

ЗБОРНИК

РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА

ЧАЧАК 1986.

НАРОДНИ МУЗЕЈ МАКЕДИЈА

R E C U E I L
DES TRAVAUX DU MUSEE NATIONAL
XVI

ČAČAK
1986.

УДК-08 (497.11)

YU ISSN 0350 7262

З Б О Р Н И К
РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА
XVI

ЧАЧАК
1986.

**ЗБОРНИК РАДОВА
НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ**

XVI

Редакциони одбор:

Радомир Станић, Милена Икодиновић, Теодосије Вукосављевић,
Радивоје Бојовић и Милован Вуловић

Одговорни уредник
МИЛОВАН ВУЛОВИЋ

Технички уредник
ЗОРАН МАКСИМОВИЋ

Насловна страна
арх. **СЛОБОДАН ЂОРЂЕВИЋ**

Лектор
РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

Коректор
НАДА МАКСИМОВИЋ

Превод на француски
ЗОРИЦА ХАЏИ ВИДОЈКОВИЋ

Превод на немачки
МИХАИЛО МИЛИНКОВИЋ

Издавач: Народни музеј у Чачку
Штампа: „Литопапир“ — Чачак

Др РАСТКО ВАСИЋ

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ АТЕНИЦЕ

Прошло је скоро три деценије откако су Милена Ђукнић и Борислав Јовановић вршили систематска ископавања две кнежевске хумке у Атеници код Чачка, али време није умањило актуелност ових радова, нити интересовање археолога за даља проучавања овог материјала. Наиме, међу другим сличним налазима са подручја централног Балкана, Атеница заузима посебно место. Географска издвојеност овог локалитета од других кнежевских гробова, специфичности кнежевских хумки, сложеност погребног ритуала, чији сви елементи нису још увек јасни у свим детаљима, јединственост и разноврсност гробних прилога домаће и стране провенијенције, од којих су многи добрим делом страдали у ватри, све то приказује атеничке хумке као некакву причу тајанства и маште, која пред читаоца поставља и даље бројна замршена и нерешена питања. Стога није за чуђење што се, упркос свеобухватном публиковању резултата радова и исцрпној анализи материјала коју су аутори презентирали јавности убрзо после завршених ископавања,¹ о Атеници и даље говори и пише, предлажу се нове интерпретације и изводе нова поређења у погледу начина сахрањивања.

вања, врше нове анализе и дају нова објашњења парцијално очуваних гробних прилога.² Овакве тежње су нарочито изражене у последње време новим открићима грчких предмета у Србији и потребом за свежим дискусијама о проблему страног импорта на централном балканском подручју у оним критичним годинама на прелазу из VI у V век, и за унутрашњост Балкана, и за источни Медитеран уопште. У тим оквирима и у том смислу треба схватити и овај наш прилог.

Културно опредељење Атенице у оквирима старијег гвозденог доба у Србији још увек изазива извесне недоумице. Некако од самог открића кнежевских хумки, оне су, вероватно због непостојања значајнијих налаза из исте епохе у централној Србији који би могли послужити као поређење, биле сврстане у гласиначки културни комплекс и означене, упркос уочавању извесних разлика у односу на материјал са Гласинца и околине Титовог Ужица, као део гласиначке културе раширене у источној Босни, југозападној Србији, северној Црној Гори и другим областима.³ Истина је да читав низ елемената повезује Атеницу са гласиначким комплексом и да она улази у ширем смислу у сферу гласиначких зрачења: за то говори спаљивање под тумулима које на Гласинцу преовлађује од средине VI века пре нове ере, неке паралеле у материјалној култури (троугаони привесак, брус, бронзане тролисне стрелице, игле, птичије фигуре), и нарочито сличности са налазом из Новог Пазара, који такође припада овом културном кругу (златне и сребрне апликае за одело, сребрна фибула, ћилибарске и стаклене перле итд.).⁴ Међутим, пажљивијем посматрачу неће промаћи из вида чињеница да највећи број ових паралела представљају облике атипичне за гласиначку материјалну културу. Бронзане „скитске“ стрелице су на самом Гласинцу веома ретке и у већем броју се јављају једино у Пилатовићима и Пејкој бањи, богатим гробовима који припадају гласиначкој групи,⁵ где, вероватно као и у Атеници, представљају део кнежевске паноплије задобијене у рату или миру у контакту са источним суседима у Мађарској и Трансилванији код којих је ова врста оружја била честа и популарна. Остаци бронзаних украсних игала, између осталих и игла са главом у облику вазе, показују аналогије са гласиначким материјалом из ранијег времена,⁶ али у суштини представљају један старији и превазиђени облик, који је највећим делом изашао из употребе у суседним групама. Сличне констатације важе и за фигуре птица од бронзе, које се по облику и стилу знатно разликују од типичних гласиначких

птичијих привесака и указују на једну дубљу традицију у њиховом приказивању. Истина да један од ових облика има директну паралелу на Гласинцу, у Заграђу, али се он тамо може сматрати као стран елемент у гласиначкој култури.⁷ Што се тиче златних и сребрних аплика геометријског облика које имају паралеле у Новом Пазару, оне такође нису посебно карактеристичне за гласиначки материјал и могу се сматрати специфичним производима домаћих радионица при кнежевским дворовима у југозападној Србији, уско везаним за доба уздизања племенске аристократије на овом простору.⁸

С друге стране треба истаћи разлике у коњској опреми које посотје у односу на гласиначке налазе — псалије типа *Szentes Vekerzug* познате су из Паноније и северне Југославије, али не и са гласиначког подручја.⁹ Још важније у овом смислу јесте сахрањивање на колима у обе хумке у Атеници, непознато у гласиначкој култури и ретко уопште на Балкану. Сахрањивање на колима је до сада констатовано у *Szentes Vekerzugü* и још неким локалитетима у Мађарској који припадају истој групи — сви приближно из V века пре нове ере, и у тумулима у Враци и Стрелчи у Бугарској, такође и каснијег времена него што се датује Атеница.¹⁰

Међутим, за истицање разлика између Атенице и Гласинца значајније је подвући недостатак главних типова гласиначке материјалне културе међу прилозима атеничких гробова — фибула, наруквица, двојних игала, појасних копчи, већег броја привесака — оних битних одлика по којима је гласиначки материјал постао познат и препознатљив. Једина фибула нађена у Атеници — сребрна фибула са правоугаоном ногом украшеном тремоло линијама, веома је слична новопазарским златним и сребрним примерцима истог типа,¹¹ па је несумњиво у Атеницу донета из Новог Пазара, заједно са неким другим предметима, о којима ће још бити говора.

Све ово говори о разликама између атеничког и гласиначког материјала и потреби да се Атеница посматра издвојено од типичне гласиначке културе. Она се још увек не може изузети у потпуности из гласиначког културног круга: културне и вероватно политичке везе између две области биле су јаке и тесне, постојале су можда и неке заједничке основе у њиховом културном развоју, о чему ће свакако више рећи будућа истраживања на овом простору. Међутим, и поред ове несумњиве повезаности, чини нам се да Атеницу, на основу подвучених разлика, треба сврстати у једну посебну групу са регионалним одликама и делимично другачијим настанком од

гласиначке — атеничку групу, како бисмо је најрадије назвали у овом тренутку.¹² Њено боље познавање и сигурније одређивање њених координата биће могуће открићима мање богатих, некнежевских гробова чланова исте племенске заједнице, као и уопште детаљнијим истраживањима овог периода у чачанском региону.

*

Међу материјалом домаће производње у Атеници у поменутом правцу посебно показују бронзане фигуре птица из централног гроба у хумци II.¹³ Овде су нађене две птице са дугачким кљуновима, великим реповима и алкама за вешање са доње стране, две птице са пуначким телима, вертикално пробијеним по средини са траговима гвозђа при отворима, и један привесак (?) у облику две симетрично постављене стилизоване птичије главе изнад једног круга. Истраживачи Атенице су с правом скренули пажњу на специфичности ових облика и претпоставили да птице представљају украсне делове неке веће целине — бронзаних колица или посуде. Две прве птице са вертикално бушеним телима биле су највероватније постављене усправно на некој подлози, док за последњи комад — двоглави привесак — постоје различите претпоставке.

Већ смо поменули да се гласиначки привесци у облику птица, који се јављају у ограниченом броју махом у VI и V веку пре нове ере, разликују у конструкцији и детаљима од атеничких птица, нарочито од пара са алкама на доњој страни, док се одређене разлике могу уочити и у поређењу атеничких птица са птицама на чувеним бронзаним колицима нађеним на Гласинцу 1878. године која се данас налазе у Naturhistorisches Museum-у у Бечу.¹⁴

Једина блиска паралела међу гласиначким материјалом нађена је за двоглави привесак и то у Заграђу (тумул I, 3), у гробу који је садржао још остатке бронзаног суда, двојну двопетељасту иглу, два дугмета, остатке гвозденог оружја, брус и фигуру вепра од сребрног лима.¹⁵ Сличан вепар од златног лима потиче из периферног гроба у хумци I у Атеници, па се на основу тога, као и облика двојне игле, гроб из Заграђа може хронолошки ставити приближно у исто време када и атеничке хумке.¹⁶ Према богатству прилога, гроб из Заграђа се не може сматрати кнежевским, али импортована фигура вепра и бронзани суд говоре сами за себе о томе да је реч о некој виђенијој личности која је овде била сахрањена.

За двоглави привесак Б. Човић сматра да представља највероватније део дршке бронзаног суда,¹⁷ што се у овом тренутку не

може дефинитивно ни прихватити ни одбити. За поменути сличан предмет из Атенице изнето је исто мишљење, мада су поменуте и паралеле са старешинском палицом која на врху има две симетрично постављене птичје главе и за коју постоје за сада аналогије на северозападу Југославије, и међу гробним прилозима локалне аристократије, и на фигуралним представама ситулске уметности.¹⁸ Да ли је и предмет из Заграђа могао бити део неког командног штапа или знака сличног достојанства, не може се рећи, али, с обзиром да су у гробу нађени и делови гвозденог оружја и један камени брус, таква се могућност у крајној инстанци не може потпуно искључити.¹⁹

Не улазећи дубље у ово питање, желимо да подвучемо да атеничке птице, можда заједно са двоглавим привеском, сачињавају највероватније једну целину — делове неког сложенијег предмета — колица или нечег другог, о чему су уосталом говорили и сами истраживачи. По својим одликама и облицима, као и по карактеру атеничког налаза уопште, ове птице би могле представљати одјеке једне старије традиције поштовања птица и сунца, распрострањеног на Балкану од касног бронзаног доба које се задржало у нашим крајевима до касног халштата а можда и касније.

У овом контексту занимљиво је поменути налазе из некрополе са тумулима у Влаштици код Гњилана, који поред осталог, садрже делове жезла или неког сличног предмета од бронзе и гвожђа.²⁰ Жезло се састоји од једног вертикално издуженог бронзаног предмета лепезасто проширеног на горњем делу, на чијим странама се налазе протоми птица са издуженим кљуновима, и од две мање бронзане птичје фигуре са остацима гвожђа на доњем делу, које су могле бити симетрично постављене око издуженог облика. Овај дугачки предмет је тако могао да представља централни елемент једне сложене конструкције са којим би се атенички двоглави привесак, иако по облику другачији и хронолошки млађи неких сто и педесет година, могао евентуално поредити. Да ли је у Влаштици било жезло састављено при врху од више делова или можда нека врста малог олтара у облику парапета са једним централним и два бочна елемента — нешто налик на критску „култну фасаду“, не може се рећи са сигурношћу. С друге стране, ови облици из Влаштице указују на извесну везу са појединим „македонским бронзама“, нарочито пиксидама или привесцима у облику макове чапице, о којима је доста писано и који су били распрострањени претежно у околини Штипа и Ђевђелије.²¹ Поклопци ових судића имају две симетрично постављене птичје главе око вертикалне дршке и

подсећају на сунчеву барку са птичјим главама са стране и божанством у облику штапа у средини и у концепцији представе показују доста заједничког са налазима из Влаштице.²²

О сунчевој барци и култу сунца на централном балканском подручју у старије гвоздено доба постоје и друге индиције. Овде наводимо један издужени предмет из Земуна, идентификован као балчак мача,²³ који веома подсећа на сунчеву барку и могао је бити осовина једних бронзаних колица са птицама или њиховим протомима. Птичји протоми на крајевима су веома уочљиви док је предмет вертикално пробушен на пет места, што говори у прилог горње претпоставке. Групни налаз или остава бронзаних предмета из Маћедонаца код Медвеђе, по карактеру слична гробним прилозима из тумула код Влаштице, садржала је, према подацима налазача, и једна бронзана колица са „зечићима“, која су изгубљена.²⁴ „Зечићи“ су могли лако представљати птице са роговима — тип Rinder-Vogel — облик који се по Косаку јавља у прелазном периоду бронзаног у гвоздено доба и везује се махом за Подунавље.²⁵ Руда једних колица са птицама са роговима нађена је случајно у Радујевцу на Дунаву у источној Србији и датује се нешто раније од Влаштице и Маћедонаца, што потврђује постојање оваквих животињских облика на територији Србије.²⁶ Занимљиво је овде поменути да пар атеничких птица са алком на доњој страни, као делимично и двоглави привесак, имају необично јако истакнуте очи које би могле представљати реминисценције на раније рогове. Иако ће вероватније бити реч о невештини мајстора у овом случају, остаје извесна могућност да су ова потенцирања облика очију настала намерно и да атеничке птице садрже тематски једну компоненту коју не можемо још да разумемо.

Читав овај проблем захтева даља и обимнија истраживања.

*

Међу предметима страног порекла у Атеници — обрађеним ћилибарским зрнима, бронзаном посуђу, керамици, златним апликама у облику фигуралних представа и другом — откривени су у централном гробу хумке II делови кутије мањих димензија са оплатом од кости. Поред више правоугаоних неорнаментисаних плочица, кутији је припадала и фрагментована композиција са представом лава како напада јелена, израђена у плитком рељефу. Два сачувана фрагмента доњег дела композиције дуга су 6,6 и 4,3 цм, па је дужина читаве плочице могла износити 12 до 13 цм.²⁷ У истом

гробу је нађена и мала лежећа фигура лава од кости, дужине 4,5 цм, која је могла такође припадати поменутој кутији.²⁸

Иако тема борбе лавова и јелена представља оријентални мотив, који се са истока раширио у Грчку и даље на запад,²⁹ за кутију из Атенице може се са доста сигурности тврдити да потиче из етрурских радионица из околине Вулчија. Наиме, овакве кутије од дрвета, обложене плочицама од кости или слоноваче са урезаним фигуралним композицијама различите садржине, сличних димензија и са истим пропратним украсним елементима, на чијим су поклопцима често постављене фигуре птица или лежећих лавова, нађене су у већем броју примерака, претежно у средњој Италији. О овој врсти накита први је опширније писао Л. Полак почетком XX века и претпоставио, на основу три сличне плочице са Кипра, да је реч о кипарско-италским производима под утицајима са истока.³⁰ Иако су ови утицаји несумњиво одиграли значајну улогу, каснија проучавања и нови налази недвосмислено су показали да је реч о етрурским производима, насталим највероватније у некој радионици у Вулчију у касном архајском периоду.³¹ У последње време овим питањем се посебно позабавила Марина Мартели,³² која је сакупила велики број оваквих кутија или њихових делова — делови кутије из Атенице нису јој били познати — и јасно показала да највећи број потиче из Етрурије и њених колонија у Емилији и Кампанији, одакле су се рашириле по Медитерану и до сада нађене у јужној Италији, у Велији, Пестуму и Локрима, у Апулији у Руву, на Сардинији у Нори и Таросу, на Малти, Делосу, Јалисосу на Родосу и Кипру. Према стилским одликама фигуралних представа, Мартелијева дели ова кивотија на четири групе, које се хронолошки такође нешто разликују. Прве две групе одликују се брижљиво урезаним облицима, каткад са калиграфском прецизношћу, и приказују махом људске фигуре, гозбе, поворке људи и жена, ловове, кола са кочијашима и крилатим коњима, затим птице, јелене, лавове; како стилски тако и тематски показују да инспирацију за њихову појаву треба тражити на западним обалама Мале Азије. Налази старији од ове две групе концентрисани су готово искључиво на Етрурију и датовани приближно од 540. до 520. године пре н. е. Другу групу, чији су поједини комади стигли до јужне Италије, Малте и Родоса, Мартелијева ставља оквирно у последњу четвртину VI века. Трећа и четврта група представљају период декаденције, прецизност и чистота линије се губи, цртеж постаје површан и несигуран, тематика се своди на ређање људских или животињских фигура и гла-

ва, обично без сложенијег међусобног односа. Поред Етрурије, делови кутија ове две групе, датоване у прве деценије V века, нађени су такође на Делосу и Кипру.

Не улазећи дубље у проблематику ових кутија, истичемо да делови коштане кутије из Атенице несумњиво припадају серији ових етрурских умотворина. То показују: величина и облик кутије, фигура лежећег лава која се, како смо рекли, често налазила на поклопцу, орнаментисани оквир рељефне композиције, техника извођења, стилске одлике, детаљи, као и сам приказани мотив. У поређењу са материјалом који Мартелијева доноси, помињемо стилске паралеле са крилатим коњем из Тарквиније (кат. сл. 1), са плочицом из Орвиета, на којој два лава нападају јелена (сл. 12), плочицом са сличним мотивом са непознатог локалитета (сл. 18) или јеленима на плочици непознате провенијенције, данас у Cabinet des Médailles, у Националној библиотеци у Паризу (сл. 20). За атенички налаз су од изузетног значаја паралеле са плочицама од слоноваче из једног гроба у Орвиету наткривеном крајем XIX века; на једној од њих су приказана два младића у лову на јелена (сл. 23). Јеленова поза, као и приказивање ногу и копита, веома су блиски атеничком комаду. Кутија из Орвиета садржала је такође и лежећег лава на поклопцу, сличног атеничком лаву. Сви наведени примери припадају најстаријој групи кутија, датованој између 540. и 520. године пре н. е. С друге стране, важно је истаћи да поређења са животињама из треће групе, на пример биковима из Норе (сл. 59) и са непознатог локалитета, данас у Копенхагену (сл. 69), показују и у целини, и у детаљима, знатне разлике у односу на наш примерак. Биљни мотиви, слични оном приказаном на атеничкој плочици иза лавље фигуре, јављају се на плочицама из Кијузија и Орвиета (сл. 31 и 32), које Мартелијева ставља у своју другу групу, као и на плочици из Чертозе (сл. 46) из треће групе.³³

На основу свих ових паралела, чини нам се да би кутију из Атенице требало стилски разврстати највероватније у прву или најраније примере друге групе по горњој подели. Она би се стога могла датовати негде око 520. године пре н. е. или коју годину касније имајући у виду могућа хронолошка варирања у оквиру прве две групе.

Појава ове етрурске кутије у срцу Балкана, најстаријег оваквог налаза ван територије Етрурије, покреће један број питања на која се не може у потпуности одговорити.

Известан број етрурских предмета нађен је на тлу Југославије, нарочито на северозападу, где су италски утицаји били веома јаки и где је материјална култура у току VII и VI века итализована у приличној мери. Међу најзначајније комаде етрурског импорта спадају бронзани треножац из Новог Места, који има директне паралеле у Ветулонии из друге половине VII века, керамичка ојнохое из Стичне из истог периода или бронзана ојнохое круте форме из гроба 3145 у Светој Луцији, датована у прву половину VI века, и начињена, по свој прилици, у некој радионици у Вулчију.³⁴ Од средине VI века етрурски импорт није, чини се, тако бројан али су етрурски утицаји и даље присутни на овом простору. То се посебно види у развоју истарске и долењске варијанте ситулске уметности, чија појава доста дугује етрурској уметности.³⁵ Истарска фигурална пластика из Незакција, датована у крај VI и прву половину V века, такође има паралеле у Етрурији, нарочито двоглаво божанство, за које се најбоље аналогије могу наћи у Орвиету.³⁶

На централном балканском подручју, које нас овде више интересује, етрурски елементи су мање бројни и уочљиви него на северозападу Југославије. Могуће је да се најраније бронзане посуде у гласиначкој култури из друге половине VII и прве половине VI века — ребрасте зделе и басени са искуцаним ивицама — нађене на Гласинцу у Илијаку, Осову и Читлуцима, и у Пилатовићима код Ужичке Пожеге, увезене из Италије а не из Грчке, с обзиром да су ови, у основи оријентални облици, нађени у то време чешће на Апенинском полуострву него у Егеји.³⁷ Скарабеј из кнежевске хумке у Пилатовићима, такође је вероватно овамо допремљен из Италије, а не из Египта.³⁸ Од појединачних налаза са источног Јадрана треба поменути један букеро кантарос са Виса из прве половине VI века и једну бронзану статуету из Студенаца код Љубушког коју Маја Паровић-Пешикан датује у крај VI века, оно исто време у које треба сместити кутију из Атенице.³⁹ Исти аутор истиче налазе две етрурске имитације атичких скифоса, сликане белом бојом после печења суда, из тумула V у Читлуцима на Гласинцу и гроба 29 у Требеништу.⁴⁰ Иако ови скифоси припадају крају V века, они можда могу да укажу, према локацији налаза у Босни и Македонији, на пут којим је етрурска роба преко јужног Јадрана стизала у унутрашњост Балкана и у раније време. За међусобну везу ова два последња налаза говори такође сребрна наруквица троугласто проширена на једном крају, откривена у истом

тумулу у Читлуцима, облик који је веома чест међу прилозима групе требенишких гробова из које потиче поменути скифос.⁴¹ Тумул V у Читлуцима садржао је и два бронзана пехара са вертикалним ребрима на трбуху — атички облик познат и у бронзи и у керамици на ширем пространству.⁴² Ипак, вреди поменути да је такав керамички пехар нађен у гробу 25 у Требеништу, док су бронзани комади откривени у Цотили у западној Македонији и у Вици у Епиру.⁴³ О етрурским утицајима на Балканско полуострво у овом каснијем периоду постоје и друге индиције.⁴⁴

Ипак сви ови подаци, ако и говоре о могућем постојању неке одређеније везе између Италије, и посебице Етрурије, и централног балканског подручја у VII и на почетку VI века пре н. е,⁴⁵ не указују на неки директнији контакт Етрурије са централним Балканом крајем VI и почетком V века. Стога нам се чини у овом тренутку вероватније, што се подудара и са историјским збивањима у то време на овом простору, да су грчки трговци из Грчке или јужне Италије били ти који су донели у Атеницу овај етрурски комад. Налази оваквих кутија у јужној Италији и Апулији, одакле је многи производ импортован на централно балканско подручје, сведочили би у том смислу. Оваква претпоставка би одговарала и мишљењу Мартелијеве, која сматра да су грчки трговци пренели, уз остале етрурске производе, ове кутије на источни Медитеран.⁴⁶

Иначе, оваква интерпретација коштане кутије из Атенице помаже у извесном смислу решавању хронологије атеничких налаза и утврђивању путева доласка стране робе до ове кнежевске некрополе у околини Чачка.

У хронолошком погледу смештање атеничке кутије у време негде око 520. године пре н. е. потврђује раније изречене претпоставке о нешто старијем датовању хумке II, у којој је био сахрањен кнез, у односу на хумку I са кнегињом. Хумка I, која показује блиске паралеле са Новим Пазаром, припадала би првим деценијама V века, док би хумка II била коју деценију старија.⁴⁷

Што се тиче путева импорта, насупрот ранијим мишљењима, која су фаворизовала дунавски пут и везу са јонским колонијама на црноморској обали, може се рећи да су страни предмети стигли у Атеницу претежно преко грчких трговачких пунктова на јужном Јадрану. Етрурска кутија је највероватније дошла тим путем док и остали импортовани предмети указују највећим делом у том правцу.

Обрађени Ђилибар у Атеници, који се састоји од више лављих, овнујских и птичијих глава и фигура и једне људске маске,⁴⁸

има бројне паралеле у налазу из Новог Пазара. Како је новопазарски налаз знатно богатији и тематски разноврснији, сам по себи намеће се закључак да су обрађене ћилибарске перле у Атеници стигле преко Новог Пазара, односно да обема групама треба тражити исто порекло.⁴⁹ Како се фигурално обрађени ћилибар у VI и V веку пре н. е. среће махом на тлу Италије, највероватније је како су истакли и други аутори, да је у унутрашњост Балкана стигао са тог подручја.⁵⁰

При обради људских глава од ћилибара из овог периода у Британском музеју, Д. Е. Стронг је истакао постојање двеју стилских група: једне архајске, са великим бадемастим очима, малим носем и косом приказаном паралелним линијама, и друге, боље моделоване и реалистичније приказане, у којој је тродимензионалност облика дошла више до изражаја.⁵¹ За прву групу, распрострањену по читавој Италији, Стронг мисли да је настала у јужној Италији, одакле су бољи комади извожени, док су они лошије обрађени могли бити и локални производи; друга група, концентрисана у јужној Италији, по њему је ту искључиво и произвођена. Уз извесне варијације, са финијим поделама и нешто другачијим тумачењима појединих комада, други аутори су углавном прихватили Стронгове основне закључке.⁵²

Људске главе и фигуре из Новог Пазара и Атенице могу се са сигурношћу сврстати у Стронгову другу групу и несумњиво потичу из јужноиталских радионица. Животињске и птичје главе и фигуре ових облика налажене су у различитим деловима Италије, али логично је претпоставити да су увезене заједно са људским фигурама и да имају исто порекло. Из јужне Италије овај обрађени Ћилибар путовао је даље до југозападне Србије преко јужног Јадрана и даље највероватније долинама Дрима и Ибра, мада су за ово последње мишљење потребне нове потврде са терена.⁵³

Сва три гроба у Атеници садржала су бронзане посуде, али се о њиховом облику не може рећи много, јер су сви страдали у ватри. Реч је, изгледа, о једној хидрији, више судова-базена и два диноса или кратера са ваљкастим дршкама на ободу.⁵⁴ Ови облици су вероватно имали паралеле у Новом Пазару и Требеништу, где је, такође, нађено више бронзаних посуда, па би се могло претпоставити да су ови предмети у Атеницу стигли истим путем којим и на поменута налазишта. Новопазарско посуђе показује највећим делом јаке везе са јужном Италијом и северозападном Грчком, па се може претпоставити да је махом импортовано преко јужног

Јадрана.⁵⁵ Један број металних посуда из Требеништа свакако потиче из Македоније, али је добар део, нарочито посуђе са фигуралном декоративном пластиком, каква није нађена у великом броју око Солуна, морао бити увезен преко Јадрана.⁵⁶

О атеничким посудама неке индикације дају ваљкасте дршке у периферном гробу хумке I и централном гробу хумке II. Овакве дршке су стављене на бронзано посуђе различитог облика, али је карактеристично да се у нашој земљи јављају само на бронзаним кратерима. Овакви кратери су нађени у Требеништу — један са ваљкастим дршкама и један са дршкама и лежећим јарцима⁵⁷ и у Петилепу код Беранаца — један кратер са ваљкастим дршкама.⁵⁸ У Петилепу је, заједно са кратером, нађена и бронзана амфора,⁵⁹ тип нађен у Требеништу,⁶⁰ који има блиске паралеле и у облику, и по техници израде, у бронзаним амфорама у храму-хероону у Пестуму у јужној Италији.⁶¹ Имајући у виду вероватноћу да су оба метална суда стигла у Петилеп истим путем, може се претпоставити да су кратери са ваљкастим дршкама испоручени преко неког пункта на јужном Јадрану и да су пореклом из јужне Италије или северозападне Грчке. Самим тим, може се помишљати да су и атеничке посуде са ваљкастим дршкама, ако је заиста реч о кратерима, стигле у унутрашњост Балкана на исти начин.

Треба признати да остали предмети у Атеници за које се може са сигурношћу тврдити да представљају импорт — златне апликае у облику пчела, вепра и палмете, или кљунасти керамички крчаг са сликаним хоризонталним тракама рађен на витлу — не дају индикације по којима би их требало повезати са јужном Италијом, али, исто тако, не искључују могућност да су увезени преко истог трговачког центра на Јадрану преко кога и други поменути предмети.⁶²

Уопште узевши, може се рећи да су страни предмети стигли у Атеницу оним истим путевима којима су дошли и до других наших налазишта у том периоду интензивних веза унутрашњости Балкана са Грчком и јужном Италијом између 540/530. и 470/460. година пре н. е, о чему сведоче налази из Требеништа, Петилепа, Тетова, Пећке бање, Јањева, Призрена, Новог Пазара, Крушевице, Пилатовића, Атенице, итд.⁶³ На основу сигурних паралела за ове предмете у Македонији, Грчкој и Италији, може се рећи да су импортовани једним делом из и преко Македоније, другим делом преко јужног Јадрана, растегљивог појма под којим се обично подразумева Епидамиост и његова непосредна околина, који је обу-

хватао и поједине пунктове северније и јужније од тога. Овде треба убројати, што се нарочито истиче у последње време,⁶¹ северозападну обалу Грчке са Крфом, одакле су, преко Епира, источне Албаније и Охридске области, запажена одређена културна струјања у правцу севера. Нови налази и детаљне анализе у том правцу вероватно ће дати у том смислу и задовољавајуће одговоре и утврдити, са више прецизности, не само трасе ових путева импорта, већ и посебну улогу појединих трговачких пунктова у оквиру краћих хронолошких одсека.

Иначе, ово умногостручавање импорта у унутрашњости Балканског полуострва у другој половини VI и првој половини V века у односу на ранији период није могло бити случајно него су за ту појаву морали постојати посебни економски и политички разлози. Више пута је до сада указивано на тај феномен, који је објашњаван друштвено-економским напретком племенских заједница на Балкану и стварањем једног богатог и моћног аристократског слоја са изразитим жељама и потребама за тим и таквим предметима, али и историјским приликама у то време, грчко-персијским сукобом и потребама Грка да, због тешкоћа у пласирању своје робе на истоку, потраже за извесно време нова и недовољно искоришћена тржишта и могуће савезнике на северу у унутрашњости Балкана. Оваква политичка и економска ситуација, која је морала садржати и друге компоненте, условила је и путеве кретања грчког и другог импорта до централнобалканског подручја, па тако и до Атенице.

НАПОМЕНЕ

1. М. Букнић — Б. Јовановић, Илirsка кнежевска некропола у Атеници, Чачак, 1966; исти, *Archaeologia Jugoslavica*, VI, 1965, 1—35; исти, *Archeology*, 19, 1, 1966, 43—51.

2. М. Гарашанин, Праисторија на тлу СР Србије, Београд, 1973, 497—505; R. Vasić, *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*, Oxford, 1977, 51; А. Палавистра, Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану, Београд, 1984, passim; А. Stipčević, *Kult heroiziranog pokojnika u Ilirskoj religiji*, *Duhovna kultura Ilira*, Sarajevo, 1984, 217; S. Čaće, *Obredi uz kneževski grob u Atenici i tragovi arhaičnog kraljevstva u Iliriku*, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 24, 1984/85, 13—29.

3. М. Букнић — Б. Јовановић, Илirsка кнежевска некропола у Атеници, 58—59; М. Гарашанин, *op. cit.*, 497—505.

4. М. Букнић — Б. Јовановић, *op. cit.*, Т. XV, XIX, XXIII, XXIV, 1—5, итд; Ђ. Mano—Zisi — Lj. Popović, *Novi Pazar. Ilirsko-grčki nalaz*, Београд, 1969, 18 sqq., Т. XXIV, XXIX, XXXIV, XXXVII, XXXIII.

5. За усамљену стрелицу скитског типа из тумула XV у Илијаку на Главинцу, F. Fiala, *WMVH III*, 1985, 17, сл. 44, За Пилатовиће, М. Zotović *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdеног доба западне Србије*, Београд, 1985, Т. 32,4. Налази из Пећке бање нису публиковани.

6. Cf. A. Benac — B. Čović, *Glasinac*, 2, Sarajevo, 1957, T. IV, 5; XIV, 4, 9.
7. Ibid., T. XI, 12, 13; XLIX, 19; B. Čović, u *Praistorija jugoslovenskih zemalja V, Željezno doba*, Sarajevo, 1987, T. LXII, 17; LXIV, 2. Takođe Č. Truhelka, *WMBH* 1, 1893, 101, Sl. 181, 182, 187, 188.
8. Cf. nap. 4. Takođe, R. Vasić u *Praistorija jugoslovenskih zemalja V*, 644—650.
9. M. Guštin — B. Teržan, *Malenškova gomila v Novem Mestu*, *Arh. vestnik*, 26, 1975, 190—192.
10. S. Piggot, *The Earliest Wheeled Transport from the Atlantic Coast to the Caspian Sea*, London, 1983, 184—187, 228. Cf. R. Vasić, *Praistorija jugoslovenskih zemalja V* (u daljem tekstu *PJZ V*), 649.
11. М. Букнић — Б. Јовановић, op. cit., T. IX, 9; XV, 13; Д. Mano—Zisi — Lj. Popović, op. cit., T. XXVII, XXIX.
12. R. Vasić, *PJZ*, V, 648—649.
13. М. Букнић — Б. Јовановић, op. cit., T. XIII, 1, 2, 5; XXIII, 1—5.
14. Cf. nap. 7. Takođe, F. Hochstetter, *Ueber einen Kesselwagen aus Bronze aus einem Hügelgrab von Glasinac in Bosnien*, *Mitt. Anthr. Gesell*, X, 1881, 292—298, T. II.
15. F. Fiala, *WMBH* VI, 1899, 51, Sl. 51; B. Čović, *Importation of Bronze Vessels in the Western Balkans (7th to 5th Century)*, *L'Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell'antichità*, Taranto, 1983, 150—151, Sl. 18—19; isti, *PJZ V*, 616, T. LIV, 1—3.
16. М. Букнић — Б. Јовановић, op. cit., T. XI, 1; XIX, 1. За двојну иглу, R. Vasić, *Praeh. Zeitschr.* 57, 1, 1982, 241.
17. B. Čović, *PJZ*, V, 616.
18. М. Букнић — Б. Јовановић, op. cit., 32 К. Mihovilič, *PJZ*, V, 308, Сл 17, 10.
19. О комбинацији бруса и жезла у групама Мартијанец—Каптол и Гла-синац, cf. K. Vinski—Gasparini, *PJZ*, V, 197, и B. Čović, *PJZ*, V, 607, 611, 623.
20. R. Vasić, *PJZ*, V, 685, T. LXXI, 7, 8, 10.
21. J. Bouzek, *Graeco-Macedonian Bronzes*, Praha, 1973, 24—37; I. Kilian — Dirlmeier, *Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit*, *PBF*, XI, 2, 1979, 229—239. Of. R. Vasić, *PJZ*, V, 704—705.
22. Р. Васић, *Бронзе из Титовог Велеса у Музеју Бенаки, Жива Антика*, XXIV, 1974, 228.
23. J. Тодоровић, *Каталог праисторијских металних предмета, Музеј гра-да Београда*, 1971, 80, бр. 295, T. 39, 1.
24. R. Vasić, *PJZ*, V, 674, T. LXX. На подацима о изгубљеним колицима захваљујем колегиници Десанки Костић.
25. G. Kossack, *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder und Hallstattzeit Mitteleuropas*, Berlin, 1954, 52 sqq.
26. З. Вински, „Трачко-кимеријски“ налаз Адашевци у Сријему, *Рад Војв. музеја*, 4, 1955, 39, Сл. 29.
27. М. Букнић — Б. Јовановић, op. cit., T. XII, 4; XXII, 1, 2.
28. Ibid., T. XII, 8; XXII, 3.
29. Ibid., 45—46. Cf. L. Budde, *Eine Tierkampf Gruppe aus Sinope, Antike Plastik*, II, 1963, 59 sqq.
30. L. Pollak, *Archaische Elfenbeinreliefs*, *Röm. Mitt.* 21, 1906, 314—330.
31. Y. Huls, *Ivoires d'Etrurie*, Bruxelles-Rome 1957, 175 sqq.; M. Cristofani, *Gli Etruschi in Maremma*, Milano, 1981, 258—261; *Civiltà degli Etruschi, Katalog izložbe*, Firenze, 1985, 228—229, sa ranijom literaturom.
32. M. Martelli, *Gli avori tardo-archaici: botteghe e aree di diffusione*, *Il Commercio etrusco-archaico, Atti del l'incontro di studio 5—7 dicembre 1983*, Roma, Roma, 1985, 207—248.
33. Ibid., 209—238. Такође, за кутију из Орвиета, L. Pollak, op. cit., 320 sqq., T. II; *Mus. Italiano di Ant. class.* III, 1890, 211—214, odakle smo koristili priložene crteže kutije.

34. S. Gabrovec, *PJZ*, V, 76—77; 134. Cf. S. Vitri, *Un'oinochoe etruscha da S. Lucia di Tolmino* — *Most na Soči*, *Situla*, 20/21, Ljubljana, 1980, 267—277; K. Mihovilić, *Brončane lepeze iz istarskih željeznodobnih nekropola*, *Situla*, 20/21, 279—281.
35. S. Gabrovec, *PJZ* V, 100—105.
36. *Isti*, *PJZ* V, 326—331.
37. R. Vasić, *Greek bronze vessels found in Yugoslavia*, *Živa Antika* 33, 2, 1983, 186—187.
38. M. Zotović, *op. cit.*, 93—96, T. XXXII, 1, 2.
39. M. Parović — Pešikan, *The Finds from Cungar and the Problem of Italic Import into the Hinterland of the Adriatic*, *Archaeologia Jugoslavica*, XXII — XXIII, 1982—1983, 71.
40. *Idem*. За скифос из Читлука, F. Fiala, *WMBH*, III, 1895, 139, Сл. 36. За налаз из Требеништа, В. Лахтов — J. Кастелиц, *Нови истраживања на некрополата Требениште*, 1953—1954, *Лихнид I*, 1957, 42, T. XVIII, 10.
41. F. Fiala, *WMBH* III, 139, Сл. 32. За требенишке нарүквице, В. Лахтов — J. Кастелиц, *passim*.
42. F. Fiala, *WMBH*, III, 139, Сл. 34. За веома сличан пехар из северозападне Бугарске, из Пудрије, датован у прву половину 4. века, Б. Николов, *Известија на Археол. инст. XXVIII*, Софија, 1965, 172—173, Сл. 14 б.
43. В. Лахтов — J. Кастелиц, *op. cit.*, 29, T. VI, 26. Cf. Tsotyli — *Praktika Arh. Etair*, 1934, 76; Vitsa — *Arh. Deltion* 27, *Hronika*, B2, 444, T. 376 d.
44. Cf. S. Boucher, *Trajets terrestres du commerce etrusque aux Ve et IVe siecles avant J. C.*, *Rev. arch.* 1973/1, 79—96.
45. Cf. V. Govedarica, *Prilog razmatranju kulturnih veza Balkana i jugoistočne Italije u starijem željeznom dobu*, *Materijali Arh. Dr. Jug.* XVI, Peć, 1978, 77—89; V. Pingel, *»Balkanische« Bronzen der älteren Eisenzeit in Sizilien und Unteritalien*, *Situla*, 20/21, 165—175.
46. M. Martelli, *op. cit.* 237—238. Cf. J. Boardman, *The Greeks Overseas*³, London, 1980, 208.
47. М. Бүкнић — Б. Јовановић, *op. cit.*, 57; R. Vasić, *PJZ*, V, 648.
48. М. Бүкнић — Б. Јовановић, *op. cit.*, T. X, 1—7, XI, 6—10, XVI, XX, 1—15, XXI, 15—23.
49. Đ. Mano—Zisi — Lj. Popović, *op. cit.*, 17—25, T. IX—XIII, XXXI—XXXIV, Б. Јовановић, *Филибарски накит у кнежевским гробовима Новог Пазара и Атенице*, *Зборник Народног музеја у Београду*, VIII, 1975, 65—80.
50. D. E. Strong, *Catalogue of the Carved Amber*, British Museum, London, 1966, 24 sqq.
51. *Ibid.*, 30.
52. J. de La Genière, *Rev. Arch.* 1967/2, 297—304; N. Negroni-Catocchio, *Le ambre gorgoniche nel quadro della problematica dell'ambra nella protoistoria italiana*, *Atti del colloquio internazionale di preistoria e protoistoria della Daunia in Foggia 1973*, Firenze, 1975, 310—319.
53. Поред Новог Пазара и Атенице, фигурално обрабени филибар на територији Југославије нађен је у већем броју у Јапоњији (R. Вођић—Drechsler, *PJZ*, V, 433, T. XLVI) и у Лисијевој Пољу код Иванграда (С. Марковић, *Ukrasni grobovi iz kneževskog groba sa lokaliteta Lisijevo Polje kod Ivangrada*, *Duhovna kultura Nira*, 81—87, сл. 1—4). Обе ове групе, и поред извесних варијација, припадају Стронговој групи I и највероватније су увезени другим путевима од новопазарског и атеничког филибара.
54. М. Бүкнић — Б. Јовановић, *op. cit.*, 39, 41—42, 47—48, T. XVII, 4—10, XX, 18, XXIII, 15—19.
55. Đ. Mano—Zisi — Lj. Popović, *op. cit.* 56—61, T. III—VIII.
56. В. Filow—K. Schkropil, *Die archaische Nekropole von Trebenischte am Ochrida-See*, Berlin — Leipzig 1927, Abb. 40—90, T. VII—XIII; Ј. Поповић, *Каталог налаза из некрополе у Требеништу*, *Народни музеј Београд*, 1956, T. XXII—XXXIII. Cf. R. Vasić, *PJZ* V, 731—732.

57. B. Filow — K. Schkropil, op. cit., Abb. 49—53. За лежеће јарце, сличне требенишким, нађене у Црквиншту код села Трапа близу Битоља, I. Mikulčić, Pelagonija, Beograd—Skoplje, 1966, 38.
58. I. Mikulčić, op. cit., 37, Sl. 20a; R. Vasić, PJZ, V, T. LXXV, 3.
59. I. Mikulčić, op. cit., Sl. 20b; R. Vasić, PJZ, V, T. LXXV, 2.
60. B. Filow—K. Schkropil, op. cit., Abb. 59—62; Lj. Popović, op. cit., T. XXXIII, 43.
61. P. C. Sestieri, Il Sacello-Heroon Posidoniate, Bolletino d'Arte, 40, 1955, 53—61. Cf. C. Rolley, Les vases de bronze de l'archaïsme récent en Grande Grèce, Naples, 1982, 83—94.
62. Нпр. J. Vokotopoulou, Halkai korinthioygeis prohoi, Атина, 1971, 71, сматра да је крчаг из Атеннице коринтски рад и да га треба датовати у другу четвртину VI века.
63. За ове налазе, поред већ цитиране литературе, Љ. Поповић, Архајска грчка култура на средњем Балкану, Народни музеј, Београд, 1975.
64. Cf. J. Vokotopoulou, op. cit., 171—3; C. Rolley, op. cit., 90—91.

CONTRIBUTION AUX RECHERCHES SUR ATENICA

Cet ouvrage est consacré aux dons votifs provenant des tombes princières d'Atenica, près de Cačak où en 1958/59, Milena Đuknić et Borislav Jovanović effectuèrent des fouilles systématiques qui, grâce à leur complexité et leur diversité incitent toujours de nouvelles discussions et analyses.

Dans l'introduction, l'auteur essaie de situer cette nécropole princière dans l'horizon culturel correspondant. Contrairement à l'habitude que l'on a prise de la ranger dans l'horizon culturel de Glasinac, l'auteur s'emploie pour détacher Atenica de cet ensemble. Selon lui, les comparaisons avec Glasinac montrent que les caractéristiques d'Atenica sont atypiques de Glasinac; il cite les éléments qui existent à Atenica, mais non pas à Glasinac (dont surtout le transport du mort dans un véhicule jusqu'à sa sépulture) de même que les objets typiques de Glasinac qui manquent à Atenica — fibules, breloques, bracelets, aiguilles doubles, boucles de ceinture etc. S'appuyant sur tout cela et sans nier les coïncidences, l'auteur considère qu'Atenica doit être traité de groupe à part.

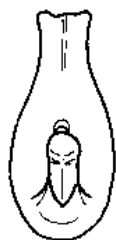
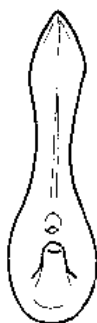
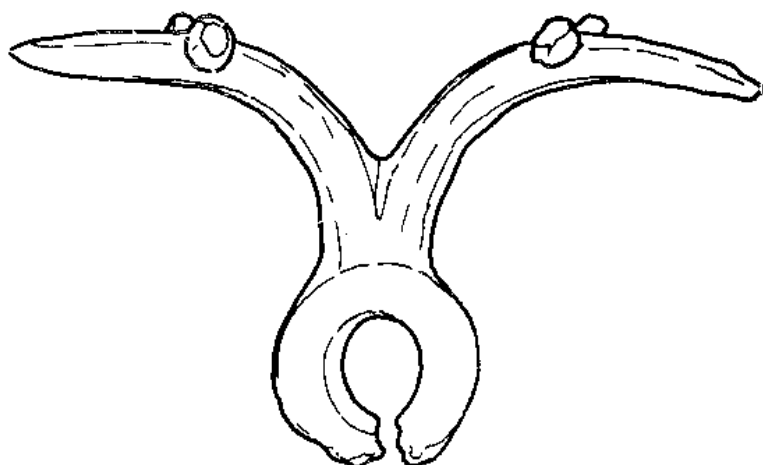
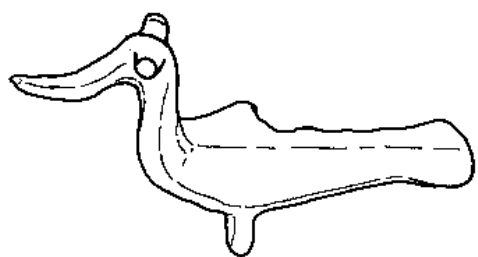
Il est question, ensuite, d'oiseaux de bronze, découverts dans la tombe II, à Atenica, que l'on rattache à l'ancienne vénération des oiseaux et du soleil, courante dans le Nord des Balkans et tirant son origine de la fin de l'âge de bronze. A l'appui de l'existence de cette croyance dans les régions centrales des Balkans, propre à l'horizon de Hallstadt, l'auteur mentionne les sites de Vlaštica, près de Gnjilane, de Mačedonci, près de Medveda, de Radujevac et de Zemun où l'on a mis au jour des figures d'oiseaux ou des fragments de charrettes chargées d'oiseaux.

Pour ce qui est des objets importés à Atenica, l'auteur démontre que les fragments d'un coffret en os de la tombe II, orné d'une représentation de la lutte du lion et du cerf et de celle d'un lion couchée, toutes deux également en os, provient d'Étrurie, le plus probablement d'un atelier de Vulci où les coffrets de ce genre étaient fabriqués entre 540/30 et 480/470 avant notre ère et exportés dans les pays méditerranéens. A comparer ce coffret d'Atenica avec ceux que Marina Martelli présente ces derniers temps — dans sa liste celui d'Atenica ne figure pas — on conclut que celui-ci appartenait à une des phases initiales de la fabrication de ces objets et que l'on doit le situer vers les années 520/515 avant notre ère. Malgré le fait qu'un certain nombre de produits étrusques remontant à la seconde moitié du VIIe siècle et à la première moitié du VIe ait été découvert sur le territoire de la Yougoslavie actuelle, surtout dans le Nord-ouest, en Slovénie et en Istrie, mais aussi en Bosnie, l'auteur suppose que le coffret en question, qui date d'une période postérieure, fut apporté jusqu'à Cačak, avec d'autres marchan-

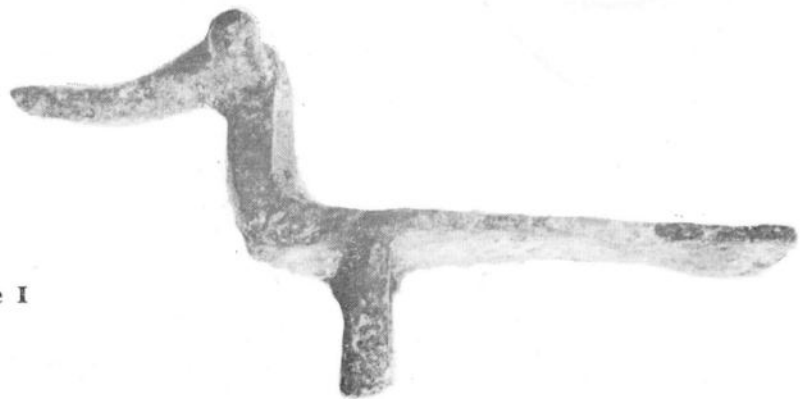
ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ АТЕНИЦЕ

dises, par les marchands grecs, au moment où les régions centrales des Balkans entretenaient des rapports étroits avec la Grèce et l'Italie Méridionale. Cela coïncide aussi avec l'opinion de M. Martelli, selon laquelle c'étaient les Grecs qui importaient ce genre de coffrets à Délos et à Rhodes.

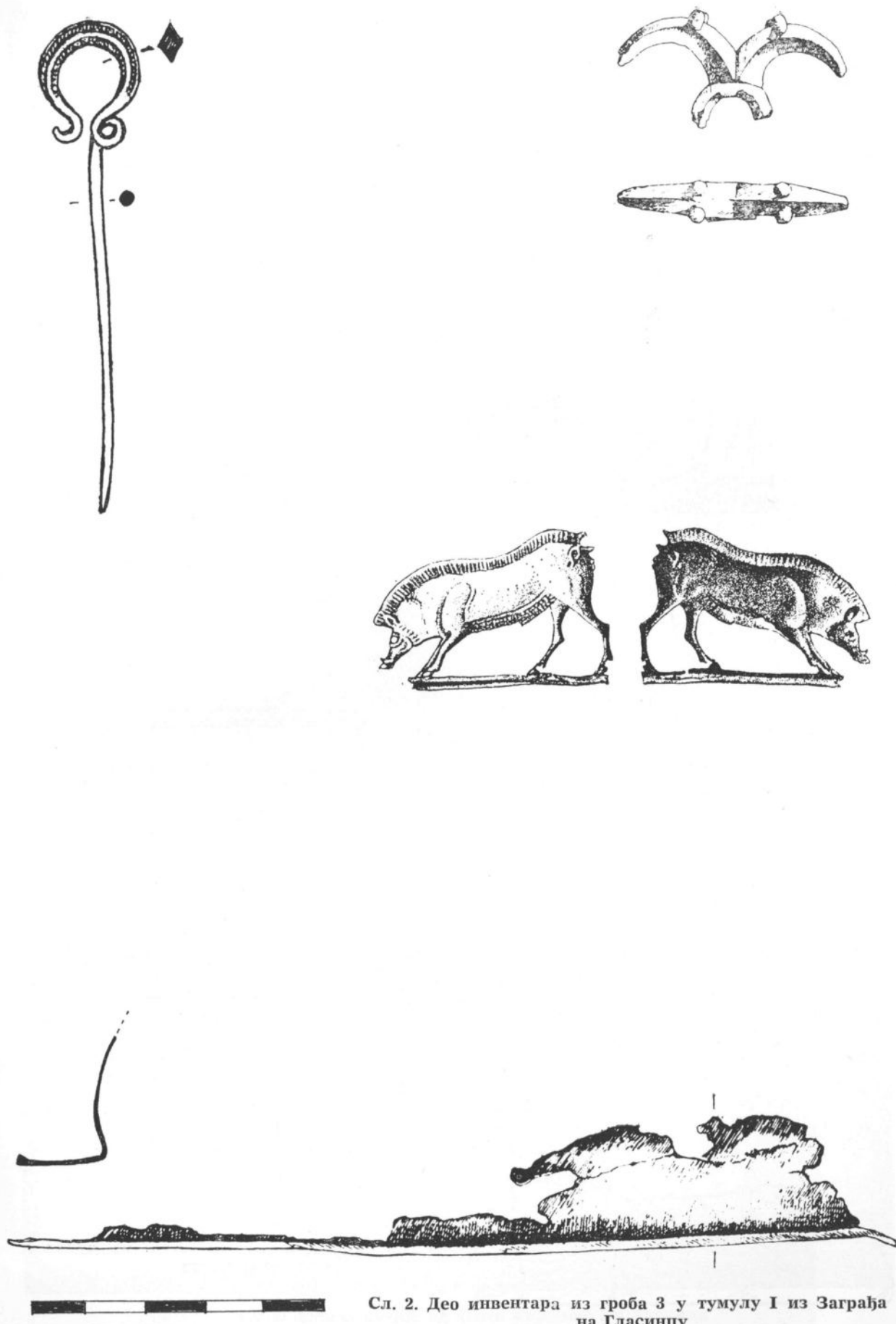
Sur la base de l'interprétation susmentionnée, l'auteur suppose que notre coffret en os est arrivé à Atenica du Sud de l'Adriatique. Les autres objets importés corroborent cette opinion. Les colliers d'ambre poli, mis au jour à Atenica, ont des parallèles presque identiques à Novi Pazar et il est fort probable qu'ils proviennent, eux aussi, de l'Italie Méridionale où l'on en a trouvé de tout à fait analogues. La vaisselle en bronze ayant été endommagée par le bûcher funéraire, il n'est pas possible d'en fournir une description détaillée, mais il est probable qu'elle ressemblait à celle en bronze de Novi Pazar, Trebenište et Petilep, près de Beranci, en Pélagonie, où elle était importée principalement du Sud de l'Adriatique. C'est pourquoi on peut dire que les produits grecs et italiens parvenaient à Atenica par les mêmes chemins qu'à de nombreux autres sites archéologiques de la partie centrale des Balkans — Trebenište, Petilep, Tetovo, Novi Pazar, Pečka banja, Kruševica, Pilatovići etc. Sur la base de parallèles sûres, on peut affirmer que les chemins de ces importations passaient, d'un côté, par la Mécédoine, de l'autre, par l'Adriatique Méridionale, mais ce problème ne pourra être éclairci avec plus de précision que grâce à d'autres objets que l'on découvrira à l'avenir et aux analyses détaillées qu'on leur consacrera.

Сл. 1. Птице од бронзе из хумке I
у Атеници

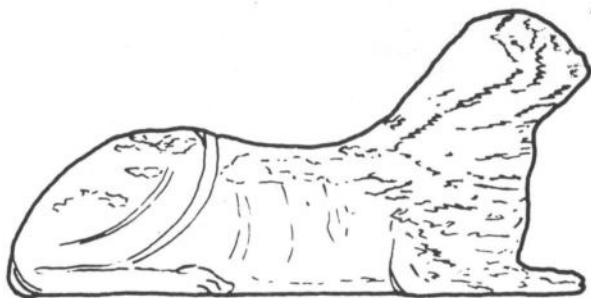
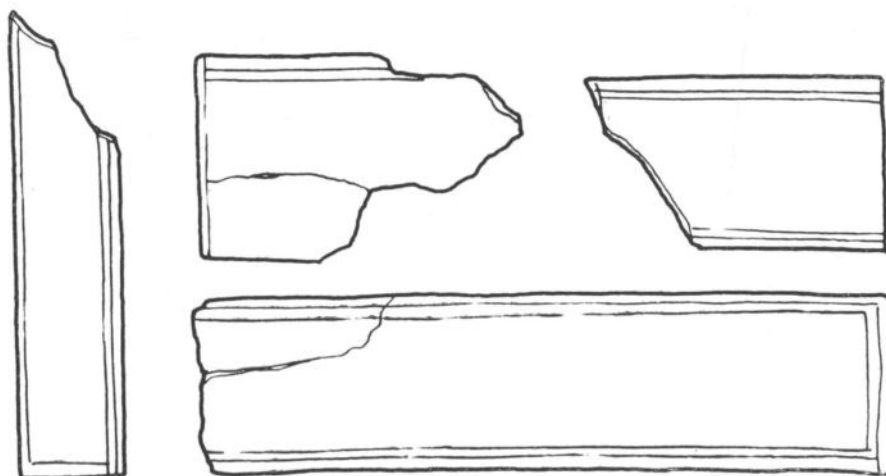
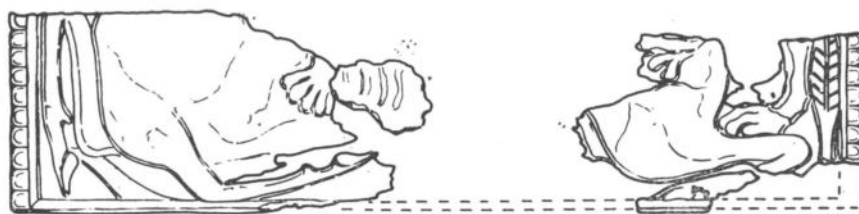
Сл. 1. Птице од бронзе из хумке I
у Атеници

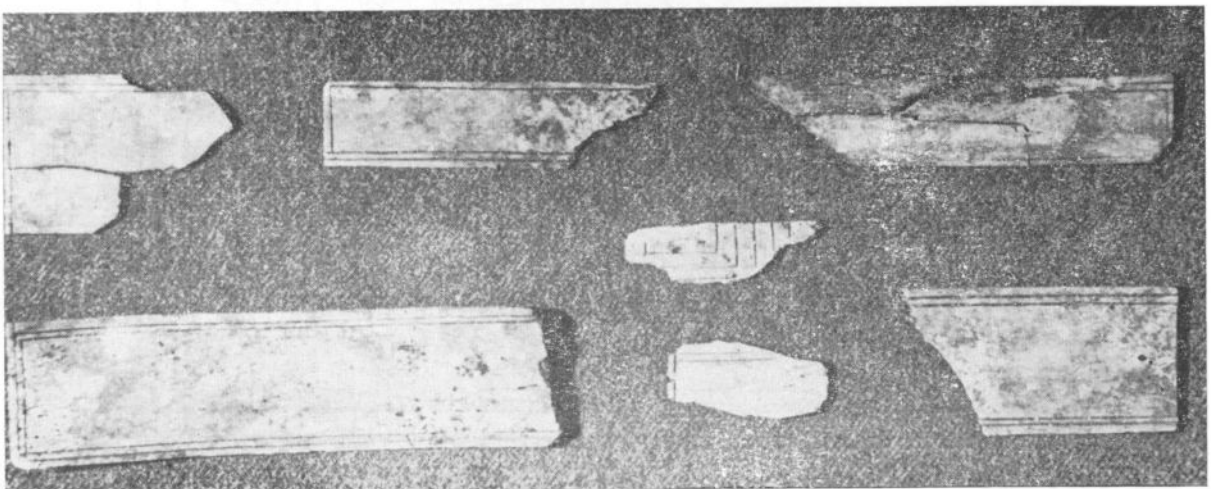
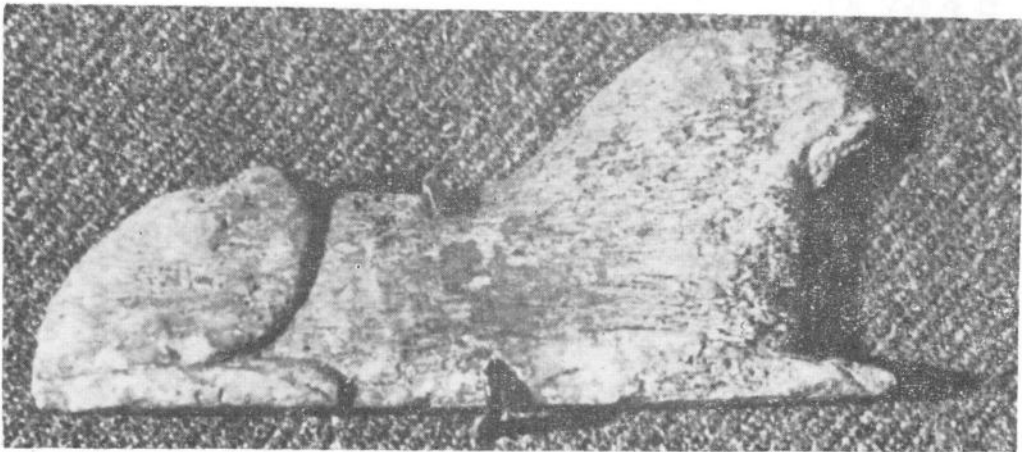
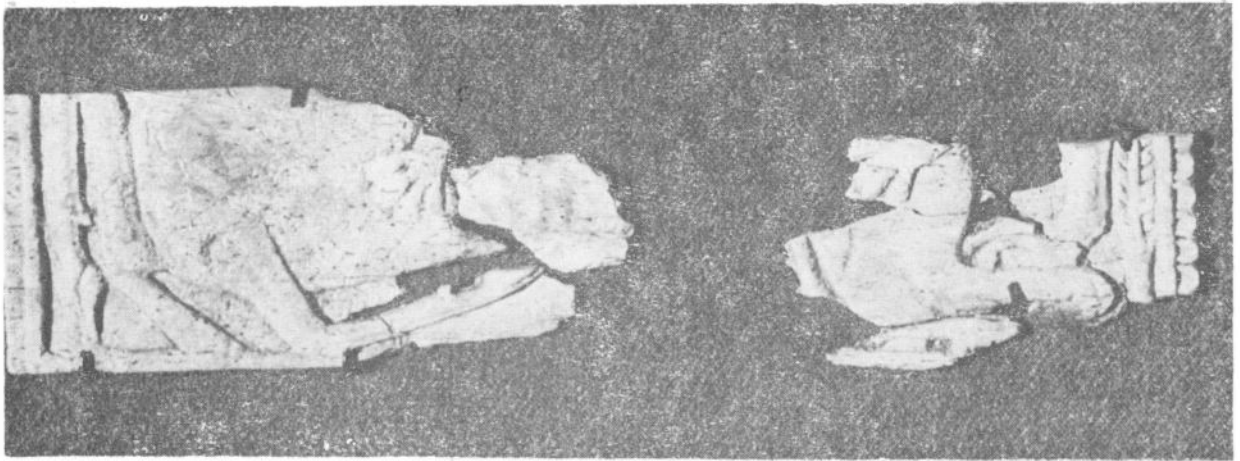
Сл. 2. Део инвентара из гроба 3 у тумулу I из Заграђа на Гласинцу

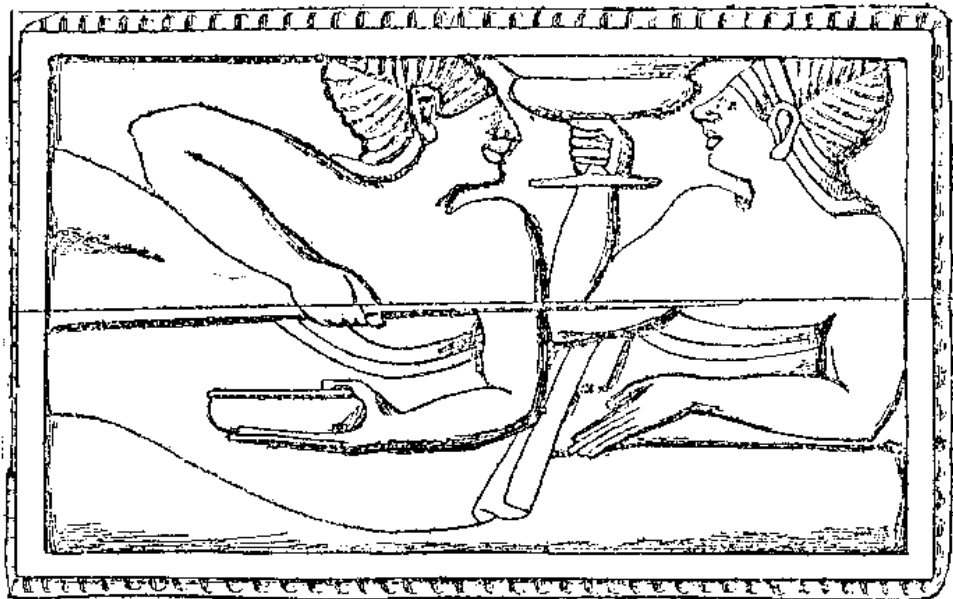
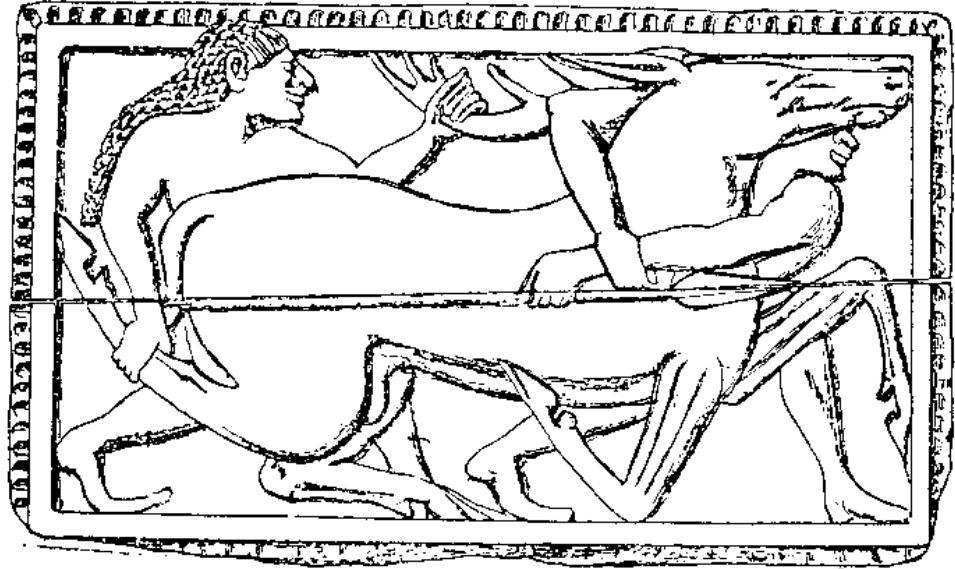
Сл. 3. Део бронзаних колица са птичијим протомима (?) из Земуна

Сл. 4. Делови кутије од кости из хумке I у Атеници

Сл. 4. Делови кутије од кости из хумке I у Атеници

Сл. 5. Делови кутије од слоноваче из Орвиета

МИЛОЈЕ ВАСИЋ

НОВИ РИМСКИ НАТПИСИ НАЂЕНИ У ЧАЧКУ

У порти Богородичне цркве у Чачку у пролеће 1986. године вршена су заштитна археолошка ископавања¹ у оквиру габарита за нову свештеничку зграду. Том приликом откривени су зидови грађевина из IV века у које су биле узидане две целе аре, једна фрагментована и фрагмент надгробне стеле. У самом Чачку до сада нису констатовани слојеви старији од IV века, што упућује на чињеницу да су ови споменици донети из ближе околине данашњег града.

1. Прва ара нађена је на дну темеља зида. Била је окренута натписом на доле и није била везана малтером за зидну масу, тако да је врло добро сачувана. Димензија је 100 x 43 x 30 см. Горе и доле је профилисана, с малим акротеријама на горњим угловима. Натписно поље је дим. 57 x 33 см. Натпис гласи (сл. 1, 2):

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / pro s(alute) imp(eratoris) [(Ae / mili(i) Aemilia / ni)] aug(usti) totiusque /⁵ domus divinae / coh(ors) II mil(iaria) nova Del(matarum) eq(uitata) [(Aemilia / na)] cum Q(uinto) Sex / tilio Marino /¹⁰ trib(un) / et Asinio / Maximo co(n)s(ule).

Лигатуре: у 4. реду Avg и totiusque; у 5. реду divinae; у 6. реду nova.

У 1—3 реду име императора је израдирано, али се виде доњи делови слова. У 7—8. реду почасни епитет кохорте је такође израдиран.

Израдирано име императора (*damnatio memoriae*) не представља неке веће тешкоће за читање јер, срећом, слова нису сасвим преклесана, тако да се у првом реду виде доста јасно слова АЕ док у другом реду може да се види МИЛ. Исто тако у трећем реду су доста читљива слова NI. Почасни епитет кохорте исто тако може да се доста јасно реконструише према остацима слова. На основу тога могли смо да реконструишемо да је ара подигнута Јупитеру, за добро императора Емилијана и целог божанског (царског) дома, а да је кохорта имала почасни епитет *Aemiliana*.

Натпис доноси неколико нових елемената. Прво, поред почасног епитета кохорте добијамо њено пуно име,² затим још једног трибуна кохорте II делматске и на крају, што је посебно значајно, име једног од конзула из средине III века. Остаје, ипак, неразјашњено зашто се спомиње име само једног конзула. Свако нагађање у том правцу не даје задовољавајуће резултате.

Већина извора се слаже да је Емилијан владао три месеца.³ Klebs⁴ је претпоставио да је Емилијан већ 251. године управник обе Мезије. Почетком 253. године Готи стижу до Тракије и Емилијан их побеђује,⁵ па га војска проглашава за императора.⁶ (Клебс сматра—крајем маја или почетком јуна).⁷ Пада у очи бројан однос емисија искованих четрнаесте године у Виминацијуму, што може да упути да је Емилијан за императора проглашен у Горњој и Доњој Мезији већ почетком 253. године. О дужем владању у самом Виминацијуму говори и податак да је у ковници отворено три офацине.⁸ Такво померање почетка Емилијанове узурпације, како је показао Сл. Душанић, не ремети вести античких писаца о тромесечној влади, јер се они односе на његову стварну владу, када га је признао сенат у Риму и када бива признат у целој Империји, па од узурпатора постаје легитимни владар.

Емилијан из Мезије креће у Италију и код Интерамне (Терни) или Форум Фламини (Фолињо) у борби гину императори Требонијан Гал и Волусијан.⁹ Емилијан тражи од сената да га призна за цара, што је сенат и учинио. Да је Емилијан признат у целом царству као легални владар, говоре, поред официјелног сребрног и бакарног новца, и миљокази из Нумидије,¹⁰ Сардиније,¹¹ Горње Мезије,¹² као и новац Сирије, Киликије и. т. д.¹³

Нов натпис из Чачка још је једна потврда овом признавању.

Емилијан после Интерамне наставља марш кроз Италију, али се код Сполета сукобио с П. Лицинијем Валеријаном, који је у Рецији и Норику прикупљао војску, по заповести Требонијана Гала, против Емилијана. Код Сполета Емилијана су убили његови војници и Валеријан је проглашен за императора.¹⁴ На жалост, и даље остаје отворено питање хронологије Емилијанове смрти и Валеријановог проглашења. На александријском бронзаном новцу кованом у име Емилијана налазимо ознаку друге године његове владе (LB). Почетак локалне александријске ере пада 28. августа.¹⁵ Према овоме, Емилијан је још после овог датума био владар. *Terminus ante quem* за почетак Валеријанове владе је један натпис из Нумидије¹⁶ из 22. октобра 253. године на коме се помињу Валеријан и Галијен. А. Алфелди наводи да је Валеријан наговорио сенат да призна Галијена за Августа септембра 253. године.¹⁷ Већ 27. октобра Валеријан се помиње као „*sensor*“.¹⁸ Према томе, највероватније је да почетак Валеријанове владе пада у септембар или сам почетак октобра 253. године,¹⁹ па самим тим Емилијанова званична влада пада између краја јуна и септембра 253. године.

У том интервалу постављен је и натпис нађен у Чачку.

Други важан моменат на натпису из Чачка је помен конзула. Према конзуларним фастима, за 253. годину помињу се као *consules ordinarii Imp. Volusianus II ? Maximus*.²⁰ J. Klein допуњава гентилициј другог конзула са [*Valerius ?*].²¹ А. Degrassi, исто тако, допуњава, према *CIL XI; 4999*, гентилициј с *Valerius* и повезује га с *L. Valerius Popicola Balbinus Maximus-om*,²² који се, иначе, помињу на натписима *CIL VI, 1531* и *1532*. Ово је већ учинио и А. Stein²³ повезујући и конзула из 256. године *L. Valerius-a Maximus-a II* са оним из 253. године. Конзул из 256. године је као *cos iterum* поменути више пута у Јустинијановом кодексу²⁴ и у неким фастима.²⁵ Међутим Н. Р. Pflaum,²⁶ у вези натписа *CIL VI, 1531* и *1532*, на којима се помиње *L. Valerius Popicola Balbinus Maximus*, сматра да је он идентичан с конзулом из 233. године, можда хомониман с оним из 256. године. Како се види, гентилициј *cos. ord.* из 253. године је сасвим несигуран и могуће је да наш натпис даје поуздано име — *Asinius Maximus*.²⁷ Извесно је да је Емилијан, пошто је признат у Риму, узео конзулат. Емилијанов конзулат је потврђен на мало пре поменутих миљоказима из Горње Мезије.²⁸ Но, исто тако треба рачунати и с неким суфектним конзулом, поготову што је Волузијан, као *consul ordinarius*, био убијен. Стога наш *Asinius Maximus*

можда и није био *consul ordinarius*, већ *consul suffectus* (бар у летњим месецима 253. године²⁹).

О војној јединици биће говора у даљем тексту.

2. Друга ара нађена је такође у темељу зида. Ара је горе и доле профилисана, али без других украса. Исклесана је од пешчара. Димензије су јој 103 x 40 x 34. Натписно поље је дим. 55 x 29,5 см. Испод редова натписа видљиве су црте за ординацију слова. Висина слова 5. см. Натпис гласи (сл. 3):

Iovi / o(ptimo) m(aximo) / Tib(erius) Cl(audius) / Gallus /

⁵ trib(unus) / coh(ortis) II / Aur(eliae) Del(matarum).

р. 3 — лигатура Tib

Слова натписа су правилна капитала.

Натпис доноси још једног новог трибуна и код кохорте почасни епитет *Aurelia*. Датум споменика не може сасвим прецизно да се одреди. *Terminus post quem* је 170. година. Кохорта II делматска створена је у време Маркоманских ратова. У *Vita Marc. Aurel.* забележено је да је он „*latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit*“.³⁰ Кохорта се помиње у току градње зидова у Салони (*urbs nova*) заједно с *coh. I delm.*³¹ У то време познати су неки немири на границама провинције Далмације. Дидије Јулијан, тада гувернер провинције Далмације, бранио је границе од „*hostes confinae*“ 176. године.³² У исто време, други војсковођа, *M. Valerius Maximianus* предузео је операције против бандита (*latronem*) на границама Македоније.³³ Питање је да ли у то време можемо да датујемо наш натпис, што не би било немогуће,³⁴ јер је граница између Далмације и Горње Мезије пролазила у близини Чачка.

3. Фрагмент надгробне стеле нађен је узидан у једном од зидова. Фрагмент је дим. 20 x сс. 20 цм. Слова су висине 3,5 цм. Натпис гласи (сл. 4):

D(s) M(anibus) [Au]rel[ius?] [± 6.] b (ene) f(iciarius)

c[o(n)s (ularis)] / [leg(ionis)] XI Cl(audiae) [. . . .] S

4. На још једном необјављеном споменику из Чачка налазимо конзуларног бенефицијарија легије XI Клаудије. Нажалост, место налаза овог споменика непознато је, али је он свакако или из самог Чачка или из околине (Јелица?) (Инв. бр. 447). У питању је вотивна ара, која је била секундарно употребљавана, тако да је са задње и леве стране пресечена. Очувана висина је 64 цм, ширина око 27 цм. Натписано поље је висине 42 цм. Висина слова око 5 цм. Натпис гласи (сл. 5):

Dijanae / . Iul(ius) Capito / [b(ene)f(iciarius)] co(n)s(ularis) ex /
le]g(ione) XI (Cl(audiae) / ⁵ [v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito)

Између речи знаци за раздвајање.³⁵

Легија XI Cl. p. f. налазила се у Бурнуму до грађанских ратова 68/69. године, када је напустила Далмацију.³⁶ Провинција Далмација практично остаје без легија од времена Домицијана и сем повремених вексилација током Маркоманских ратова под Марком Аурелијем и почетком III века, више ни једна легија није стационира-рала у Далмацији.³⁷ Beneficiarii consularis легије XI Cl. који се помињу у провинцији Далмацији припадају времену када је легија већ напустила провинцију.³⁸ Гувернер провинције Далмације свакако је морао да тражи помоћ у људству из других војних одреда у дунавским провинцијама.³⁹ Врло рано је прихваћено да *legatus Augusti* може да одвоји део војника да служе *beneficiarii*. Они су били распоређени по целој провинцији у својим *stationes* или *praesidia militaria*, где су могли да имају мању групу војника.⁴⁰ Мало се зна о њиховим дужностима, али је могуће да су били нека врста локалних полицијских официра и већином задужени за прикупљање и чување пореза у натури (*annona*).⁴¹

Свакако да је велика важност у царству придавана сигурним и добро одржаваним путевима. Посада бенефицијаријских станица обезбеђивала је сигурност саобраћаја, исто тако и транспорт метала из рудника. На везу бенефицијаријских станица и римских путева указао је А. v. Domaszewski⁴² Новија истраживања показала су тачност његовог основног закључка.⁴³ На путевима јужног дела римске провинције Горње Мезије бенефицијаријске станице су, како указује М. Мирковић, упадљиво честе, а натписи бенефицијарија бројнији у односу на друге путеве Горње Мезије, што је можда последица ближе везе с морем и повећаног транспорта према њему. С тим у вези је и наплата друмарине, коју су вршили бенефицијари.⁴⁴ Као што је Чачак данас на раскрсници путева, сигурно је био и у току римске владавине. Вероватно је један пут водио од Висибаве (*municipium Malvesatium*)⁴⁵ према Чачку и одатле десном обалом Западне Мораве према Краљеву.⁴⁶ Вероватно је да се код Чачка одвајао пут према северу (преко Прелине — можда се поклапао с данашњом трасом Ибарске магистрале) и повезивао руднике Космаја и Рудника с ибарском долином. Исто тако је вероватна траса пута преко Јелице (Гуча) на Ивањицу и даље према Новом Пазару,⁴⁷ којом иде и данашња траса пута. После откривања нових натписа, несумњиво је да се околина Чачка налазила на источној граници

провинције Далмације.⁴⁸ Све ово говори о потреби и важности једне бенефицијаријске станице на овом месту. Станица се није налазила у данашњем Чачку, јер римски остаци нађени у њему упућују на средину IV века, већ изгледа нешто западније, у Јездини, где су констатовани остаци насеља приликом копања темеља за фабрику „Слобода“.⁴⁹ Каниц такође помиње јаке темељне зидове у кориту Јездинске реке.⁵⁰ Агломерација II—III века постојала је изгледа и у Бељини, где су констатовани слојеви из тог периода.⁵¹ За сада још не може ништа прецизно да се утврди, али надамо се да ће даља сондирања у том делу сигурније да осветле проблем.

Већина познатих бенефицијара припада крају II и почетку III века.⁵² Прецизно датирање наших споменика није могуће, али и они генерално припадају том периоду.

5. Фрагментована ара, из темеља зидова. На фрагменту се на горњој страни види мали део профилације. Димензије фрагмента су 17 x 20 x 23 цм. Висина слова 5 цм. У првом реду хедере одвајају речи. Натпис гласи (сл. 6):

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Sacru[m] VCI[. . . .

Велика је штета што не знамо ко је подигао овај вотиван натпис — да ли неки официр кохорте или бенефицијариј?

Но, већ сада се околина Чачка оцртава као значајнији војни центар и бенефицијарна станица у источној Далмацији. Од раније су познати натписи који су нађени у Чачку и околини, на којима се помињу војне јединице. Тако је у јездинској цркви као часна трпеза служила ара посвећена Јупитеру и Генију места (*Genio loci*), коју је подигао *Lucius Iulius Maternus*, центурион кохорте *VIII voluntariorum*.⁵³ Ара је прецизно датована конзулима у 197. годину (сл. 7). По свој прилици је једна вексилација кохорте у то време боравила у околини Чачка.

На Градини, на Јелици, нађена је ара посвећена Дијани, коју подиже *T. Staius Crispinus, decurio equestris coh. II Delmatarum*.⁵⁴ У самом Чачку нађена је ара посвећена Серапису и Изиди, коју подиже *Sp. Pompeius Politianus, tribunus cohortis II Delmatarum*⁵⁵ (сл. 8). Поред нових споменика на којима се помиње ова кохорта, приликом сондажних радова у дворишту Народног музеја у Чачку нађене су три опеке, секундарно употребљене, с печатом ове кохорте.⁵⁶ (сл. 9).

Иако имамо два сигурна датума за боравке кохорти у околини Чачка (197. година за *coh. VIII vol.* и летње месеце 253. године за *coh. II Delm.*), ипак остаје отворен врло важан проблем: када је у

околини Чачка постојала бенефицијаријска станица, а када је ту стационарала кохорта. Логично би било да је прво била станица, али се томе унеколико противи боравак ваксилације coh. VIII vol., уколико ова није дошла у помоћ бенефицијару. Могуће је да је станица постојала између боравка coh. VIII и coh. II Delm., но то је све хипотеза, која још увек не може да се докаже. Једино је сигурно да је cohors II miliaria nova Delmatarum equitata боравила у околини Чачка средином III века. Помен неколико трибуна кохорте упућује да је целе кохорта била смештена у околини Чачка, па, самим тим, треба очекивати да се нађе и каструм у коме је кохорта боравила.⁵⁷ Врло је битна чињеница да је кохорта equitata (коњаничка), јер су оне имале задатак да чувају путеве, прате транспорте метала и др.⁵⁸, што се све уклапа у напред наведену тезу да се у околини Чачка налазила важна раскрсница путева.

Поред мреже путева, требало би у даљим истраживањима тражити и руднике у околини Чачка. На то би указивала два момента. Први је бенефицијаријска станица и cohors equitata,⁵⁹ а други је неколико споменика посвећених Дијани. Мало пре смо поменули два споменика који су јој посвећени, а сада указујемо на још једну ару подигнуту Дијани, која је нађена на Јелици. Ара је гора и доле профилисана, украшена на горњем делу мањим угаоним акротеријама. Дим. 80 x 38 x 25 cm. Натписно поље дим. 44 x 33 cm. Камен (мрамор?) је прошаран црвеним жилицама. Слова натписа 5 cm. Натпис гласи (сл. 10):

Dianae / aug(ustae) sac(rum) / Aureli(i) Victo[r] / et Memor et⁵
Paulinus pro / Maximo Sceno / cali (filio) cognato / libentes p(osuerunt).

У р. 2 између слова С и А је оштећење вероватно настало већ приликом клесања натписа, те зато постоји размак између њих.⁶⁰

Сл. Душанић⁶¹ подвлачи да је Дијанин култ био распрострањен код рудара, који су у њој видели богињу блиску Тери Матер. Сл. Душанић даље наводи да је Дијана, због своје везе с Месецом, поштована у среброносним рудницима. Занимљиво је да су два, ако не и сва три споменика Дијане нађена на Јелици. Да ли у тој околини треба тражити ове руднике?

Постојање рудника на самој Јелици није познато.⁶² Но, у крајевима који гравитирају Чачку, или су могли у римско време да гравитирају, налазимо извесне податке о рударству. Тако је у Такову било рударске делатности и то живини рудници у с. Семедраж (брдо звано Боблија),⁶³ а налази се и топоними Самоков и Штона. И остаци троски код Самокова у речици Дреновици и на северним падинама

Осоја⁶⁴ говоре о рударској активности у средњем веку, али је лако могуће да су експлоатисани и у антици. Даље од Чачка, на планини Голији, која је мало геолошки истражена, има неких делова са старим рударством (Калудра, Остатија, Плешина, Сасе, Рудно).⁶⁵ На то указују и топоними Плакаоница, Самоков.⁶⁶ На планини Чемерну такође има неких радова и изгледа да је у Лопатници вађен у средњем веку бакар.⁶⁷

Није искључено, али за сада не можемо ништа поуздано да тврдимо, да су ови крајеви припадали једном већем домену, односно да је *cohors II delmatarum* била везана за овај домен, који је у крајњој линији могао да се повезује с домавијанским доменом и да стоји под управом *procuratorum argentariarum Pannonicarum et Delmaticarum*.⁶⁸ Ипак, све остаје у границама више или мање привлачних и могућих хипотеза, али без неких нових доказа тешко је разрешити компликовано питање величине и односа муниципалних територија⁶⁹ и територија рударских домена.

Закључујући овај краћи преглед камених споменика нађених у Чачку и околини, морамо да се вратимо на констатацију да се овде ради о доста важном војном центру на граници источне Далмације крајем II и у III веку, насталом на раскрсници путева и можда у близини рудника, што се досада више наслеђивало него што је могло да се документованије потврди.

НАПОМЕНЕ

1. Ископавања су водиле Обренија Вукадин и Вера Богосављевић из Регионалног завода за заштиту споменика културе у Краљеву, а учествовале су Лидија Никитовић и Оливера Марковић, кустоси Народног музеја у Чачку. Потписани је обилазио ископавања као консултант.

2. Пандан овом имену имамо и код натписа нађених на Космају: *coh. II Aurelia nova miliaria equitata civium romanorum*, Sl. Dušanić, *Inscriptions de la Mésie Supérieure (IMS)* I, 104 i d.

3. *Dies LXXXVII — Chronographus a. 354; tertio mense — Eutrop. IX 6 — Hieron. chron. a. Abr. 2270 = Oros. VII, 21 = Jord. Rom; 286; tres menses — Vict. Caes., 31, 3. Само код Vict. Epit., 31, 2 и FHG IV 598 је назначено mense quatro и код Zon. XII исто тако.*

4. Klebs RE I/1, s. v. Aemilius Aemilianus; вид. и A. Stein, *Legaten von Moesien*, 104 и д.

5. A. Alföldi, *Cambridge Ancient History (CAH) Xff*, 188; R. Hanslik, RE VIII A₂, s. v. Vibius Trebonianus Aug, col. 1992; cf. Ruggiero, *Dizionario epigraphico* I, 294.

6 A. Alföldi, loc. cit.

7. H. Mattingly, *Roman Imperial Coinage IV*, 190—191 и у неким ранијим радовима (JRS, 1924; 1935; NC, 1936) неоправдано је помишљао да је Емилијан већ Јула — Августа 252. године проглашен за императора. Другачије мишљење: A. Stein, *Laureae Aquincenses*, 1938, 255—286; Сл. Душанић, *Новац колоније Вими-нацијум и датуми из римске историје средине III века*, *Старинар XII*, 1961, 141 и д.

8. Сл. Душанић, Старинар XII.
9. Ruggiero, *Diz. epigr.*, 294; Klebs, *RE* I/1, col. 545; Hanslik, *RE* VIII A₂, col. 1993; Alföldi, *САН* Xff, 168.
10. *CIL* VII, 10402.
11. *CIL* X, 8011.
12. Качаник (*CIL* III, 8270); Доње Љупче код Приштине: Е. Чершков, Гласник Музеја К и М 6, 1961, 127 и д.; почасни натпис из Беле Паланке: *Arch. -epigr. Mitteil.*, 1910, бр. 175 = Р. Petrović, *IMS* IV, 104—105, бр. 74.
13. Rugg. *Diz. epigr.*, 294; Klebs, *RE* I/1, col. 545.
14. Aur. Victor, *Epit.* 31,2; Zon., XII, 22; Zos., I 29.
15. A. v. Sallet, *Daten etc.*, 70; id., *Aegyptus* 10, 288.
16. *CIL* VIII, 2482 — натпис су поставили војници вексилације легије VIII Аугусте који су се из Реције вратили у Африку.
17. *САН* XII, 169.
18. A. v. Domaszewski, *Sitz. — Ber. Akad. Heidelb. phil. hist. Klas.*, 1917, I. Abh., 13 и д.
19. Wickert, *RE* XIII/1, s. v. Licinius (Valerianus) br. 173, col. 489—490.
20. За Maximus вид. и *PIR* II, 358, бр. 308.
21. J. Klein, *Fasti consulares inde a Caesaris nece usque ad imperium Diocletiani*, 1881, 106; *Fasti gr.* XIII.
22. A. Degrassi, *I fasti consolari dell'impero romano*, 1952.
23. *RE* X, col. 1084; вид. и Hanslik, *RE* VIII A₁, бр. 242, col. 116.
24. *Cod. Iust.* II, 29, 2; VI, 32, 2; VI, 42, 15; IX, 9, 16. Krueger, *App. ad cod. Iust.*, 10. *PIR* II, 361, бр. 84.
25. *Chron. Minor.* I, 289; вид. и G. Barbieri, *L'Albo senatorio da Settimio Severo a Carino (193—285)*, 1952, бр. 1656, 1741—1743.
26. H. P. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, 1960, 858—59.
27. A. Degrassi, *op. cit.* је помињао и на гувернера провинције Кападокије у време Требонијана Гала и Волузијана А. Vergilius-а Maximus-а (*CIL* III, 6919 и 12196).
28. Вид. напомену 12.
30. *Hist. august.*, *Marc. Anton.*, XXI, 7.
31. *CIL* III, 8655 (6374).
32. *Hist. Aug.*, *Did. Iulian.*, I, 9.
33. H. P. Pflaum, *Libysa III*, 1955, 135 и д; id., *Carrières procuratoriennes*, бр. 181 bis, 1.
34. На то можда упућује и име трибуна — Tiberius Claudius Gallus с раним царским преноменом и гвентилним именом, иако су и један и други доста раширени из разних временских периода в. напр. *IMS* II, 103—104, бр. 60 датован у 247. годину.
35. Когномен Carito јавља се на споменицима *IMS* I, 92, бр. 88; *IMS* VI, 80, бр. 49; у Далмацији вид. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, *Beitr. zur Nomenforsch.*, Beiheft 4, 1969, 170—171. За формулу ex legione нисмо нашли одговарајуће примере, осим једног натписа из Ламбезе (*CIL* VIII, 2586 — Caver, *De muneribus militanibus centuriatu inferioribus*, *Ephemeris epigraphica* IV, 1881, 380, бр. 28): Ex legione III Augusta inter eos qui imagines sacros aureas fecerunt, следе имена тридесет конзуларних бенефицијарија.
36. J. Wilkes, *Dalmatia*, 1969, 96.
37. *Ibid.*, 97.
38. Легија XI Claudia је смештена у Durostorum у Мезији Инфериор J. Wilkes, *op. cit.*, 104.
39. Против ове праксе је био још Трајан: *Plin.*, *Ep.* X, 20; 22.
40. Th. Mommsen, *Vexillatio legionis XI Claudiae*, *Eph. Epigr.*, IV, 529—530; Caver, *Eph. epigr.* IV, 379; 400—401.

41. М. Мирковић, *Beneficiarii consularis* на споменицима из Новог Пазара, Новопазарски зборник 9, 1985, 30 и д.; R. Mac Mullen, *Soldiers and Civilian in the Later Roman Empire*, 1963, 56, nap. 20.
42. A. v. Domaszewski, *Die Beneficiarii posten und die römischen Straßennetze*, *Westdeutsch. Zeit. f. Gesch. u Kunst XXI*, 1902, 206.
43. R. Mac Mullen, op. cit., 56, nap. 20; М. Мирковић, *Бенефицијарна станица код Новог Пазара*, *ЖА* 21, 1971/1, 263 и д.; id., *Новопазарски зборник* 9, 30.
44. R. Mac Mullen, op. cit., 58, c. ap. 24.
45. О mun. *Malvesatium* вид. најновије П. Петровић, *Римски камени споменици из Карана*, 1986, 33 и д. (са старијом литературом).
46. Рекогносцирањем Народног музеја у Чачку добијене су индикације да је постала траса неког старог пута код с. Заблаће. Сондирања ће показати о чему се ради.
47. На планини Јелици, изнад Чачка, налази се позната агломерација на лок. Градина. Одатле је преко Гуче могла да иде траса пута. Код с. Вучковица констатована је фортификација генерално из касне антике — ране Византије, која је могла да брани ову трасу пута. (рекогносцирање М. Милинковића).
48. О проблему границе између осталог упор. Сл. Душанић у *IMS I*, 95 и д.
49. Усмено саопштење Р. Бојовића, кустоса Народног музеја у Чачку.
50. F. Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, 1982, 133; М. и Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, 1951, 162—163.
51. М. Васић, *Римске терме у Бељини*, *Зборник радова Народног музеја у Чачку*, XIII, 1983, 5—18. Исто тако приликом сондирања даље од терми, нађена је једна фибула *Aucissa*-типа с натписом.
52. R. Mac Mullen, op. cit., 67—68; М. Мирковић, *ЖА*, 1971/1, 270, вид. и nap. 24; упор. и значајан налаз бенефицијарских споменика из Остербуркена; E. Schallmayer, u *Führer zu römisch. Militäranlagen in Süddeutschland*, 1983, 88; id., *Ausgrabung eines Benefiziarier-Weihbezirks und römischer Holzbauten in Osterburken*, *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*, Aalen, 1983, 256 и д.
53. *CIL III* 8336 (6321). Ј. Шафарик у *Извештају о његовом путовању из 1865*. (Споменик САН 98, 1941—48, 264) наводи да је од сељака чуо да су га донели с Јелице „под Градином“. Сада у Нар. музеју у Чачку. *Cohors VIII Vol. C. R.* била је стална посада у Далмацији од почетка I века од Аурелијана 270 године.
54. *CIL III*, 8335(6320). Име кохорте је допунио A. v. Domaszewski, *Arch Epigr. Mitteilungen XIII*, 132, nap. 16. Изгубљена.
55. Споменик САН 98, 253, бр. 494. Ара је оштећена те недостаје име кохорте. На основу нових натписа мислимо да смемо да га реконструиремо. *Delom (atarum)*. Сада у музеју у Чачку.
56. Радове је водио потписани 1984. године.
57. Можда су њему припадали зидови у јездинској реци које је видео Каниц. Данас је немогуће да се идентификује то место на терену.
58. Sl. Dušanić, *Mounted cohorts in Moesia Superior*, *Akten d. XI. Intern. Limeskongresses, Sekesfehervar 1977*, 237 и д.; id., *IMS I*, 106—107.
59. Sl. Dušanić, *Mounted Cohorts*.
60. Имена T. Aurelius Victor и ? Aurelius Memor (?) помињу се на једном натпису из Карана (*CIL III*, 8347). П. Петровић, *Римски камени споменици*, 22, бр. 10 мемор разрешава у мемор(ia...), али судећи по натпису из Чачка вероватно се, ипак, ради о Когномену Memor, који је потврђен на још неким споменицима (G. Alföldy, *Personennamen*, 245) од којих је један у Пожеги (*CIL III*, 14607 ad n. 12719). Није искључено да се на споменику с Јелице и из Карана ради о истим лицима. Когномен Paullinus је доста раширена у Далмацији, а налазимо га и на једном споменику из Карана (*Aurelia Paulina: CIL III*, 8343; П. Петровић, *Камени споменици*, 18, бр. 6). Когномен Scenocalus — Alföldy, *Personennamen*, 289.
61. *IMS I*, 121, бр. 89; id., *Aspects in Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia, and Moesia Superior*, *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II/6*, 1977; id. *Организација римског рударства у Норичу, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији*, *Историјски гласник*, 1—2, 1980, 11; 12, nap. 21 и 22; 13, nap. 28.

62. Зна се само за рудник хрома, који свакако није коришћен у антици, В. Симић, Историјски развој нашег рударства, 1951, 413.

63. Ibid., 303.

64. Ibid.

65. Ibid., 225.

66. Ibid.

67. Ibid., 34.

68. За велики источнодалматински домен вид. Сл. Душанић, Историјски гласник, 1980, 23 и 49.

69. П. Петровић, Римски камени споменици, 43, нап. 34 помишља да је околина Чачка припадала мунципију Сеј., но ми још увек не знамо где се он тачно налазио, нити у које време је добио статус мунципија.

INSCRIPTIONS ROMAINES RÉCEMMENT MIS AU JOUR A ČAČAK

Dans la cour de l'Église de la Vierge à Čačak, furent effectués, au printemps de 1986, des fouilles archéologiques de protection. A cette occasion furent mis au jour les murs d'un bâtiment du IVe siècle, dans lesquels étaient encastrés deux autels tout entiers, un autel à l'état fragmentaire et un fragment d'une stèle funéraire. Comme dans la ville de Čačak elle-même on n'a pas pu découvrir jusqu'ici des couches antérieures au IVe siècle, ces monuments ont dû être apportés des environs immédiats de la ville actuelle (monuments 1, 2, 3, 4). En plus de ceux-ci, l'auteur décrit ici deux autres monuments consacrés à Diane.

Le plus intéressant de ces monuments est certainement celui de la figure 1, placé sous l'invocation de Jupiter en faveur de l'empereur Émilien et de la maison divine (impériale) tout entière. Il fut élevé par la cohors II miliaria nova Delmatarum equitata Aemiliana et par le tribun de la cohorte, G. Sextilius Marinus. L'inscription de ce monument que l'on peut dater grâce à la mention du nom du consul Asinius Maximus, nous révèle le nom intégral de la cohorte, allongé par l'épithète honorifique d'Aemiliana, le nom d'un autre tribun de cette cohorte et celui d'un consul de 253. On ne sait pas si Asinius Maximus était un consul ordinaire (consulzo ordinarius) ou un consul-adjoint (consulzo suffectus) étant donné que l'on mentionne en 253 un consul ordinaire du nom de Maximus,²⁰ dont la lignée a pu être reconstituée comme étant celle de Valérius^{21, 22}. Cependant, l'exactitude de cette rectification n'a pas pu être confirmée.

Sur le monument № 2 il est également question de la cohorte II Aurelia Delmatarum (qualifiée cette fois de l'épithète honorifique d'Aurelia) et de son tribun Tib. Claudius Gallus. Il n'est pas possible de situer ce monument avec précision, mais le terminus post quem est l'année, 170, date à laquelle cette cohorte fut formée^{30, 31}. L'épithète d'Aurelia pourrait nous faire croire qu'il s'agit d'une date succédant immédiatement à l'année 170 (peut-être vers 176, date à laquelle éclatèrent des désordres aux confins de la province de Dalmatie et de celle de la Mésie mais cette datation n'est pas tout à fait sûre, elle (non plus) se peut qu'il s'agisse d'une date postérieure — le début du IIIe siècle).

Le monument № 3 fait mention d'un beneficiarius consularis Superiore^{32, 34}. Un autre monument de Čačak que nous présentons ici, en le rattachant au monument № 3, fut consacré à Diane par un beneficiarius consularis. Cela nous autorise à affirmer que dans les environs de Čačak il a dû exister une station de beneficiari. Mais nous ne pouvons pas indiquer la période exacte où elle fonctionna. Généralement parlant, les beneficiari sont mentionnés entre la fin du IIe siècle et le milieu du IIIe.⁵² Cependant, comme il est certain que la cohors II Delmatarum séjourna dans cette contrée au IIIe siècle, on peut supposer qu'une station y existait dès la fin du IIe siècle. Cette station était installée sans doute à un carrefour, à la frontière orientale de la province de Dalmatie (actuellement, on considère comme certain que la frontière orientale de l'Empire romain était tracée non loin de Čačak).

En plus de la station de beneficiari, la présence de la cohors II Delmatarum indique qu'à un certain moment, sans doute vers le milieu du IIIe siècle, il existait ici sa forteresse (castrum) aussi. A l'appui de cette assertion on pourrait citer le fait que sur les monuments on voit apparaître les noms des tribuns de cette cohorte;⁵⁵ d'un autre côté, lors des sondages effectués dans la cour du Musée National de Čačak ont été découvertes des briques qui avaient déjà servi à d'autres constructions de la cohorte. Les cohortes de cavalerie étaient chargées de surveiller les routes et de les rendre sûres, mais aussi d'accompagner les convois transportant les métaux extraits des mines et de protéger le territoire appartenant à celles-ci.⁵⁶

En plus du croisement des chemins, situé non loin de Čačak, on peut supposer que les mines de environs de la ville étaient exploitées à l'époque romaine. Cette idée nous est suggérée non seulement par la présence de la cohorte de cavalerie en question, mais aussi par les monuments consacrés à Diane. Outre les monuments élevés par des beneficiari (présentés ici avec le monument № 3) et celui qui fut installé par le décurion de la cohorte II Delmatarum,⁵⁴ nous présentons ici un autre monument dédié à Diane qui a été découvert dans la «Gradina» (agglomération fortifiée située sur une hauteur) du mont Jelica. Le culte de Diane était répandu parmi les mineurs qui voyaient en elle une divinité proche de la Terra Mater. Diane était surtout vénérée dans les mines d'argent.⁶¹ Les futures recherches sur ces contrées devraient être orientées dans cette direction aussi.

Les monuments récemment mis au jour, combinés avec ceux qui ont déjà été découverts, montrent que dans les environs de Čačak il existait, vers la fin du IIe siècle et au IIIe, une station d'exemptés et, probablement, plus tard, un centre militaire assez important, situé à la frontière orientale de la province de Dalmatie; ils furent construits au croisement des chemins et, peut-être, à proximité des mines; jusqu'ici cela était plutôt supposé que confirmé par des documents.

I O M
PRO IMP
VIGILVS QV
DOMS DIVINAE
GH MIL NVA
DELE
VMO SEX
TILIOMARINO
TRIB ETASINO
MAXIMO COS

Cl. 1

Сл. 2

Сл. 3

Сл. 4

Сл. 5

Сл. 6

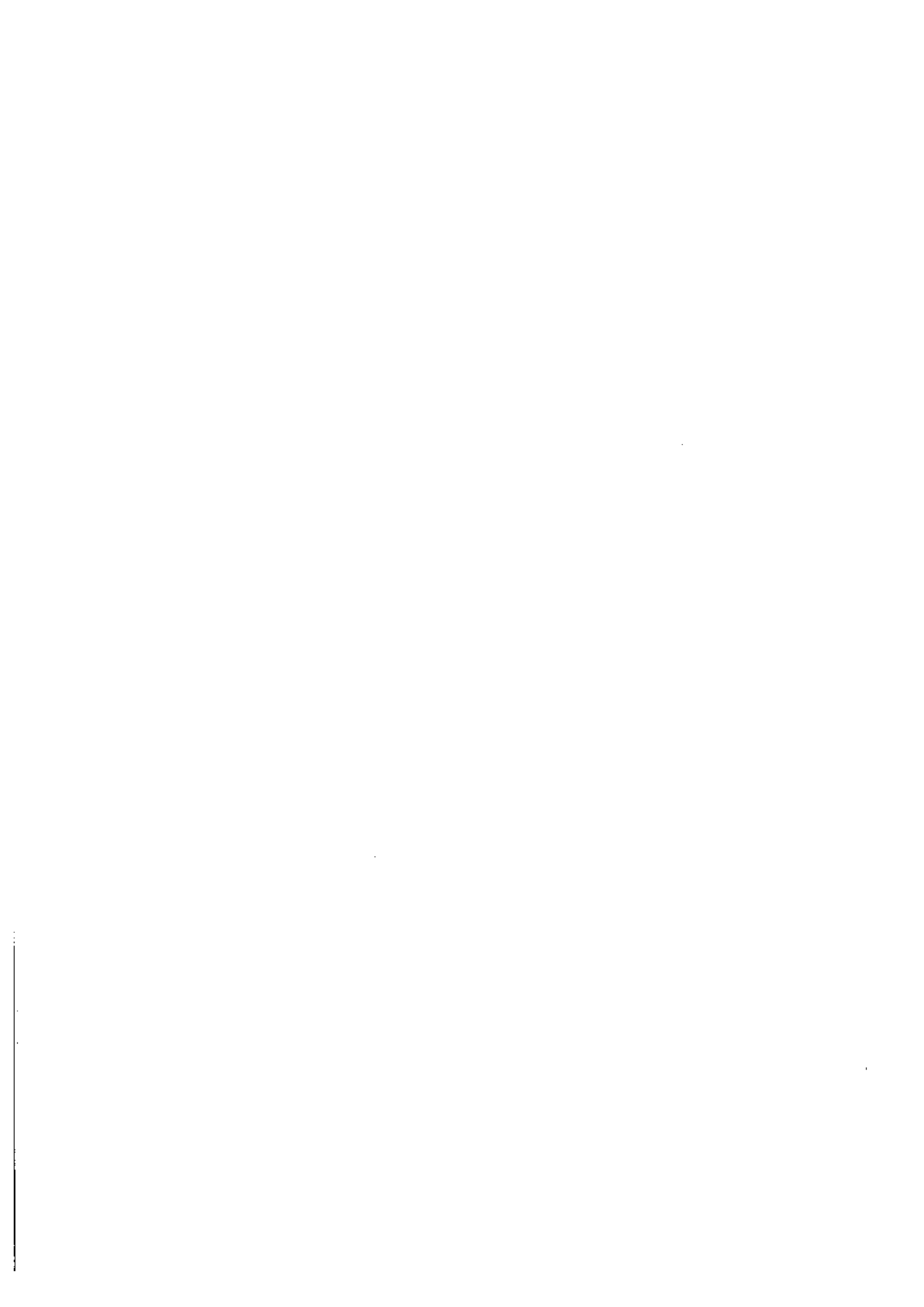
Сл. 7

Сл. 8

Сл. 9

ЛИДИЈА НИКИТОВИЋ

**РЕЗУЛТАТИ СОНДАЖНОГ ИСТРАЖИВАЊА НА ЛОКАЛИТЕТУ
АНИШТЕ У БРЕСНИЦИ**

Село Бресница, на чијој је територији констатован за сада најстарији локалитет у чачанском крају, налази се на североисточном делу општине Чачак, удаљено око 24 км од центра општине према Крагујевцу.

Локалитет је у средњем делу села, на падинама које се благо спуштају према десним обалама Перачког потока, чије удубљено корито указује на дуготрајни и стални водоток. Неколико километара даље овај поток се улива у Бресничку реку, па се овим мањим речним током локалитет везује за моравску котлину. Ово археолошко налазиште откривено је у оквиру новооснованог сеоског гробља, које, као и локалитет, према потесу на коме се налази, носи назив Аниште. Ту је, на североисточном периферном делу гробља, 1982. године, укопавањем гробне раке, на површину доспела керамика старчевачке провенијенције, комади лепа и животињске кости. Реконструкцијом околних парцела, на површини од око једног хектара, прикупљени су уситњени и испрани фрагменти керамике, као и нешто кременог алата.

Осим овог локалитета, који припада старијем неолиту, у селу Остри¹ констатовано је још једно налазиште из овог периода, па се, на основу досадашњих оскудних података, не може говорити о некој јачој концентрацији старчевачке популације на овом подручју.

ТОК ИСКОПАВАЊА

У циљу потпунијег упознавања локалитета и његовог хронолошког опредељења, Народни музеј у Чачку приступио је сондажним истраживањима у јуну 1984. године.² Због малих финансијских средстава, овом приликом постављене су три сонде укупне површине 20 м². Сонда 1 постављена је на североисточном периферном делу гробља. Приближно је оријентисана исток-запад, димензија 4 x 2 м, а постављена је непосредно уз гробно место чијим је укопавањем констатован локалитет. Сонде 2 и 3 отворене су на суседним парцелама, где су у ораници уочавани фрагменти керамике. Међутим, пошто су ове сонде биле стерилне, без трага културног слоја, сонда 1 остала је једини показатељ карактера локалитета.

СТРАТИГРАФСКА СИТУАЦИЈА

Из анализе квалитета земље, њеног археолошког садржаја и постојања одређених целина, могу се издвојити следећи стратиграфски слојеви, односно целине.

Слој I — од 0,00 до 0,40 м. Хумусани и субхумусани слој кога карактерише стерилна мрка земља — смоница са нанетим шљунком за грађевинске потребе.

Слој А — од 0,40 м до 0,80 м. Црна смоница са археолошким материјалом. У питању су већим делом испрани фрагменти старчевачке керамике, ситнији комади лепа и камена. Овај слој није ишао целом површином сонде (није додиривао северни профил), већ је како су показала истраживања, прекривао јаму 1.

Слој Б — од 0,80 м до 1,10 м. Стерилна набијена светло-мрка земља, у којој је укопана јама 1. Испод овог слоја јавља се земља сличног квалитета или нешто светлија, која лежи на здравици и представља првобитни хумус. Здравницу на овом терену карактерише бела грумуљичаста земља звана „бељуга“.

Јама 1 — од 0,80 м до 1,45 м. Због ситуације на терену, јама је откривена само делимично³ (Т VIII); њене истражене димензије су 2,60 м x 1,30 м. Испуњена је тамномрком растреситом земљом, фрагментованом керамиком, лепом и малим бројем камених артефаката. Ова јама неправилног овалног облика (како су показала истраживања) настала је накнадно, односно секундарном употребом полуземунице, укопане на нешто нижем нивоу.

Слој пепела који прати обресе јаме, дебљине око 10 см, раздвајао је ове две фазе.⁴

Полуземуница — од 1,00 м (бочна ивица) до 1,80 м у централном делу. Овај укопани стамбени објекат делимично је обухваћен сондом, а истражени део има неправилан овални облик са димензијама 2,65 м x 1,20 м (Т IX). Висина укопавања (из слоја Б) износи 0,90 м. Да се заиста ради о стамбеном објекту, а не о обичној јами за отпатке,⁵ сведоче отисци коља, констатовани на северозападним бочним странама, које се левкасто спуштају. Они су, вероватно, служили као носачи крова шаторасте конструкције.⁶ Непосредно уз јужни профил очуван је мањи део подног набоја, дебљине око 4 см, а на дну полуземуничког објекта пронађен је већи комад лепа са траговима арматуре. Тамномрка земља, која испуњава овај простор, садржи фрагментовану керамику, леп и животињске кости, као и једну интересантну гладилицу.

Уз саму северну ивицу полуземунице налазе се маса обрушене печене земље, комади лепа и нешто гара, дебљине око 40 см, што се може довести у везу са постојањем пећи или надземног објекта (само мањим делом обухваћеног сондом).

У северозападном углу сонде (тачка А) ова запечена земља јавља се већ од релативне дубине 0,46 м, да би се у различитим интензитетима пратила до дубине 1,02 м, где се уочава као лучна трака, ширине 20 см, која од западног профила тече ка северном. Да је у питању грађевински објект, потврђује налаз отиска већег стуба уз сам северни профил фундираног у мању јаму испуњену растреситом земљом, чији је завршетак на релативној дубини 1,52 м.

Јама 2 — од 1,75 м до 2,01 м. Мања јама укопана је у здравици која представља најстарију стратиграфску целину. Јама има димензије 1,30 м x 0,94 м, неправилног је овалног облика, а ивице се под благим углом левкасто спуштају. Део ове јаме налазио се на простору полуземунице, па је оштећен њеним укопавањем. Садржај јама чини црна растресита земља са оскудним археолошким садржа-

јем. Поред коштане копче за појас и комада лепа, пронађено је свега неколико комада керамике. Изнад јаме налазио се слој компактне светлије мрке земље — првобитни хумус.

МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА

Као и на осталим неолитским локалитетима, већи део покретног археолошког материјала представља керамика, која је, уз остале садржаје, основни показатељ карактеристика културне групе, односно њене интерне еволуције.

У току ископавања пронађено је 219 различитих фрагмената керамике, а само у два случаја била је могућа потпуна реконструкција.⁷ Карактеристично је одсуство сликане керамике, али, с обзиром на малу истражену површину, не може се сасвим искључити могућност њеног постојања.

Заједничка карактеристика свих пронађених керамичких остатака (без обзира на групу којој припадају) је интензивно присуство плеве у фактури, као и карактеристични црни или сиви прелом. Ради ојачања код већих судова, поред плеве, коришћени су беличасти каменчићи различите гранулације, који некада избијају на површину.

Статистичка ситуација показује следеће: највећи проценат заступљености односи се на прелазну керамику (40%). У ову групу спадају и фрагменти судова светлокрке неравне спољне површине и полиране унутрашње светлокрвене боје, као и црвене монохромне керамике без сјаја, добро обрађене површине, али нешто дебљих зидова. Групи грубе керамике припада 18% керамичких налаза. Мора се напоменути да је класичан барботин по дефиницији Драге Гарашанина, заступљен минималним процентом.⁸ Површина керамике, која се опредељује у грубу, најчешће је пре печења пресвучена тањим премазом размућене глине, „пseudobarbotин“, или је једноставно грубо обрађена.

У финијој монохромној керамици светлокрвене и нешто ређе наранџасте боје могу се издвојити две подгрупе: 21% припада керамици глатке површине без сјаја, док се код друге групе, заступљене са 16%, уочавају трагови полирања. И код једне и код друге врсте карактеристично је да се црвени премаз наноси преко светлокрке основе. Међутим, мора се напоменути да је на једном броју керамичких фрагмената овај премаз непостојан и да се отире.

Орнаментика на керамици присутна је у 18% случајева, док је без ње 82%. У оквиру репертоара орнаментике доминира „pseudo-impreso“: утисак нокта са 32,5%, прста са 15%. Једноставно урезивање или мрежаст мотив заступљени су истим процентом — 15%, што се односи и на брадавичасте налепке овалног или издуженог облика углавном на грубој и прелазној керамици. Остали мотиви нешто су мање бројни. Канеловање (на финијој и прелазној керамици) — 7,5%, пластична ребра такође 7,5%. Барботин у групи грубе керамике присутан је истим процентом. Комбиновање ових техника такође је заступљено, у појединачним случајевима.

Пронађена дна судова углавном су фрагментована и равна, а малобројне дршке су брадавичастог облика — хоризонтално бушене.

Остали материјал пронађен у току ископавања припада каменим и коштаним артефактима, који су у односу на керамику бројно знатно слабије заступљени, али зато и не мање значајни. На камени и кремни материјал односи се, 5,5%, док су коштани налази заступљени са два процента и о њима ће бити речи накнадно.

Слој А. У овом стратиграфском слоју пронађена су 83 фрагмента керамике, који су већим делом испрани, па, осим тамног језгра са плевом, не показују неке друге особине. Реконструкција облика није била могућа.

Груба керамика је углавном испрана (зидови дебљине од 1,2 цм до 1,5 цм), храпаве површине или огрубљена псеудобарботином. У једном случају, поред пластичне траке украшене утисцима прста, јављају се косе канелуре (Т VI сл. 1). Прелазну керамику карактерише тамноцрвена пригличана површина, затим мрка, зидова средње дебљине. Ова керамика је украшена само изузетно и може се поменути део трбуха сферичне зделе са делом украса изведеним „протоканелирањем“ у облику развучене спирале⁹ (Т I сл. 2).

Фина керамика са црвено бојеном превлаком слабијег квалитета је малобројна, па се на местима где је исправна указује светло мрка основа.

„Pseudoimpreso“, отисак нокта или прста у овом слоју заступљен је са 8,43%, али се јавља тежња да се орнаменту да неки одређени смисао (Т. VI сл. 2), што се може применити и на једном фрагменту са једноставним орнаментом житног класа изведеног ноктом (Т I сл. 1).

Јама I. Пронађена керамика ове целине, која због ситуације на терену није у потпуности истражена, показује нешто разноврс-

није технике обраде и заступљеност појединих керамичких врста у односу на претходни слој. То се нарочито односи на заступљеност црвене монохромне керамике глачане површине, са или без сјаја, са преко 50%.

Груба и обична керамика најчешће имају полирану унутрашњост док им је површина неравна, светломрке, мрке или црвене боје.

Од техника украшавања и овде доминира „pseudoimpresso“ (Т VI сл. 3). Остали мотиви, као брадавичасти налепци овалног или издуженог облика у комбинацији са полумесечастим отисцима нокта, сасвим су ретки (Т. VI сл. 4). Фина керамика, осим своје специфично обрађене површине, украшена је само изузетно, као један фрагмент зделе, на коме се уочава део спиралног украса изведеног у техници жљебљења или протоканелирања¹⁰ (Т III сл. 2.) Од изузетних појава у керамици треба поменути и фино изведена пластична ребра. На једном већем делу полулоптасте зделе, не много танких зидова из групе црвене монохромне керамике, налазе се два фино обрађена коса ребра, која се сужавају према ободу¹¹ (Т II сл. 1.). Слична техника израде присутна је и на делу трбуха зделе са дном (Т III сл. 1).

Типологија керамике не показује разноврсне облике. Доминирају уобичајене полулоптасте зделе или коничне, благо заобљене форме различитих димензија (Т II сл. 2), (Т VI сл. 5).

Од облика присутни су и дубљи судови — зделе црвене глачане површине са извијеним ободом (Т II сл. 3). Веће заобљене коничне зделе, као примерак са табеле I сл. 3, показују двојаки начин обраде. Док је унутрашња страна полирана из чисто практичних разлога, спољна површина је ојачана премазом глине светломрке боје.

Фрагменти обода већих посуда најчешће су благо извучени на спољну страну (Т II сл. 3). Керамички облици тањих зидова такође су фрагментовани, а карактеристични ободи равни и незнатно задебљани. Може се поменути фрагмент мање зделе — шоље са црвеним премазом и равним ободом, који је делимично извучен у виду хоризонталних језичака (Т III сл. 3). Идентичан примерак нађен је у претходном слоју. На локалитету Звечка код Обреновца пронађен је део посуде са сличним ободом.¹²

Од нових појава у оквиру јаме I треба поменути коничне и цилиндричне облике, који вероватно представљају делове пехара на стопи, код којих са унутрашње стране постоји грубо урађен жљеб.¹³

Изузетан примерак је налаз мањег не нарочито фино урађеног жртвеника на четири масивне ноге. Дубљим жљебом, конкавна правоугаона трпеза издваја се из постоља (Т VII сл. 1). Површина је грубо заглачана, испране цигларско-црвене боје, а у фактури, осим плевне, присутни су и каменчићи. Овај жртвеник својом формом не спада у уобичајене облике истоимених култних предмета, пронађених на једном броју старчевачких локалитета. Изолована, из контекста ова форма може се двојачко тумачити: као претеча каснијих сложенијих облика са реципијентом,¹⁵ или као већ дегенерисани облик, који претходи каснијим винчанским типовима.¹⁶

Полуземуница. Керамика пронађена на овом простору је малобројна (откривена су свега 24 фрагмента), тако да су све појаве присутне готово у појединачним примерцима.

Репертоар обраде спољне површине показује употребу барботина (Т. VII сл. 3), утискивања ноктом и урезивања (Т. VII сл. 2). На једном фрагменту урезани цик-цак орнамент раздваја добро глачан врат суда од доњег дела храпаве површине (Т. VII сл. 4).

Од керамичких производа издваја се реконструисани плићи суд — тањир, грубо обрађене површине (Т. II сл. 4), као и фрагмент обода веће зделе готово идентичног облика и израде као на типу из јаме 1 (Т. I сл. 3). И овде се јавља фрагментован цилиндрични облик, који условно може бити третиран као део посуде на нози (Т. II сл. 4). Остаје нејасна намена жљеба са унутрашње стране при дну и неправилно распоређених перфорација.

Јама 2. Ова мала јама, која је уједно најстарија стратиграфска целина на терену, дала је само пет фрагмената керамике, без јаснијих хронолошких особина. Може се поменути фрагмент групе керамике са светломрким премазом глине и траговима превлачења гранчице (Т. VII сл. 5).

ОСТАЛИ НАЛАЗИ

Поред керамичких остатака, који су бројно најзначајнији, остали археолошки садржај односи се на камене и коштане производе, као и на животињске кости. Анализа малобројних животињских костију није извршена, па се, за сада, не могу извлачити никакви закључци о евентуалној заступљености појединих врста нити о доместификацији. Што се тиче камених налаза, напомињемо да нуклеуси у току ископавања нису констатовани, а да су кремени одбици сасвим малобројни.

Репертоар каменог и коштаног алата, иако не многобројан, показује висок ниво технолошке обраде, што се нарочито односи на предмете од кости. У слоју А, осим два кремена ножића, пронађена је оштећена камена секира. Ножићи су мањих димензија, трапезастог и троугластог пресека, без трагова ретуша на сечивима (Т. V. сл. 1). Оштећена секира од сивог камена, паралелних бочних страна са лучном сечицом, вероватно је употребљивана и као мотика. (Т. VIII сл. 1).

Јама 1 дала је нешто више предмета ове групе. Седам примерака крених ножића, различитог квалитета израде, троугаоног и трапезастог пресека, без трагова ретуша, направљено је од беличастог, мрког и зеленкастог материјала силицијумског порекла.¹⁷ (Т. V сл. 2, 3, и 5).

Коштани алат заступљен је са две веће гладнице, израђене од парожака јелењег рога (Т. VIII. сл. 2), на којима се уочавају трагови засецања, док су врхови заглачани. Једна од њих је вероватно чешће била у употреби (судећи по глатким површинама). На локалитету Дивостин код Крагујевца пронађени су слични облици, које је Александар Бачкалов сврстао у пијуке.¹⁸ Такође је интересантна алатка двојачке намене направљена од врха животињског рога (Т. V. сл. 3): зашиљени део употребљаван је као шило, док је други крај, косо засечен, вероватно служио као гладница.¹⁹

Од камених артефаката издвајају се фрагмент секире језичастог типа и минијатурна секирица фино глачане површине од материјала серпентиског порекла (Т. IV. сл. 4). Један овакав истовестни примерак пронађен је на суседној парцели као површински налаз. Слични типови чести су на старчевачким локалитетима; због малих димензија вероватно су служили или као гладнице, или као предмети култне намене.²⁰

У инвентару јаме треба поменути и перфориране кружне пришљенке, настале исецањем из фрагмената керамике, за сада нејасне намене.²¹ Могуће је да су ови облици употребљавани као амулети — привесци.

ПОЛУЗЕМУНИЦА

На овом простору откривен је само један крени ножић, од љубичастог кремена, трапезастог пресека без трагова ретуша (Т. V. сл. 2).

Леп налаз, без ближе аналогије, представља пљосната гладница — шило, полиране површине, направљена од животињског ребра. Један крај алатке је заобљен. При врху, на његовој бочној страни, налазе се троугласти усеци (Т. V сл. 1).

Јама 2. Један једини примерак коштане израде из ове целине припада интересантном предмету — коштаној копчи за каиш у облику осмице. Овакви налази веома су ретки и везују се за сам почетак неолита (Т. V. сл. 4). Са локалитета Дивостин потиче сличан примерак коштане плочице, али недовршене израде.²²

ЗАКЉУЧАК

Локалитет Аниште, својим географским положајем, везује се за долину Западне Мораве, мада се налази на граничном подручју, које Западно поморавље раздваја од Шумадије. Ова долина у географском смислу представља везу великог дела југозападне Србије са централно-балканским простором. Али, упркос свом географском положају, досадашња истраживања нису дала јасну слику континуитета праисторијских култура, што се односи и на неолитски период. Археолошка истраживања у овом делу Поморавља показују присуство позно неолитског супстрата док потпуно недостају локалитети Винча — Тордош фазе, као и неки локалитету који би повезао старији и млађи неолит. Културно опредељење насеља на Аништу је једноставно, јер археолошки садржај у целини припада широко распрострањеној старчевачкој култури, чије је матично подручје Подунавље и Поморавље.

Знатно тежи проблем је повезивање овог локалитета са неком од фаза старчевачке групе. Стратиграфска ситуација на терену, односно недостатак хоризонталне стратиграфије, указује да је насеље настало у току краћег периода једне развојне фазе. Међутим, малобројни керамички материјал, у коме недостаје сликана керамика отежава прецизније детерминисање.

Одсуство биконичних облика, мала заступљеност барботина и недостатак сликања тешко могу овај локалитет да вежу за позну фазу старчевачке групе, поготову што ова фаза није јединствена на целој територији њеног распрострањања. Већи број налазишта овог периода: Црнокаљачка Бара, Баштине код Обрежа, Голокут код Визића и Винча, поред спиралних сликања, показују већи проценат барботина, нарочито организованог. Једино налазиште које

је сигурно датовано у финалну старчевачку фазу, али ван ове регије, локалитет је Ждралови код Бјеловара, а да међу керамичким материјалом није присутно сликање.²³

Положај локалитета који се налази на сасвим благој падини изнад потока, у околини погодној за земљорадњу, као и присуство плеве у фактури, говори о познавању земљорадње, дакле о већ развијеној неолитизацији. Да је у питању, ипак, старији период старчевачке културе, говоре полулоптасте и заобљене коничне форме, које доминирају у типологији, затим појава минијатурних секира, као и коштани материјал везан за саме почетке неолита. Са друге стране већ доста развијена орнаментика („pseudoimpresso“, канеловање, урезивање и пластична ребра) указују на већ развијенију фазу. То би у овом случају било Протостарчево II по Драгославу Срејовићу,²⁴ односно Старчево I по Драги Гарашанин.²⁵

Најближи локалитети Аништу и у географском и у релативно хронолошком смислу су: Дивостин, Гривац и Бања код Крагујевца. Насеље на Аништу највероватније одговара другој фази живота на локалитету Дивостин.²⁶ Евентуална археолошка истраживања већег обима вероватно би дала комплетнију слику материјалне културе, па самим тим, и чвршће чињенице којим би се овај локалитет могао јасније поставити у хронолошке оквире старијег неолита.

НАПОМЕНЕ

1. Локалитет Баковача у Остри сондажно је рекогносциран у оквиру пројекта „Рекогносцирање Југозападне Србије“. Малобројна и испрана старчевачка керамика није омогућила прецизније опредељење.
2. Радовима је руководила археолог Милена Икодиновић, а чланови екипе били су: Лидија Никитовић, археолог — аутор прилога, и Мирјана Јанковић, археолог.
3. Сонда је постављена на малом слободном простору између гробног места и ивице гробља, што је онемогућило ширење.
4. Н. Тасић — Е. Томић, Црнокалачка Бара, Насеље старчевачке и винчанске културе, Крушевац, 1969. 20 и д. Овде је слој пепела који прати обрису јама раздвајао старчевачки од винчанског периода.
5. Исто, 19.
6. Блаженка Сталио, Насеље и стан неолитског периода, Неолит Централног Балкана, Београд, 1968, 79—82.
7. У овом прилогу користиће се подела на: (грубу) прелазну — „intermediary“ и фину керамику. Д. Аранђеловић — Гарашанин, Старчевачка култура, Љубљана, 1954, 63—64.
8. Исто, 64 и д.
9. Протоканелирање је ретка техника у старијем неолиту и најчешће се везује за позни период. Богдан Брукнер, Резултати заштитног ископавања локалитета „Ваштине код села Обрежа“, РВМ, 9, Нови Сад, 81—111, сл. 3; С. Димитријевић, протоканелирање или жљебљење сврстава у спиралOID Б,

РЕЗУЛТАТИ СОНДАЖНОГ ИСТРАЖИВАЊА НА ЛОКАЛИТЕТУ АНИШТЕ У БРЕСНИЦИ

односно касно класичну фазу; Стојан Димитријевић, Проблем ступњева старчевачке културе, Материјали, X, Београд, 1974, 88—93.

10. Сличан мотив спирале, урађен у нешто грубљој техници, познат је са локалитета Бања код Крагујевца. Миленко Богдановић, Старе културе на тлу Централне Србије, Народни музеј, Крагујевац, 1971, 15—23. кат. бр. 9. Један фрагмент са сличним мотивом потиче са локалитета Доња Брањевина из хоризонта I/a. Сергеј Каремански, Доња Брањевина, Одаци, 1979, Т. LXXIII, сл. 3.

11. Слична коса пластична ребра на фрагментима црвене керамике констатована су на локалитету Дреновац код Светозарева. Захваљујем колеги Сави Ветњићу што ми је омогућио да видим део материјала.

12. Јован Тодоровић, Лут, Звечка, Обреновац — насеље старчевачке групе, АП 8, Београд, 1969, 10 и д. Ј. Тодоровић не даје податке о величини посуде и о врсти керамике.

13. Боривоје Човић, Резултати солдирања на праисторијском насељу у Горњој Тузли, ГЗМ, НС XV — XVI, Сарајево, 89 и д. слика 7.

14. Милутин Гарашанин, Централно-балканска зона, Праисторија југословенских земаља, Неолит, Сарајево, 1979, 126.

15. С. Карамански, оп. цит. 8—9.

16. М. Гарашанин, оп. цит. 126.

17. Материјал је прегледала геолог Радица Ванић, из ОУР „Шумадија“ у Чачку.

18. Александар Бачкалов, Предмети од кости и рога, Београд, 1981, Т. XXXVIII, 5—6, сл. 26.

19. А. Бачкалов наводи предмете сличног облика израђене од дугих костију животиња „pointes de saïais“, чија је форма наслеђена из палеолита. Оп. цит. Т. XVII, 34.

20. Сличне секирице заступљене су на Дивостину. А. Mcpherom, D. Sreјović, Early Farming cultures in central Serbia, Kragujevac, 1971, 18; С. Д. Срејовић, Лепенски Вир, Београд, 1981, Слика XIII.

21. М. Гарашанин, оп. цит. 124.

22. А. Бачкалов, оп. цит. 38, Т. XLV, сл. 17, 1—17, 2.

23. С. Димитријевић, оп. цит. 90, Т. XXII.

24. Dracoslav Sreјović, Die Anfänge des Neolithicums, Actes, Du VIIIe congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques, Београд, 1973, 260 и д.

25. Драга Гарашанин, оп. цит. 131 и д.

26. А. Mcpherom, D. Sreјović, оп. цит. 17; Миленко Богдановић, оп. цит. 15. и д.; Д. Срејовић, 1973, оп. цит. 258 и д.

RÉSULTATS DES SONDAGES DANS LE SITE ARCHÉOLOGIQUE D'ANIŠTE À BRESNICA

Le site archéologique d'Anište, dans le village de Bresnica, a fait l'objet de sondages restreints, effectués en juin 1984.

Le site se trouve dans une région montagneuse, sur une pente très douce et ensoleillée, au-dessus du ruisseau de Perač où, sur une superficie d'un hectare de terre arable, on aperçoit les fragments délavés de la céramique, du type de celle de Starčevo. Cependant, des trois sondes utilisées, une seule a fourni des données relatives à la stratigraphie verticale. On a pu constater la présence d'une couche culturelle au-dessous de laquelle se trouvait une fosse. Cet ensemble n'a pas pu être systématiquement explorée, vu la situation sur le terrain, mais on a pu établir l'existence de fragments de céramique, d'objets en pierre et de quelques outils en os. La fosse avait servi primitivement d'une sorte d'abri souterrain (T. IX), une couche de cendre séparant celle-ci de la couche culturelle.

Le manque de stratigraphie horizontale et les caractéristiques des objets en céramique indiquent que le site appartient à une des étapes du groupe de Starčevo. La peinture, en tant que style de décoration, n'y est pas présente, tandis que

le pourcentage de la barbotine y est minime. Le pourcentage de la céramique fine, monochrome, à enduit rouge, étalé sur un fond brun clair, est de 37% celui de la céramique grossièrement façonnée ne dépasse pas 18%, alors que celui de la céramique dont le type peut être placé entre les deux et dont la surface est, le plus souvent, d'un brun clair, est de 40%. Un certain nombre de fragments est délavé, sans présenter de caractéristiques marquantes. La présence d'une grosse quantité de bale dans la pâte est commune à tous les objets de céramique, mis au jour dans le site d'Anište. Le pourcentage de ceux qui sont garnis d'ornements s'élève à 18% (il s'agit de »pseudoimpresso«, de gravures, cannelures et côtes plastiques). Quant à la typologie, on voit y prédominer les formes hémisphériques, celles de cônes arrondis et celles d'écuelles aux bords évasés.

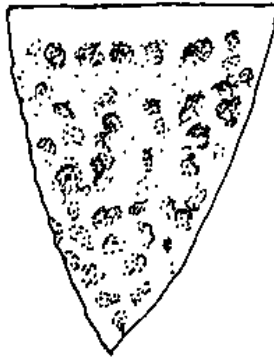
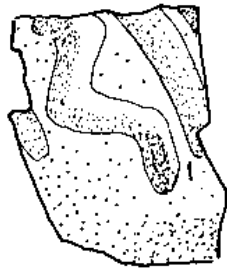
Les outils en os sont peu nombreux; par leurs formes et la manière dont ils sont fabriqués, ils appartiennent à la première phase du néolithique (T. V).

Compte tenu de sa situation stratigraphique et des objets mobiles qu'il comporte, le site peut être rangé, selon D. Srejšović, parmi ceux de Poststarčevo II.

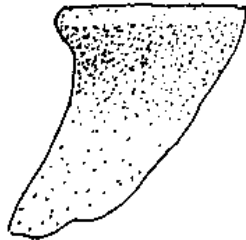
T I

1

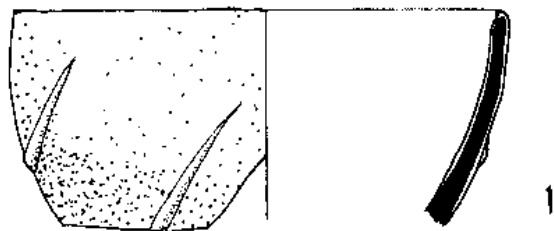
3

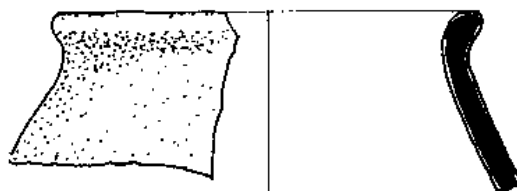
4

R 1:2

T II

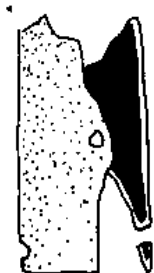
1

2

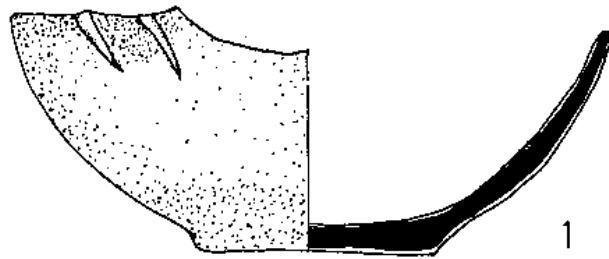

3

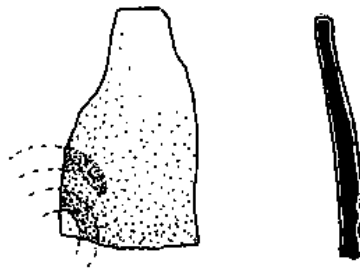

4

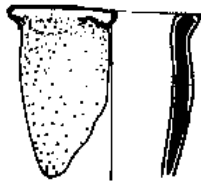
R 1:2

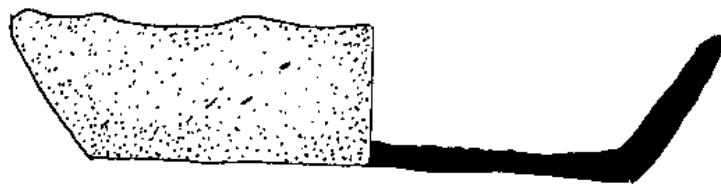
1

2

3

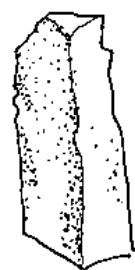

4

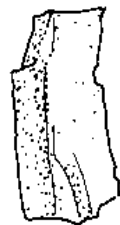
T IV

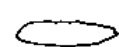
1

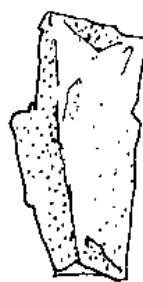
2

3

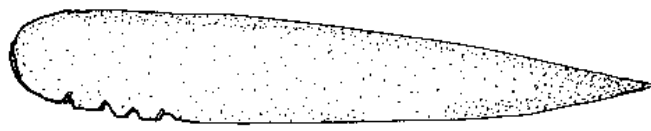
4

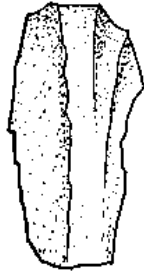
5

R 1:1

T V

1

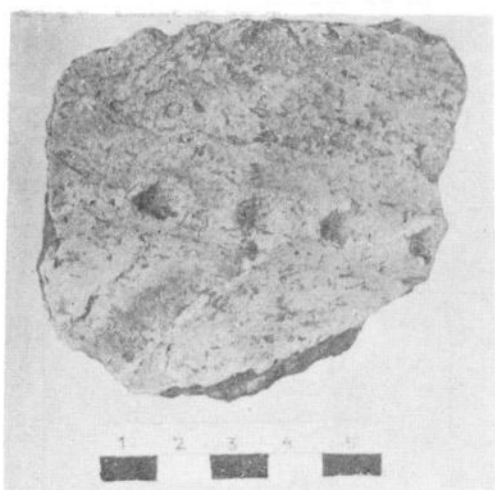
2

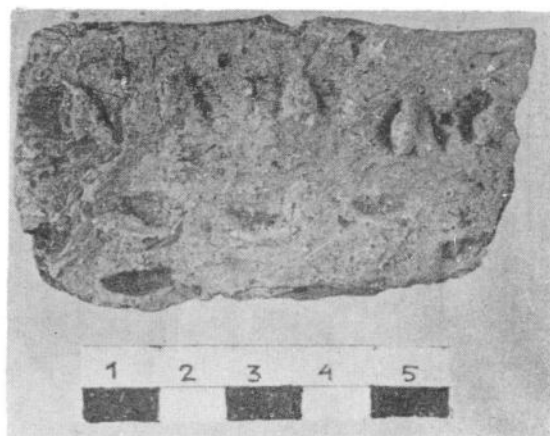
3

4

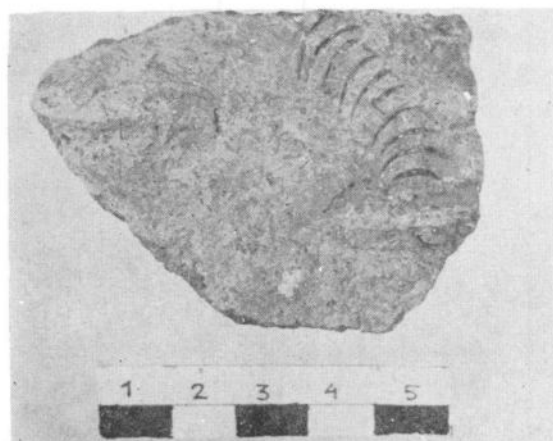
Сл. 1

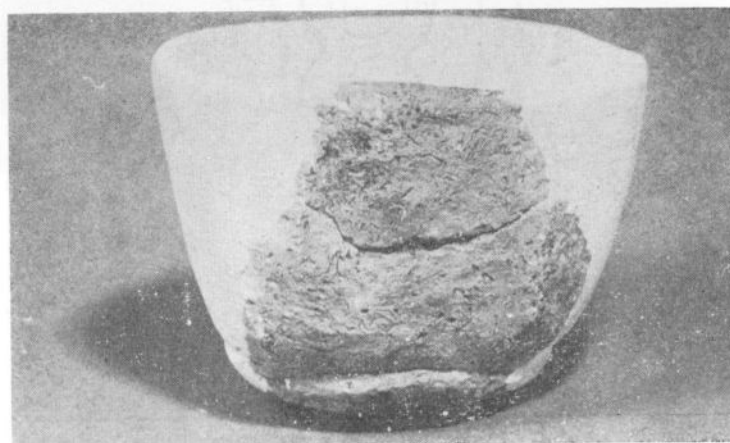
Сл. 2

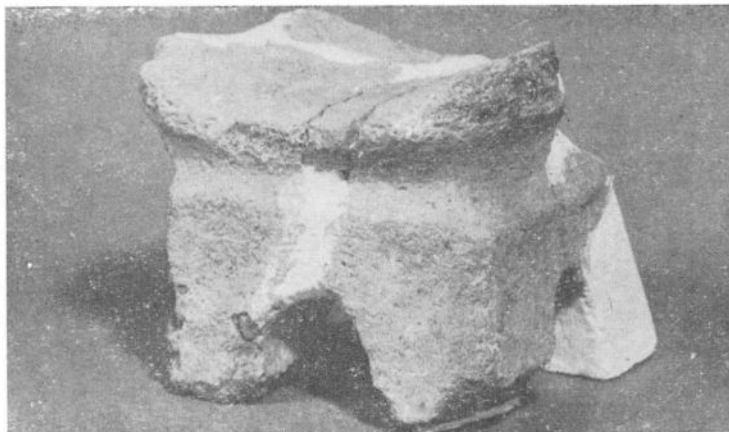
Сл. 3

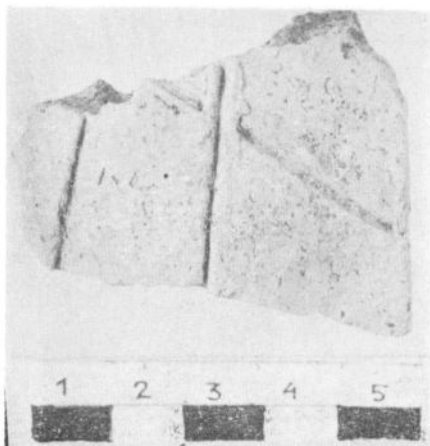
Сл. 4

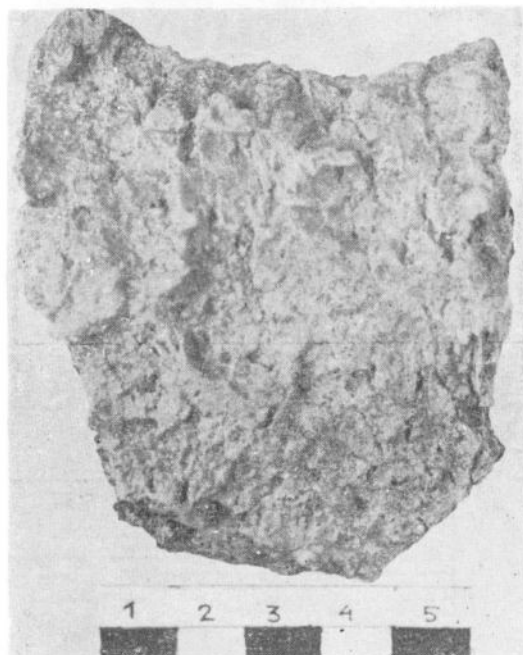
Сл. 5

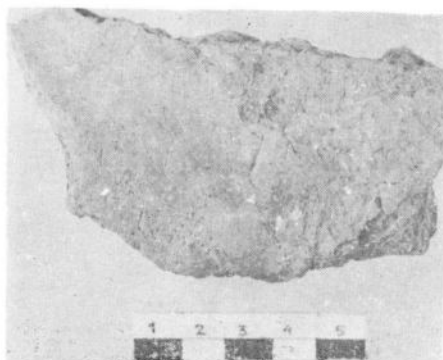
Сл. 1

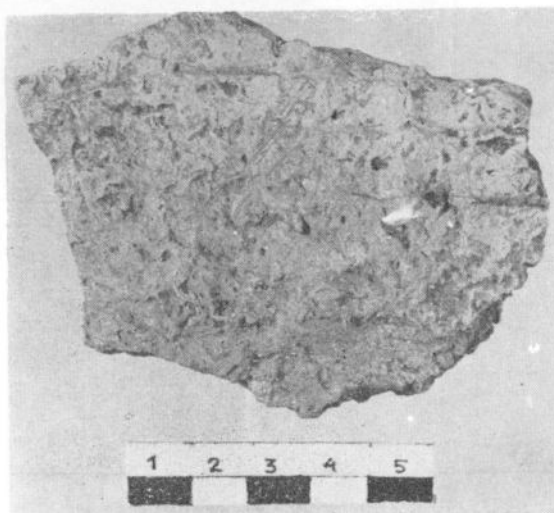
Сл. 2

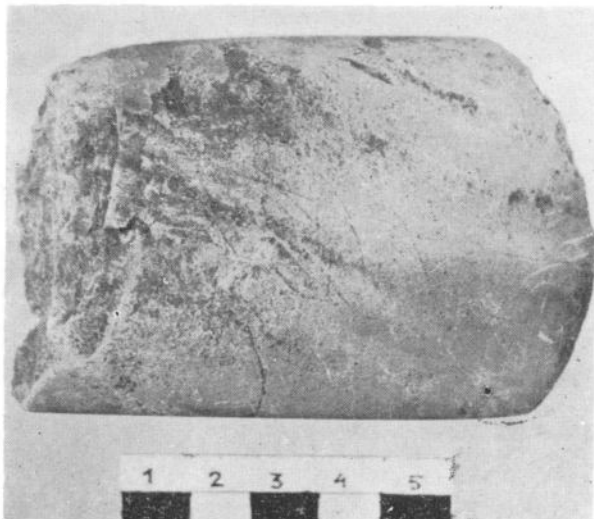
Сл. 3

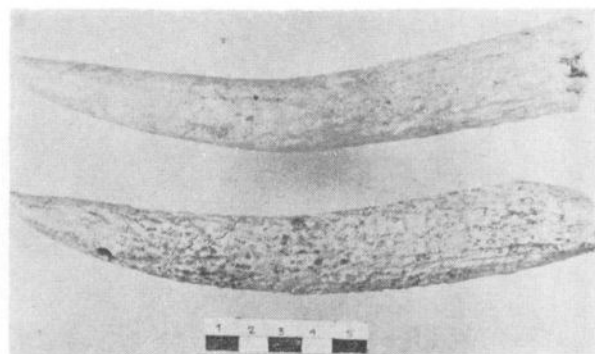
Сл. 4

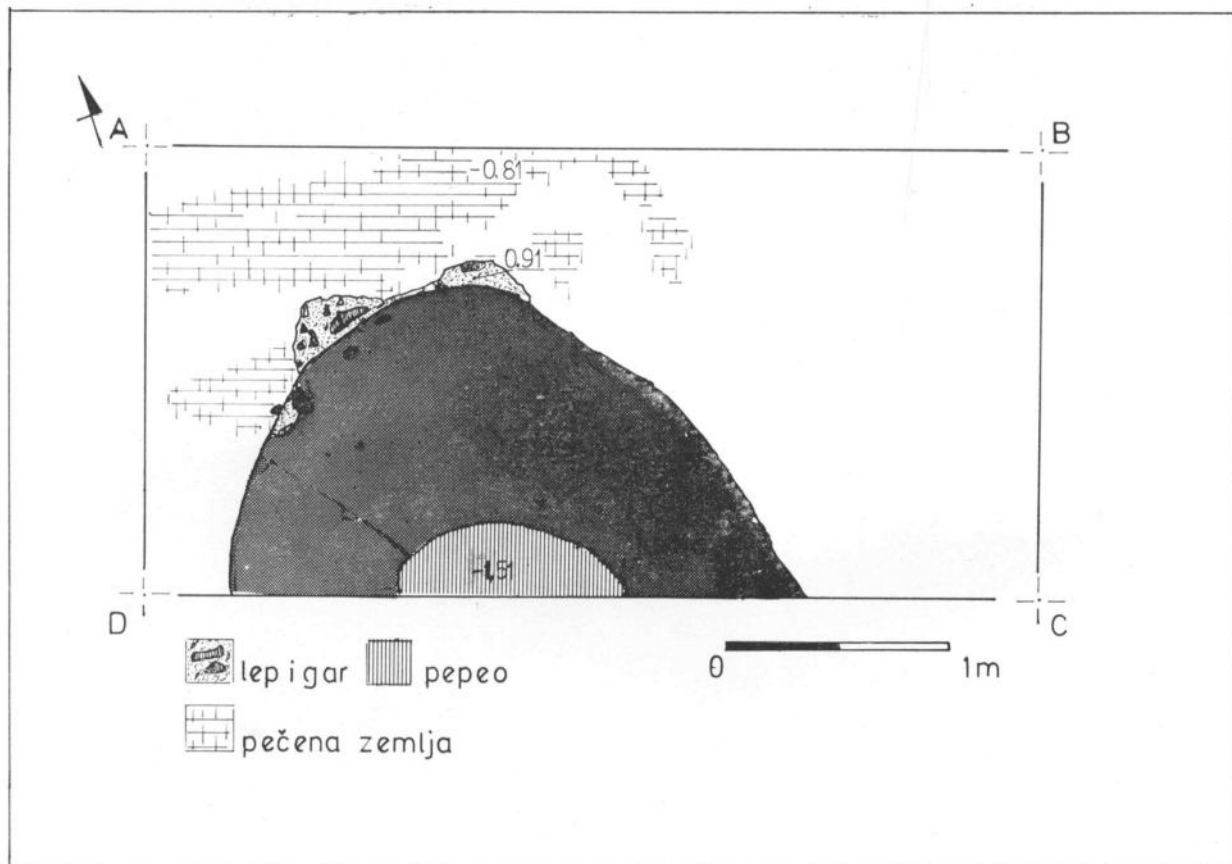
Сл. 5

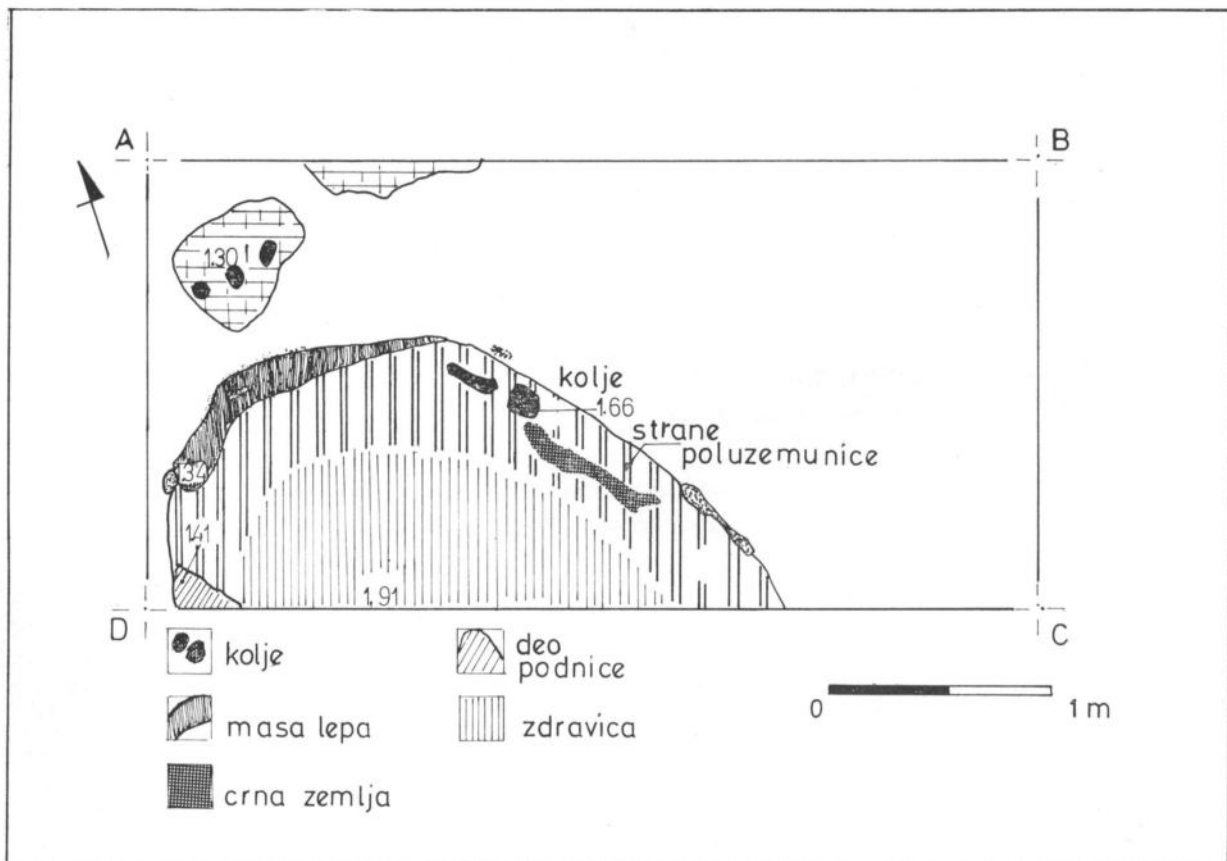
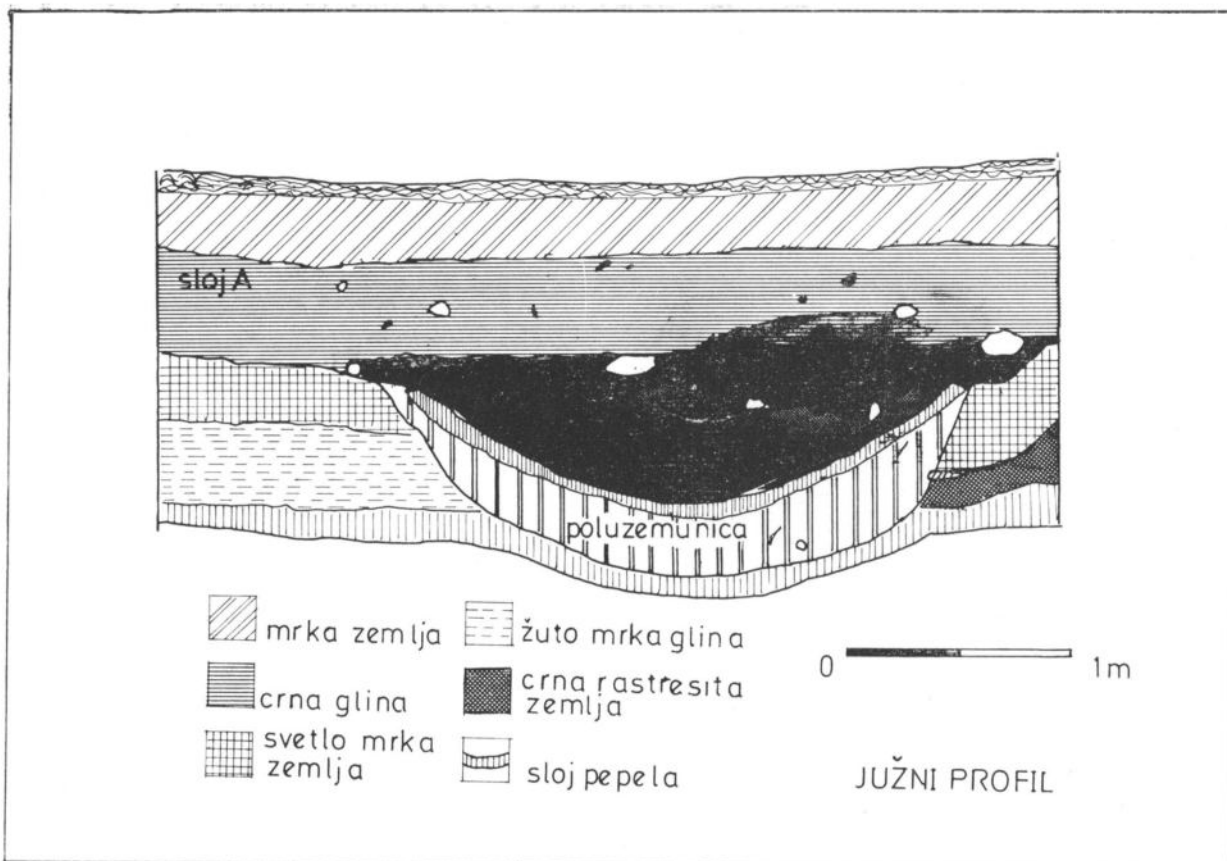

Сл. 1

Сл. 2

МИХАИЛО МИЛИНКОВИЋ

ГРАДИНА НА ЈЕЛИЦИ

До у најскорије време познавање праисторијских, касноантичких, рановизантијских и средњовековних градина у околини Чачка заснивало се, пре свега, на вредним забелешкама старијих истраживача и поштовалаца старина, на рекогносцирањима и ископавањима предузетим од стране Народног музеја у Чачку, као и на неколицини археолошких налаза прикупљених на површини тла приликом, углавном ретких, посета овим споменицима. Недавно покренути научноистраживачки пројекти умногоме су интензивирали проучавања и омогућили знатно поузданије и потпуније упознавање утврђења и градова из различитих епоха у овом делу Србије (види карту утврђења).

Најобимнија археолошка ископавања предузета су на локалитету Градина — Јелица, док се околне градине истражују мањим, пробним ископима.

Остаци рановизантијског утврђења на Градини од раније су привлачили пажњу истраживача старина. Године 1865. налазиште је посетио Јанко Шафарик у оквиру путовања предузетог ради испитивања старина у рудничком и чачанском округу.¹ Шафарик

је затекао зидове сачуване у висини од две-три стопе, грађене плочнатим кречњаком и малтером. Приметио је остатке више кула као и трагове грађевина у унутрашњости утврђења. Поред камења, у шуту је налазио и опеке.

Градину је посетио и Ф. Каниц који је, као и Шафарик, на основу опека и малтера, сматрао да се ради о римском кастелу. Каниц је поближе описао основу и приложио њену скицу.² То је, и до данас, једина позната скица, па се подаци о једном делу просторног склопа утврђеног комплекса и даље морају на њој заснивати.³ По Каницу, утврђење се морало састојати од горњег града хексагоналне основе, подељеног радијалним бедемима на неколико делова приближно једнаке величине. На најузвишенијој тачки налазила би се кружна „кула“, пречника око 25 м (?). На северној, западној и јужној страни уочио је остатке бедема подграђа неправилног облика, прилагођеног конфигурацији терена. Димензије фортификације износе приближно, по Каницовој скици, око 150 м, x 250 м, што даје укупну брањену површину од око 3—4 хектара (види таблу I). Иако решење основе, како га је Каниц скицирао, може на први поглед изгледати неубичајено, оно то заправо није. Слична решења примењена су код утврђења на Глашиначком калеу код Житограђа⁴ и у Бреговини.⁵

Између 1969. и 1972. год. Градину је рекогносцирала екипа Народног музеја у Чачку.⁶ Тада су констатовани остаци бедема подграђа и горњег града, местимично сачувани до висине од преко два метра. Бедем подграђе, напомиње се, оштећен је вађењем камена, који је коришћен за изградњу пута Чачак — Горачићи. Боље сачуван остао је бедем горњег града, на чијој су траси установљени трагови кула. На заравни подножја југозападно испод врха Градине констатован је шут (опека, обрађен камен), али и остаци грађевине, по конфигурацији терена. Напомиње се да се на раситњен шут налази на ширем потесу на југозападној страни Градине, испред бедема подграђа.

Прва ископавања на локалитету предузета су 1984. године у организацији Археолошког института из Београда. Те и следеће године она су имала карактер сондажног истраживања, да би 1986. прерасла у систематска.⁷

Старији истраживачи, посебно Шафарик, истицали су одлично изабран положај на коме је утврђење подигнуто (види карту микролокације). Оно се налази на једном од врхова планине Јелице, на коти 846, у близини села Граб. Градина је од Чачка уда-

љена око осам километара ка југозападу. Са њеног врха пружа се одличан преглед над долином Западне Мораве ка северу и над целим Драгачевом на југозападу тако да је постојао визуелни контакт са околним истовременим утврдама. Остаци фортификације окружени су са северне, источне и јужне стране стрмим падинама, а местимично и литицом, док се на западној страни терен блаже спушта према данашњем путу Чачак — Горачићи.

И поред неколико покушаја да се лоцирају остаци бедема (сондама 1 и 2, контролним ровом 1), о елементима фортификације се засад сазнало јако мало. На југоисточној падини Градине наишло се површинским праћењем надземних остатака на спољно лице бедема горњег града, које је откривено у дужини од 12,50 м (види таблу I). Унутрашње лице није испитано, али се, ипак, може закључити да је ширина бедема била већа од 1,50 м. Његово спољно лице зидано је у неправилним редовима ломљеног и притесаног камена, везаног малтером, док је испуну чинио ситније ломљен камен заливен малтером. Нови подаци о основи утврђења очекују се од предстојећих истраживања.

Досадашњим ископима на Градини и у њеном подножју добијени су извесни подаци о стратиграфији локалитета, а нешто више се сазнало о објектима унутар и ван бедема. Треба истаћи да је локалитет вишеслојан. У најкраћим цртама, евидентирано је присуство фрагмента праисторијске, углавном халштатске грнчарије. Античка керамика је налажена у изузетно малом броју.⁸ Најчешће се налазило на рановизантијски (оквирно: VI — поч. VII века) и средњовековни (оквирно: X век) материјал. Стратиграфски, рановизантијски налази се мешају са праисторијским и средњовековним, мада је на извесним местима сачувано непоремећено наслојавање.

Најјаснија, уједно и најједноставнија стратиграфска слика добијена је приликом делимичног ископавања објекта I. Објекат I, подигнут уз сам врх Градине, представља приближно правоугаону грађевину димензија 12,70 x 5,40 м (види таблу II). Грађен је од ломљеног и притесаног камена, везаног малтером и слаганог у неправилне редове, са местимичном употребом опеке. За сада се може констатовати да је био подељен у три просторије неједнаке величине, од којих је најмања призидана накнадно на југоисточној страни. Приступило се ископавању средишње просторије док је део зидова праћен површински. Истражена просторија била је испуњена интензивним шупом, у коме се између осталог налазило на уломке плочастих опека и комаде тесане сиге. У доњој зони слоја, изнад

пода просторије, уз шут се наишло на доста пепела и угљенисаног дрвета, очигледно трагова пожара у коме је грађевина страдала. Под је делом био малтерни, делом стена. Максимална висина очуваности зидова износила је 1,60 м.

Међу покретним налазима унутар грађевине могу се навести уломци грнчарије, део жрвња, ситни комади стакла и друго. Типови керамичких посуда заступљени су углавном уломцима лонаца испуценог дна и општрије разгрнутог обода — од песковите глине жуто-мрке боје печења и фрагментима цилиндричних, ребрастих амфора црвенкастожуте боје и добре фактуре (види таблу XI/2-3).

Такође, на заравњеном врху Градине, на око 24 м југозападно од објекта I, затечен је раскопан угао неистражене грађевине подигнуте уз употребу малтера (види таблу I). Овим би били приказани до сада истраживани архитектонски остаци, за које се, са сигурношћу, може тврдити да су се налазили унутар бедема.

На око 100 м југозападно од врха, на нешто блажој падини, откривени су паралелно постављеним контролним рововима остаци малтерног пода и гробница зидана на свод. На дубини од 20—40 цм наишло се на под од малтера, измешаног са туцаном опеком, дебљине око 15 цм. Ако се узме у обзир размак између контролних ровова 2 и 4 и њихова дужина (види таблу I), може се закључити да је под покривао површину велику најмање 4 x 4 м. По свој прилици, грађевина којој је он припадао била је знатно већих димензија. У шуту изнад нивоа пода налазили су се и комади опеке и сиге. У јужном делу рова бр. 4 наишло се испод пода на зидану гробницу са оштећеним сводом, оријентисану у правцу исток — запад. Уочена је извесна девијација према југоистоку — северозападу. Зидана је од камена, док је за свод употребљавана и опека. Изнутра је омалтерисана. Широка је два метра, а дужина се није могла сагледати, јер средишњи део гробнице залази у западни профил рова. У гробници је копано кроз шут и земљу до дубине од око 0,70 м, без налаза. Ископавања на овом месту нису завршена.

На основу изнетих почетних података, можемо, са доста сигурности, претпоставити да се на југозападној падини Градине, могуће ван бедема, налазила дрква или меморијална грађевина са гробницама.

Око 190 м такође југозападно испод врха Градине, на заравни, откривена је тробрдна базилика, означена као базилика А. Овде је неопходно наново поменути да су раскопавања локалитета ради одвожења камена за изградњу оближњег пута оставила тешке по-

следице. Но, и поред тога, сагледана је основа базилике, уочене су фазе њене изградње и откривени су гробови у њој као и око ње.

Досадашња ископавања обухватила су сва одељења базилике (чије је ископавање већим делом завршено), као и простор уз источну страну апсида (види таблу III).

Приликом описа остатака архитектуре могу се разликовати бар две фазе у изградњи базилике. Судећи на основу спојева зидова, што не мора увек бити поуздан показатељ, црква је у својој првој фази представљала једнобродну грађевину са полукружном апсидом на истоку, без нартекса. Бочни бродови са такође полукружним апсидима и троделни нартекс придодати су касније. Том приликом коришћена је другачија врста малтера него код првобитне цркве. У осталоме је примењен сличан начин градње са ломљеним и притесаним каменом слаганим у неправилне редове, уз местимичну употребу опеке.

Базилика је оријентисана према истоку, са мањим одступањем у правцу југоистока — северозапада. Њене укупне димензије износе 14 x 22 м. Северни, јужни и средњи брод, који је уједно и најшири, завршавају се на источној страни изнутра и споља полукружним апсидама. Уз унутрашње лице централне и највеће апсиде постављен је субселијум. На 4,75 м од њеног темена наишло се на остатке жљеба, који означава место постављања некадашње олтарске преграде. Сличан, сразмерно мањи, жљеб откривен је и у источном делу јужног брода. Из пресбитеријума се улазило у јужни и у северни брод. У овом последњем констатовани су, на 7,58 м од бочне апсиде, трошни остаци накнадно додатних зидова, којима је у одређеном тренутку од источног дела северног брода направљена засебна просторија.

Даље према западном делу базилике зидови су слабије сачувани, местимично су сасвим повађени — ни на једном месту нису остали у довољној висини да би се могло видети који је био положај улаза у цркву и осталих пролаза. Крајњи западни део базилике чини троделни нартекс.

У сва три брода затечени су остаци малтерног премаза на зидовима, а нарочито у бочним бродовима. У њима је остао сачуван и траг кречења белом бојом, који у средњем броду није јасно изражен.

Подови су у свим бродовима малтерни. Нарочито су се добро очували у источним деловима бочних бродова. Местимично се могу пратити и у средњем броду, као и у нартексу. Сачињавани су на-

ношењем малтерног премаза преко подлоге од ситног ломљеног камена или, што је ређе, преко насипа од земље измешане са малтером. Одређени делови су посебно обрађени: малтерна плоча која се наслањала уз северну страну пролаза између средњег и јужног брода поседује два симетрично распоређена кружна лежишта. Свакако се ради о удубљењима у која су били постављени стубићи кружног пресека који су фланкирали пролаз. Два оваква фрагментована стубића су са места базилике А прикупили стручњаци Народног музеја у Чачку, приликом ранијих обилазака терена (види таблу V).

У току ископавања нађено је врло мало остатка камене пластике: мањи фрагмент вероватно парапетне плоче, два уломка малих стубова кружног пресека и један тесаник на чијој је једној страни уклесан крст са дужим вертикалним краком. Завршеци кракова троугаоно су проширени (види таблу V). Трагова мозаика или фреско-декорације није било.

Испод танког травнатог покривача до пода базилике констатован је један слој шута. Зависно од близине зидова, он је био измешан са више или мање малтера. Састав шута зависио је и од степена савременог девастирања базилике у појединим њеним деловима. Из њега потиче највећи део покретних налаза, са изузетком налаза из гробова и из глиновитог слоја у који је базилика укопана (махом праисторијска керамика — види таблу XII). Углавном се ради о уломцима керамике VI века (види табеле XI/1, XIII—XIV) и уломцима стаклених посуда (види таблу XVI/3—5). Пронађен је и део коштаног чешља (табла XVI/2). Поред рановизантијске, у шуту базилике налажена је и средњовековна керамика, коју за сада оквирно можемо датовати у време X века (табла XV). Међу покретним налазима без сумње велики значај припада фрагментима латинских натписа уклесаних на камену (укупно 24 фрагмента — види табле VIII—X). Неизвесно је да ли се овој групи може придружити и раније пронађени део латинског натписа, донет у чачански Музеј (види таблу VIII, горе). Уломци натписа су нађени расути у шуту северног дела пресбитеријума, изнад субструкције пода. Ови делови се, на жалост, не могу спојити у значајнију целину, док питање њиховог првобитног положаја остаје отворено. На овом месту нећемо се упуштати у њихову детаљнију анализу. Једино треба приметити да они по својим палеографским одликама не припадају VI веку, већ су старији. Тиме би се ово питање могло довести у везу са првом фазом цркве и њеним датовањем, али се

не може искључити могућност употребе сполија. Занимљиве налазе представљају и четири мортаријума различитих величина, нађена у шуту уз спољно лице апсида базилике⁹ (види табле VI—VII).

У базилици А је до сада откривено укупно 11 гробова, док су два гроба истраживана источно од ње, уз спољну страну зидова (види таблу III). Сви су гробови оријентисани у правцу исток — запад, са мање или више израженом девијацијом према северозападу и југоистоку. Покојници су полагани у просте раке без икаквих гробних конструкција. Једино је приликом укопа гробва бр. 7 и бр. 8 стена на коју се наишло притесана. Трагови сандука нису нађени. Иако антрополошка анализа још није извршена, занимљиво је напоменути да знатан део скелета припада деци. У гробу бр. 4 извршено је двојно сахрањивање: дете је положено преко тела одрасле особе. Поред тога, могу се навести и дислоцирани делови дечјих скелета.

У дечјем гробу бр. 6, укопаном у западном делу северног брода, налазила се на левој подлактици наруквица од бронзе, чији је један крај плочасто проширен (види таблу XVII/1). На кружној плочици назире се урезани концентрични кругови. Наруквице овог времена нису чести налази у Србији. Наша је слична комадима нађеним у некрополи на Донићком брду,¹⁰ Царичином граду¹¹ и Нишу¹².

У појасном пределу скелета одрасле особе из гроба бр. 7 нађена је бронзана овална пређица са ширим предњим делом и са штитастиим трном (види таблу XVII/2). Овакве пређице представљају типичан предмет масовне производње и јављају се у некрополама времена Сеобе народа на ширем простору. Код нас су такви примерци налажени у Јакову,¹³ Крању,¹⁴ Раковчанима¹⁵ и на другим местима. Овај тип пређица био је омиљен код Германа, али се налазио у употреби и код староседелачког становништва¹⁶.

Фибула, о којој ће у даљем тексту бити више речи, нађена је у слоју мрке земље у северном делу нартекса. У њеној близини откривен је у истом слоју гроб бр. 10, у коме су остале сачуване само кости ногу, у трошном стању. Реконструкција целокупног скелета показује да се фибула, уколико није, накнадно дислоцирана или из неког нама непознатог разлога доспела на место на коме је нађена, првобитно могла налазити око рамена поменутог скелета, за који се може претпоставити да је припадао млађој особи. Толико о околностима налаза.

Уопштено, фибула припада типу плочастих фибула са стилизованим птичијим главама (Vogelscheibenfibel — види таблу

XVII/4). У нашем случају птичије главе су представљене без врата, антигетично постављене у укупно четири пара на странама ромбоидног тела фибуле. Главе се додирују кљуновима. На месту очију постављена су кружна лежишта за стаклену пасту, делом сачувану. У централном делу налази се још једно, девето лежиште. Пре чишћења и конзервације не може се ништа поуздано рећи о урезима који се називају на ромбоидној плочи — могуће је да су се налазили у крстастом распореду. Механизам за закопчавање на полеђини фибуле готово да се није сачувао, али се види да је био од гвожђа. Напоменимо да су на предњој страни фибуле остали слепљени остаци тканине (види таблу XVII/4).

Овакав тип фибула је до сада у Србији био непознат, док се из Југославије зна за само два слична примерка: из некрополе у Крању¹⁷ и из Каројбе у Истри.¹⁸ Плочасте фибуле са птичијим главама распрострањене су на широком подручју од Кавказа до западне Европе. Налажене су у Бугарској,¹⁹ Мађарској,²⁰ Аустрији,²¹ Италији.²² У смислу етничке атрибуције приписују се разним германским племенима — Гепидима, Источним Готима, Лангобардима.

У северном делу нартекса је међу дислоцираним дечјим костима нађена општењена наушница са корпицом, чија алка недостаје (види таблу XVII/3). Израђена је од бронзе. У средишњем делу корпице била је у посебном лежишту постављена куглица од стаклене пасте. Код нас су овакве наушнице налажене у Царичином граду,²³ Стобима,²⁴ Вајској²⁵ и на другим местима. Наушнице са корпицом би се превасходно могле приписати староседелачком становништву, али се као носиоци не могу искључити ни Германи.

Поред базилике А, у оквиру комплекса на Јелици сондажно је истраживана још једна базилика, базилика В. На око 200 м југозападно од базилике А налази се, на мањем узвишењу, доминантном у односу на непосредну околину, потес Црквина (види таблу I). Потес је од стране Музеја у Чачку рекогносциран 1955. године. Тада су измерени остаци базилике дуге 43 м (што би говорило о њеним двоструко већим димензијама од базилике А), са полукружном апсидом ка истоку и кружним завршетком на западној страни²⁶.

Ван програма рада за 1986. годину морало је, услед намераване приватне градње у непосредној близини базилике В, бити предузето заштитно сондажно истраживање. Оно је обухватило не само простор предвиђен за изградњу куће, већ и околину. У односу на базилику, испитивани простор се налази североисточно (види та-

блу I). На месту јаме за темељ установљена је здравица, што је био случај и са контролним рововима 1/586 и 4-7/586, постављеним северно и источно од базилике. Сасвим другачији били су резултати у контролним рововима 2/586 и 3/586. у рову 3/586 констатован је североисточни угао базилике, тј. спој источног зида базилике са северним и са зидом који је делио северни брод (?) од суседног (види таблу IV). Ови су зидови били већим делом сачувани само у негативу. У северном броду (?) се наишло на гроб одрасле особе, без прилога. Недалеко од њега нађени су остаци и других скелета, који су залазили у профиле. Они нису испитивани у целини током поменутих заштитних ископавања. У оближњем контролном рову 2/586 нађен је још један скелетни гроб и у његовој близини појединачне људске кости, вероватно делови скелета који су такође залазили у профил. Покретних налаза готово да није било.

Ипак располажемо са значајним налазом са овог места: овде је раније нађен солид Јустина II, кован у Цариграду између 567-578. године.²⁷ Златник се налази у сталној поставци Музеја у Чачку (види таблу XVIII).

По једној од две верзије о месту налаза познатог сребрног реликвијара са Јелице,²⁸ који се сада чува у Земаљском музеју у Сарајеву, он је нађен управо овде.²⁹ Реликвијар је облика саркофага, са латинским натписом на једној од дужих бочних страна:

Sci Petri Sci Pauli
Sci Iohanni³⁰

У Србији је овом реликвијару по облику најближи реликвијар нађен у једном гробу у околини Ниша.³¹ Урезана слова су по типу блиска словима уклесаним на једну од рељефних плоча нађених у Коловрату код Пријепоља. И. Николајевић ове плоче датира у VI век, а за реликвијар са Градине сматра се да није старији од истог столећа.³²

Иако већина поменутих налаза са локалитета — Градина Јелица — припада времену VI — поч. VII века, остаје и даље отворено питање прецизније хронологије. Ово посебно важи за прву фазу градње базилике А. Посматрана у свом коначном склопу, базилика А је аналогна базилици у Прокупљу, датованој у д. п. VI века.³³ Такве базилике слично су датоване и у Бугарској.³⁴

Посебан допринос датовању базилике А доносе налази из гробова, који припадају времену VI века. Могло би се помислити да је до

укопавања гробова дошло у тренутку када је црква већ била у рушевинама, али би у том случају морало бити шута у ракама, што готово нигде није случај. Шут у раци гроба бр. 3 вероватније потиче од скоријег прекопавања. Ипак, гробови су до сада налажени само на оним местима где подница није била сачувана, док на очуваним деловима подова нема трагова пробијања.

Налази из времена Сеобе народа представљају изузетну реткост у унутрашњости Србије. Интензивирањем истраживања свакако ће се и ова слика доста изменити. Заправо, германски налази или налази израђени под германским утицајем у оквиру рановизантијских комплекса неби требало да зачуђују. За то су у Србији, поред Јелице, извесне прве индиције већ дате. До налаза тзв. етнички страног порекла у склопу рановизантијских утврђених насеља или војних постројења долазило се у околини Крагујевца,³⁵ у Царичином граду,³⁶ у Поморављу³⁷ и у околини Новог Пазара.³⁸ Овај списак свакако не претендује да буде потпун. У склопу ових разматрања потребно је подвући да присуство накита израђеног по германском укусу не говори без даљег и о присуству припадника неког од германских племена на Јелици. Германске форме накита, у сваком случају, без обзира на етничку припадност његових носиоца, представљају одраз утицаја новопридошлог становништва на староседеоце, док би са друге стране место његовог налаза, рановизантијска базилика, несумњиво сведочила о одмаклом процесу акултурације, уколико би сахрањени заиста били Германи.

Улазећи у овакве расправе, ми смо већ показали да резултати истраживања рановизантијских утврђења у околини Чачка отварају нове и крупне проблеме у нашој раносредњовековној археологији. Овом приликом, у склопу претходног извештаја, поменутој епохи било је посвећено највише пажње. Потребно је подсетити се на присуство праисторијских и средњовековних налаза, посведочених и на врху и у подножју Градине. Интензивније проучавање овог материјала тек предстоји. Посебно драгоцене податке треба очекивати од откривања средњовековног хоризонта на Градини. За сада се о овом хоризонту тешко може нешто одређеније рећи — он се још не може везати за осатке архитектуре којих без сумње овде мора бити. Исто тако, поставља се проблем просторног односа праисторијског, рановизантијског и средњовековног насеља. Сва ова питања захтевају одговор од даљих истраживања Градине. У овом тренутку, на њиховом почетку, већ можемо рећи да се у непосредној околини Чачка ископава значајан археолошки локалитет.

НАПОМЕНЕ

1. Извештај др Јанка Шафарика из 1865. о његовом археолошком путовању, Споменик СКА, ХСVIII, 1941 — 48, 264.
2. F. Kanitz *Römische Studien in Serbien*, Wien 1892, 144; Исти, Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века, I, Београд, 1985, 549—595 и сл. на стр. 592.
3. Данашње стање очуваности локалитета не омогућава сачињавање скице или снимка основе без ископавања.
4. А. Оршић Славтић, Белешке са путовања, Старинар, X—XI, 1935—36, Београд 1936., 171—172.
5. Документација Б. Стричевића у Археолошком институту у Београду, необјављено. Проф. др Б. Стричевићу се захваљујем на уступљеним подацима.
6. Д. Раиковић — М. Икодиновић, Извештај систематских истраживања Драгачева, Зборник радова Народнoг музеја, IV, Чачак 1973, 163 и сл. 4.
7. Истраживања су се у почетку водила у оквиру пројекта „Антички градови на територији региона Краљево“, а сада — у склопу пројекта „Истраживање средњовековних градова на територији општина Чачак, Лучане и Горњи Милановац“. Оба пројекта финансира Основна заједница науке краљевачког региона. Ископавања се врше под руководством М. Милинковића; 1984. године скицу су сачињавали: И. Бодулић и Д. Зарин, студ. археологије; 1985. О. Марковић, кустос Народнoг музеја у Чачку, Д. Перишић, И. Бодулић и Д. Зарин, студенти археологије. У првој кампањи 1986. године у екипи су били: О. Марковић, У. Иблер, докторант на Универзитету у Бону, и З. Теодоровић, апс. архитектуре; у другој: Ј. Никитовић, кустос Народнoг музеја у Чачку, и З. Михајловић, апс. архитектуре. Посебну захвалност за сарадњу дугујем др М. Васићу, вишем научном сараднику Археолошког института у Београду.
8. Са Градине потичу раније налажени антички епиграфски споменици — уп. рад М. Васића у овом броју Зборника.
9. Уп. са сличним налазима са Царичиног града — С. М. Ненадовић, О неким споменицима из Царичиног града и околине, Музеји, 5, Београд 1950, 144 сл. 9—10; Б. Мано—Зиси, Ископавања на Царичином граду 1953. и 1954. године, Старинар, 1954—1955, Београд 1956, 176 сл. 36/1.
10. Д. Петровић, Средњовековна некропола на Донићком брду (Градац код Крагујевца), Старинар, 1962—63, Београд 286, сл. 35/7.
11. Б. Мано—Зиси, нав. дел., 176, сл. 36/9.
12. А. Јовановић, *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Beograd 1978, 31, br. 40, sl. 49.
13. Д. Димитријевић, Гепидска некропола „Кормацин“ код Јакова, Рад Војвођанских музеја, 9, Нови Сад 1960, 25, Т. I/11.
14. Z. Vinski, *Betrachtungen zur Auswertung des Grabbeigabefundstoffes der völkerwanderungszeitlichen Nekropole in Kranj*; u: V. Stare, *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Ljubljana 1980, 96.
15. N. Miletić, *Ranosrednjovekovna nekropola u Rakovčanima kod Prijedora*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, XXV, Sarajevo 1970, 145; Т. IV/34.
16. Z. Vinski, нав. место.
17. V. Stare, нав. дел. 65 (гроб бр. 195); уп и Z. Vinski, нав. дел. 94.
18. B. Marušić, *»Staroslovanske in neke zgodnesrednjeveške najdbe v Istri«*, *Arheološki vestnik*, VI/1, Ljubljana, 1955, 111, Т. III/10.
19. И. Велков, Новооткрити старини, Известия на българския археологически институт VIII/, 1934, Софија 1935, 452, сл. 269.
20. D. Csallany, *»Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken«*, Budapest, 1961, Т. СХСVI/3.
21. J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*, München 1962, 74, Т. 36/28.
22. M. G. Majoli — O. v. Hessen, *Ein bedeutendes Frauengrah des 6. Jahrhunderts aus Imola*, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 11, Mainz 1981, 252—253, Т. 53/1—4. За одговарајуће кавкаске и меровиншке примерке уп. J. Werner,

Katalog der Sammlung Diergardt (Völkerwanderungszitlicher Schmuck), Bd. 1, Die Fibeln, Berlin 1961, 47, T. 44/255—257; 258—260.

23. Б. Мано—Зиси, Ископавања на Царичином граду 1955. и 1956. године, Старица 1956—57, Београд 1958, 328, сл. 40.

24. Z. Vinčić — M. Ivanovski, Stobi — zapadna nekropola, Arheološki preglad 20, Београд, 1978, 85—89, T. LIII.

25. O. Brukner, The Sixth Century Necropolis at Vajska, Sirmium IV, Београд, 1982, 32, T. IV/2—3, T. VII/2—3 (grob 5).

26. Подаци добијени од М. Икодиновић, документација Народног музеја у Чачку.

27. W. Hahn, Moneta Imperii Byzantini, Bd. II, Wien 1975, тип бр. 4, офисина А. За податке се захваљујем проф. др В. Поповићу.

28. Уп. Д. Поповић, О латинском натпису из околине Чачка, „Политика“ од 5. V 1968, 17; Др. Ст., Један интересантан археолошки налаз, „Чачански покрет“, бр. 3 од 3. IV 1933, 3.

29. По другом казивању мештана — потомака налазача, реликвијар је нађен у арсалу гробнице на свод.

30. Н. Вулић, „Антички споменици наше земље“, Споменик СНА, XCVIII, Београд, 1941—48, 252.

31. I. Nikolajević, Sahranjivanje u ranohrišćanskim crkvama na području Srbije, Arheološki vestnik, 29, Ljubljana 1978, 686 i 688.

32. Иста, Несколико ранохришћанских рељефа геометријског стила из Далмације, Зборник радова Византолошког института, 11, Београд 1968., 16—17 (са напоменом 3), 20.

33. R. F. Hoddinott, Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia, London 1963, 194, Fig. 105.

34. Isti, Bulgaria in Antiquity, London, 1975, 298—299, Fig. 85 310 Fig. 96.

35. Д. Петровић, нав. дел. 275—290. — Донићко брдо.

36. V. Popović, Un étui de peigne en os de type «mérovingien» et les objets d'origine ethnique étrangère à Caričin Grad, Caričin Grad, I, Rim — Београд 1984, 160—178.

37. М. Брмболић, Рановизантијско утврђење на Јухору, Зборник Народног музеја у Београду, XII—1, Београд, 1986, 204 и напомена 5, сл. 27.

38. М. Милинковић, Резултати сондажног истраживања рановизантијског утврђења на Тупом кршу у околини Тутина, Гласник Српског археолошког друштва 2, Београд, 1985, 181, T. II — лук од гробнице.

DIE GRADINA AUF JELICA (Zusammenfassung)

Bis in die neueste Zeit war die Erforschung der befestigten Anlagen in der Umgebung von Čačak auf Angaben der älteren Forscher und auf die Resultate von Prospektionen begrenzt. Nur in einem Falle wurden kleinere Grabungen unternommen. Von den kürzlich begonnenen Projekten, in deren Rahmen die zentrale Befestigung auf der Jelica systematisch und die umgebenden kleineren Festungen durch Probegrabungen erforscht werden, erwartet man neue Erkenntnisse über diese ungenügend bekannte Problematik.

Zu ersten Ausgrabungen auf Jelica kam es 1984, in der Organisation des Archäologischen Instituts in Belgrad. In diesem und im nächsten Jahr hatten sie den Charakter von Sondierungen, um 1986. in systematische Grabungen überzugehen.

Die Lokalität Gradina bildet einen der Gipfel des Berges Jelica, 846. m ü.M. Von Čačak ist sie in südwestlicher Richtung ca. 8km in Luftlinie entfernt. Hieraus ist die Aussicht in eine weitere Umgebung geboten, was der Befestigung einen bevorzugten Standort, vor allem über das Tal der Westlichen Morava, gegeben hat.

Die bisherigen Ausgrabungen waren im grössten Umfang der sog. Basilika A gewidmet. Immerhin wurden auch in der Oberstadt in kleinerem Masse der Wall und das Gebäude I erforscht. Das Gebäude wurde mit durch Mörtel ge-

bundenem Stein gebaut, während teilweise auch Ziegelsteine verwendet waren. Es ging in einem Feuerbrandt zugrunde, ohne wieder erneuert zu werden. Im Schutt und unterhalb in der Ascheschicht entdeckte man frühbyzantinische Keramik, datierbar in das VI — Anfang VII Jh. In den Sonden 1 und 2, die einige Aufschlüsse über die Stratigraphie der Oberstadt erbrachten, fand man neben wenigen Fragmenten vorgeschichtlicher und antiker Keramik wiederum Gefässestücke des VI — Anfang VII Jh., aber auch solche die eine Wiederbenützung der Lokalität im Mittelalter bezeugen.

Ugefähr 100m südwestlich unterhalb des Gipfels wurde durch zwei Kontrollgräben der Mörtelboden eines noch nicht erforschten Gebäudes aufgefunden, unter dem man auf eine beschädigte Grabkammer mit Tonnengewölbe stiess. Die Grabkammer war innen gemörtelt. Obwohl die Grabungen noch nicht zu Ende geführt sind, kann man mit Grund annehmen, dass sich hier eine Kirche oder ein memorialer Bau befand.

Ebenso auf dem südwestlichen Hang der Gradina entdeckte man die Reste einer aus Stein gebauten dreischifigen Basilika. Sie wurden als Basilika A bezeichnet. Vorerst ist zu sagen, dass anhand der Mauerverbindungen und von verschiedenen Mörtelarten die beim Bau der Basilika verwendet wurden, mindestens zwei Bauphasen evident sind. Der ersten Einsicht nach bestünde Anfangs ein einschiffiges Gebäude mit einer innen und aussen halbkreisförmigen Apsis, während die Seitenschiffe mit den Nebenapsiden und das dreiteilige Narthex später dazukamen. Es ist zu unterstreichen, dass sich entlang der Innenseite der Hauptapsis ein Subselium entlangzog. In der entgültigen Form erreichte die Basilika eine Länge von 22m und Breite von 14m. Ihre Böden waren in allen Abteilungen von Mörtel erstellt. Die Wände waren ebenso gemörtelt. In den Seitenschiffen weisen sie Spuren von weissen Kalk auf. Fragmente von Mosaiken oder Freskomalerei wurden nicht gefunden. Steinplastik zählte zu den seltenen Funden. Das meiste Material ist in den Keramikfunden vertreten. Ausser der vorgeschichtlichen Keramik, die aus der Tonerdeschicht (in die die Fundamente der Basilika eingegraben sind) stammt, wurden die frühbyzantinischen (VI-Anfang VII Jh.) und die weniger zahlreichen mittelalterlichen Fragmente hauptsächlich in der stellenweise mehr oder weniger intensiven Schuttschicht gefunden die den Boden der Kirche oder das entsprechende Niveau an stellen wo dieser nicht erhalten war bedeckte. Im gleichen Stratum fand man die 24 älteren lateinischen Inschriftenfragmente, im nördlichen Teil des Altarraumes. Es ist interessant anzuführen dass man an der Aussenseite der Ostmauer im Schutt auf vier Mortarium — Gefässe stiess. Ihre Funktion in oder bei einer Kirche wird wohl durch eine sekundäre Verwendung zu deuten sein.

In der Basilika wurden bisher 11 Skelettgräber aufgedeckt. Zwei weitere befanden sich östlich ausserhalb ihrer. Alle Gräber wurden gegen Osten ausgerichtet, mit einer Abweichung gegen Nordwesten — Südosten. Eine besonders starke Abweichung ist bei Grab Nr. 2 zu beobachten. Die Ueberreste wurden ohne jegliche Konstruktion, und, wie es scheint, auch ohne Särge in die Erde gelegt. Das Grab Nr. 4 beherbergte eine Doppelbestattung: über dem Skelett einer erwachsenen Person lag das eines Kindes. Es ist zu bemerken dass die antropologische Untersuchung noch bevorsteht.

Im Grab Nr. 6 fand man am linken Unterarm einen Armreif aus Bronze, mit offenen Enden. Das eine war plattenartig erweitert. Auf der kreisförmigen Erweiterung sind konzentrische Kreise bemerkbar. Aehnliche Stücke wurden in Serbien auf Doniéko brdo, in Caričin Grad und in Niš gefunden. Solche bei uns bisher seltenen Armreife sind ins VI Jh. datierbar.

In der Gürtelgegend des Grabes Nr. 7 fand man eine bronzene Schilddornschnalle, die hier keinen besonderen Kommentar benötigt. Die ebenso bronzenen Korbchenohrringteile stammen aus einer Anhäufung von dislozierten Kinderknochen im Nordteil des Narthex. Besondere Aufmerksamkeit gilt der aus Bronze gefertigten Vogelscheibenfibel. Sie wurde auch im Nordteil des Narthex gefunden. Ihrer Lage nach ist es nicht auszuschliessen, dass sie aus dem schlecht erhaltenen Grab Nr. 10 stammt. Sie stellt den bisher einzigen solchen Fibelfund in Serbien dar. Als Analogien aus Jugoslawien kann man vorerst die Fibel aus dem Grab

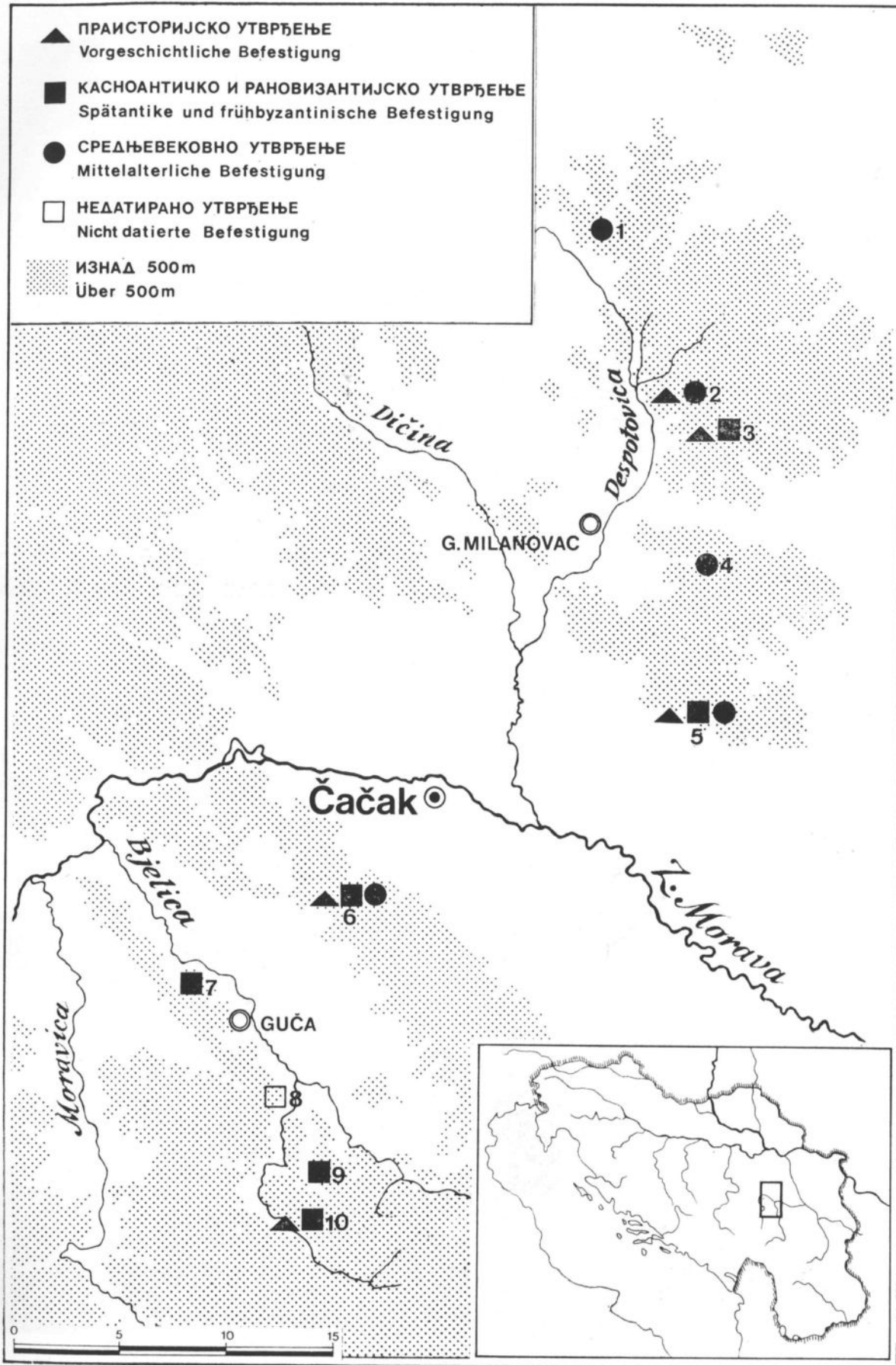
Nr.195 in Kranj und auch die Fibel aus Karojba in Istrien nennen. In unserem Falle sind die acht Vogelköpfe in der Weise am Rand des rhomboiden Fibelkörpers aufgestellt, dass sie sich mit den Schnäbeln berühren. An Stelle der Augen sind Glaseinlagen eingesetzt. In die Mitte des Fibelkörpers ist eine neunte Einlage gestellt. Der Mechanismus zum Abschliessen war, den Resten nach, aus Eisen. An der Vorderseite hafteten noch spärliche Tuchreste.

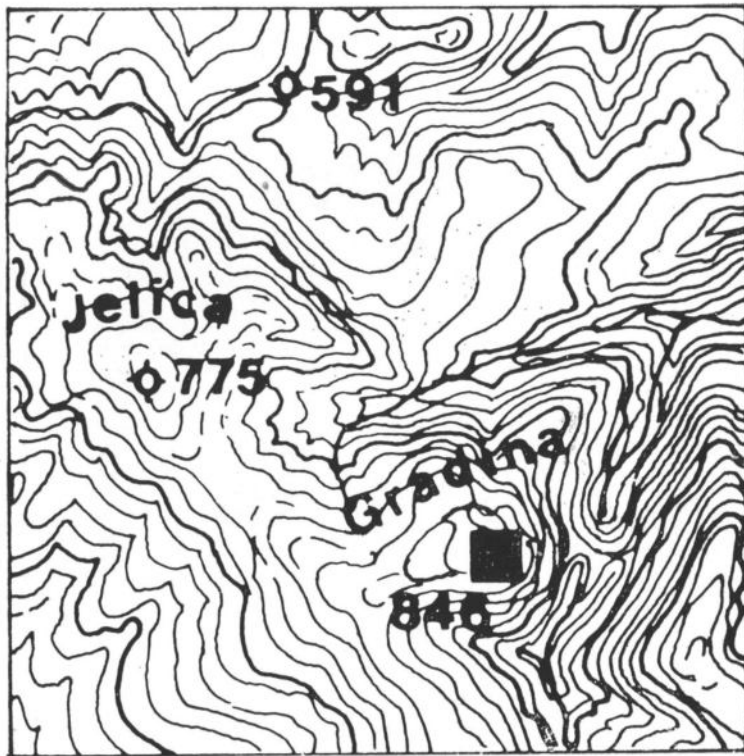
Südwestlich der Basilika A befinden sich auf einer Anhöhe die Ueberreste eines — wie es scheint — weit grösseren Kirchengebäudes, der Basilika B. Bisher wurden nur einige Probeschnitte gelegt, in ihrer räumlichen Verteilung durch privates Bauvorhaben diktiert. Man konnte die nordöstliche Ecke der Basilika definieren, wie auch Gräber inner — und ausserhalb ihrer aufdecken. Die Gräber waren beigabenlos. In früheren Jahren kam es hier zum Zufallsfund eines Solidus des Justin II, geprägt in Konstantinopel zwischen 567 — 578. Nach einer der beiden Versionen über die Fundumstände stammt aus diesem Areal auch das bekannte silberne Reliquiar von Jelica, jetzt im Landesmuseum zu Sarajevo (nach der anderen Version wurde das Reliquiar nahe der gewölbten Grabkammer gefunden). Die Inschrift auf einer der längeren Seiten lautet:

Sci Petri Sci Pavli
Sci Iohanni

Die Zusammenfassung unseren kurzen Vorberichtes abschliessend, möchten wir noch einmal auf die Grabfunde weisen. Obwohl wir nicht behaupten können dass in der Basilika A Germanen begraben worden sind, ist doch ein Einfluss der germanischen Schmuckart wohl unleugbar. Das gilt vor allem für die Vogelscheibenfibel und für die Schilddornschnalle. Die Funde gehören zeitlich ins VI Jh.

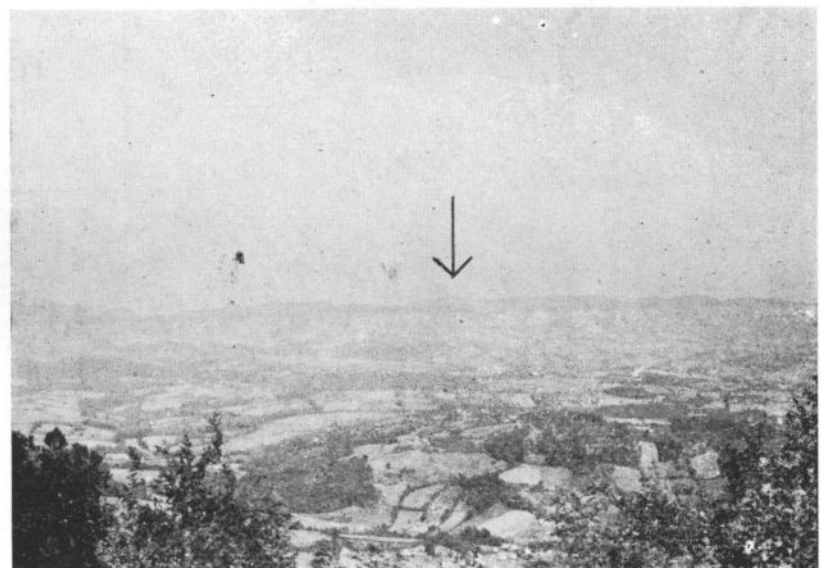
Es ist evident das die Gradina auf Jelica in der Vorgeschichte, in der frühbyzantinischen Zeit und im Mittelalter besiedelt wurde. Natürlich, es stellt sich unter anderen auch die Frage nach der räumlichen Beziehung dieser Siedlungen. Immerhin, es ist schon jetzt, am Anfang der Ausgrabungen, augenscheinlich dass sich in der Nähe von Čačak eine beachtenswerte Lokalität befindet.

Микролокација, лок. Јелица —
 Градина
 Mikrolokation, lok. Jelica—Gradina

Положај Градине на Јелици
 са утврђења у Лису
 Lage der Gradina auf Jelica,
 von der Befestigung in Lis

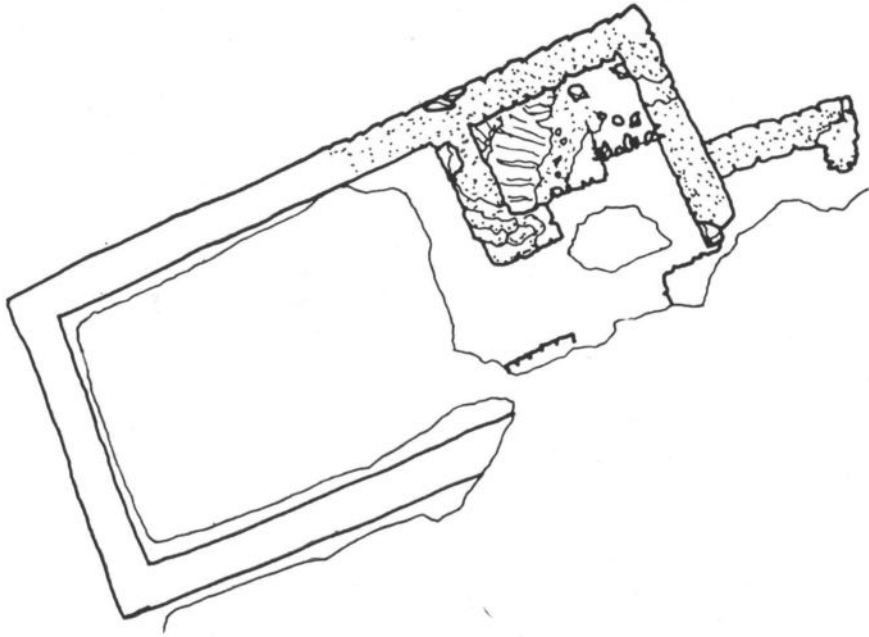
Источни део базилике А
Östlicher Teil der Basilika A

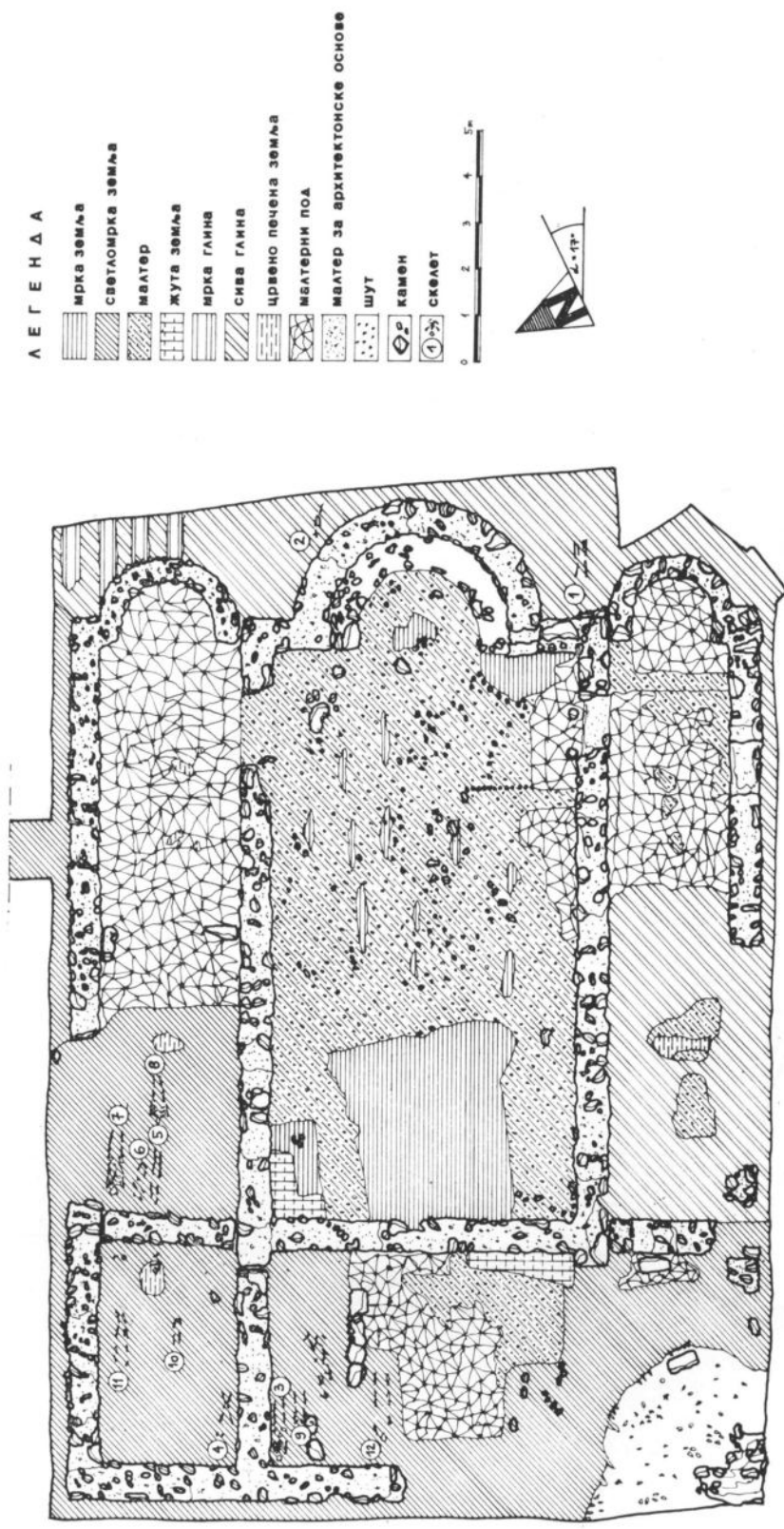
Западни део базилике А
Der westliche teil der
Basilika A

T II

ОБЈЕКАТ 1

Објект I
Objekt I

Л Е Г Е Н Д А

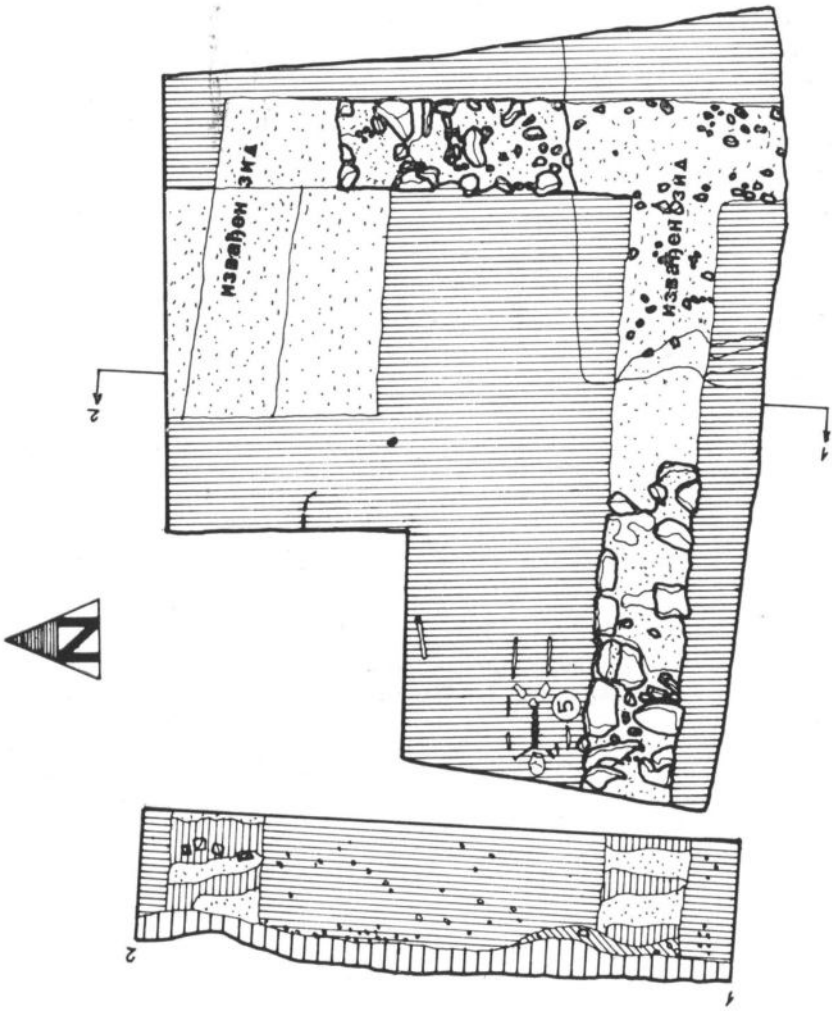
- мрка земља
- светломрка земља
- мвлатер
- жута земља
- мрка глина
- сива глина
- црвено печена земља
- мвлатерни под
- мвлатер за архитектонске основе
- шут
- камен
- скелет

Базилка А
Basilika A

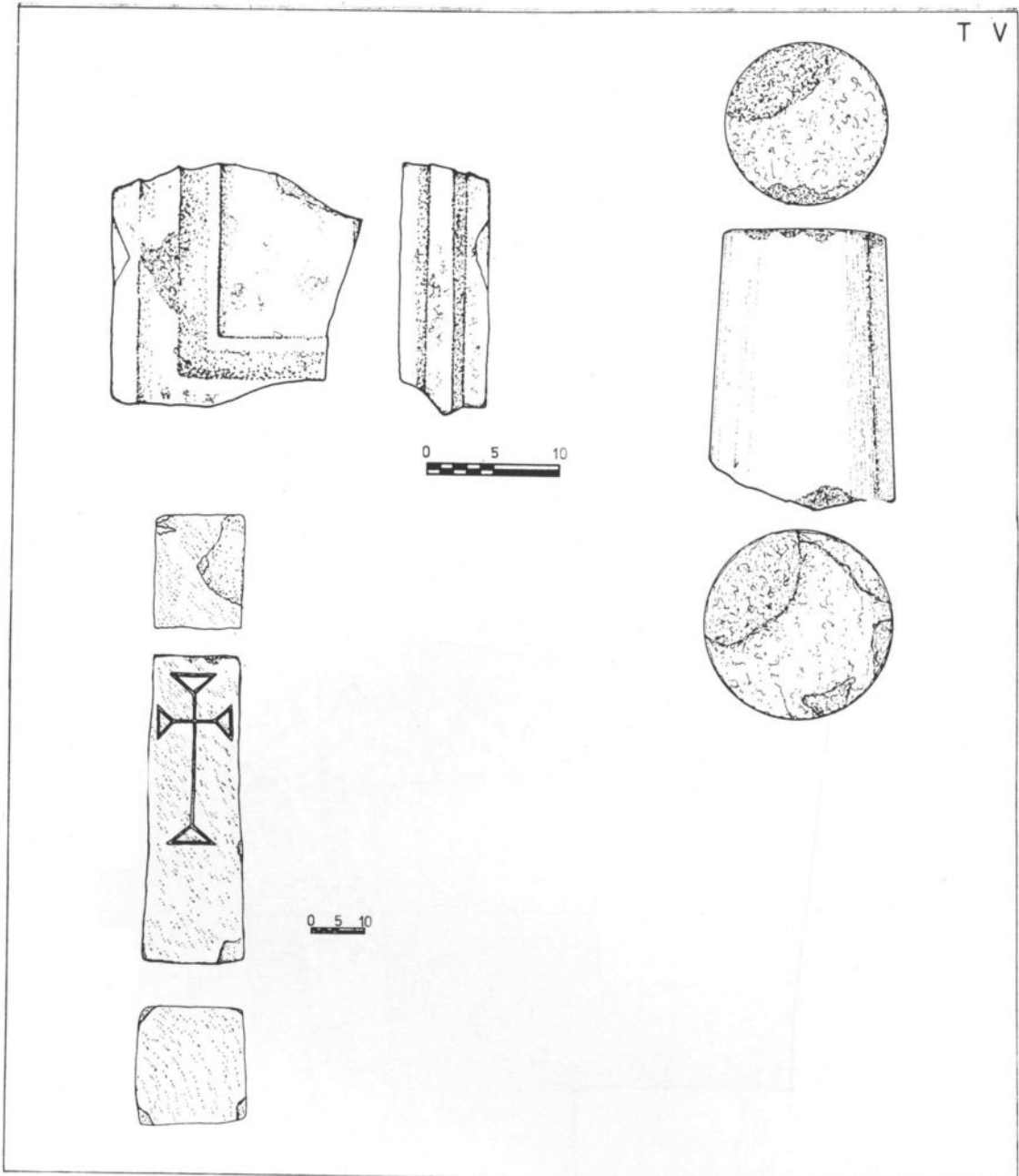
T IV

Л Е Г Е Н Д А

- мрка земља
- светломирка земља
- мрко црвена земља
- хумус
- малтер
- камен
- скелет

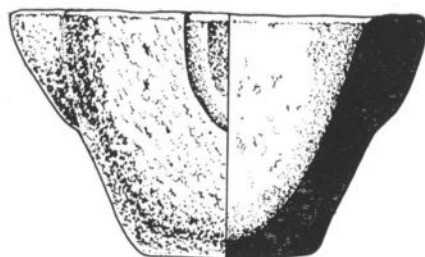
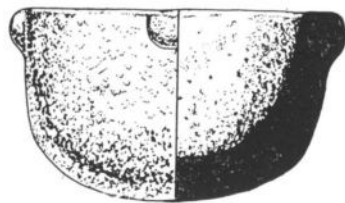

Базилика Б
Basilika В

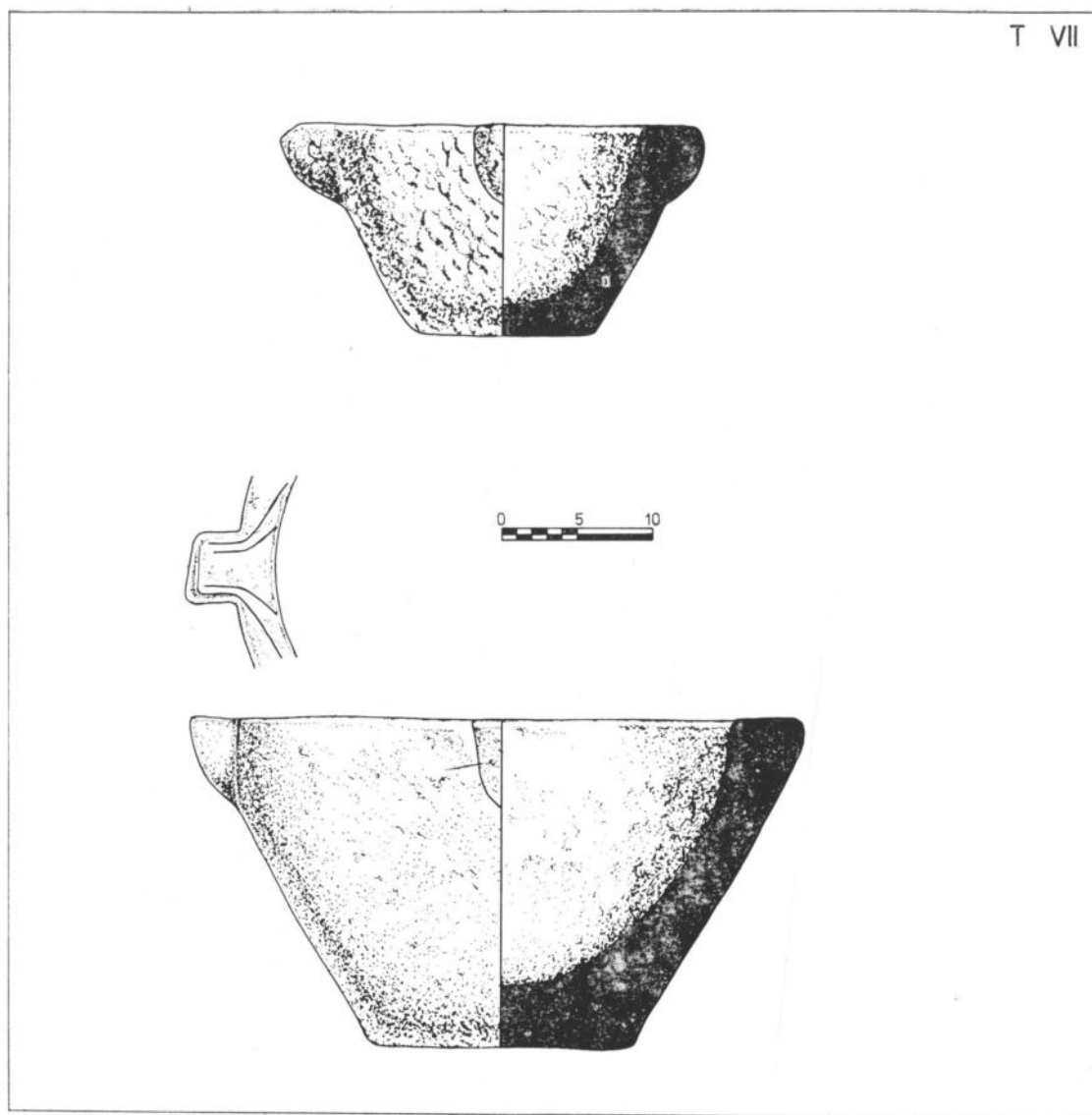

Пластика из базилике А
Plastik aus der Basilika A

T VI

Мораторијум нађен код базилике А
Moratorium-Gefässe, bei der Basilika A gefunden

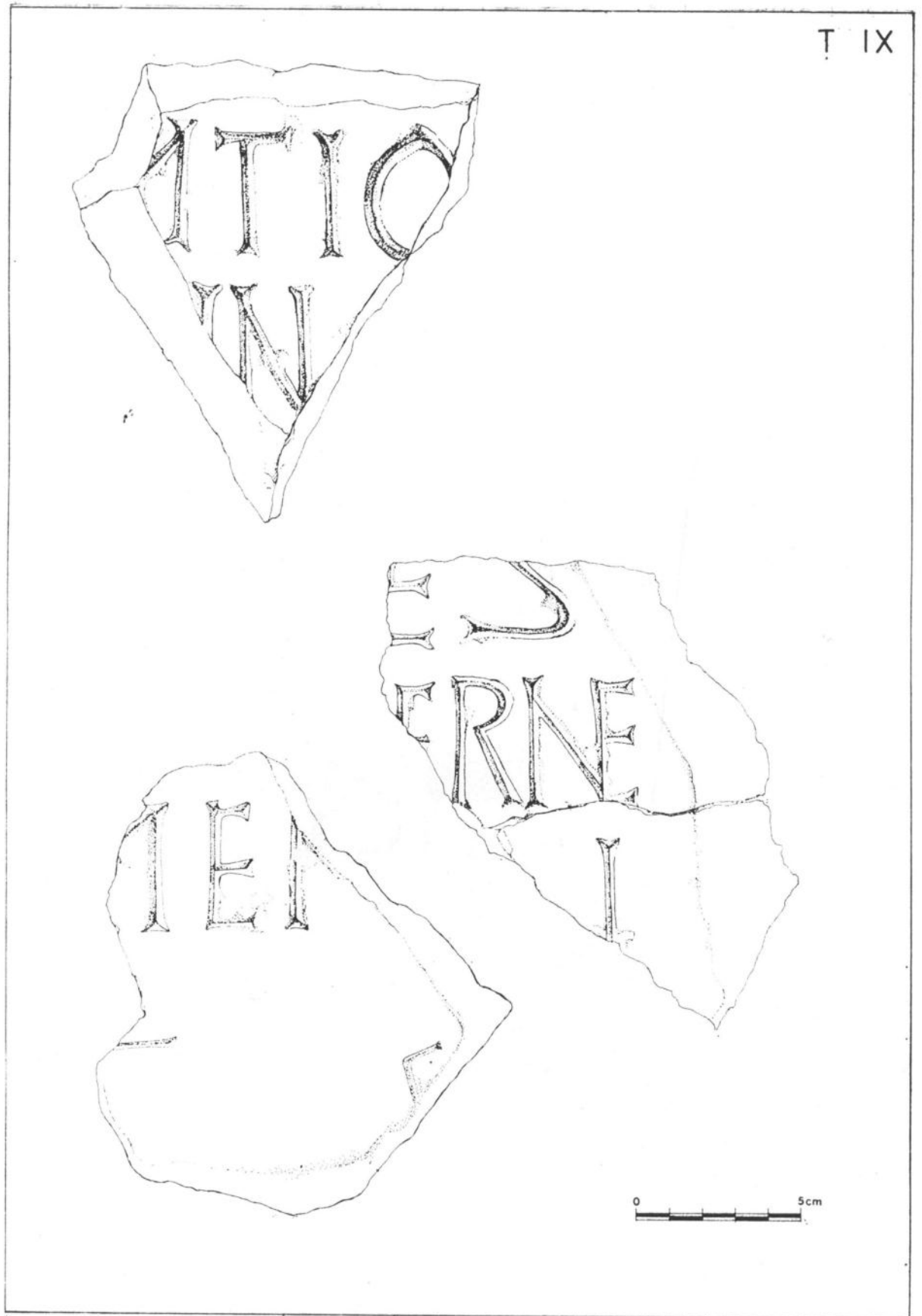

Мораторијум нађен код базилике А
Moratorium-Gefäße, bei der Basilika A gefunden

T VIII

Фрагменти натписа из базилике А
Inschriftenfragmente aus der Basilika A

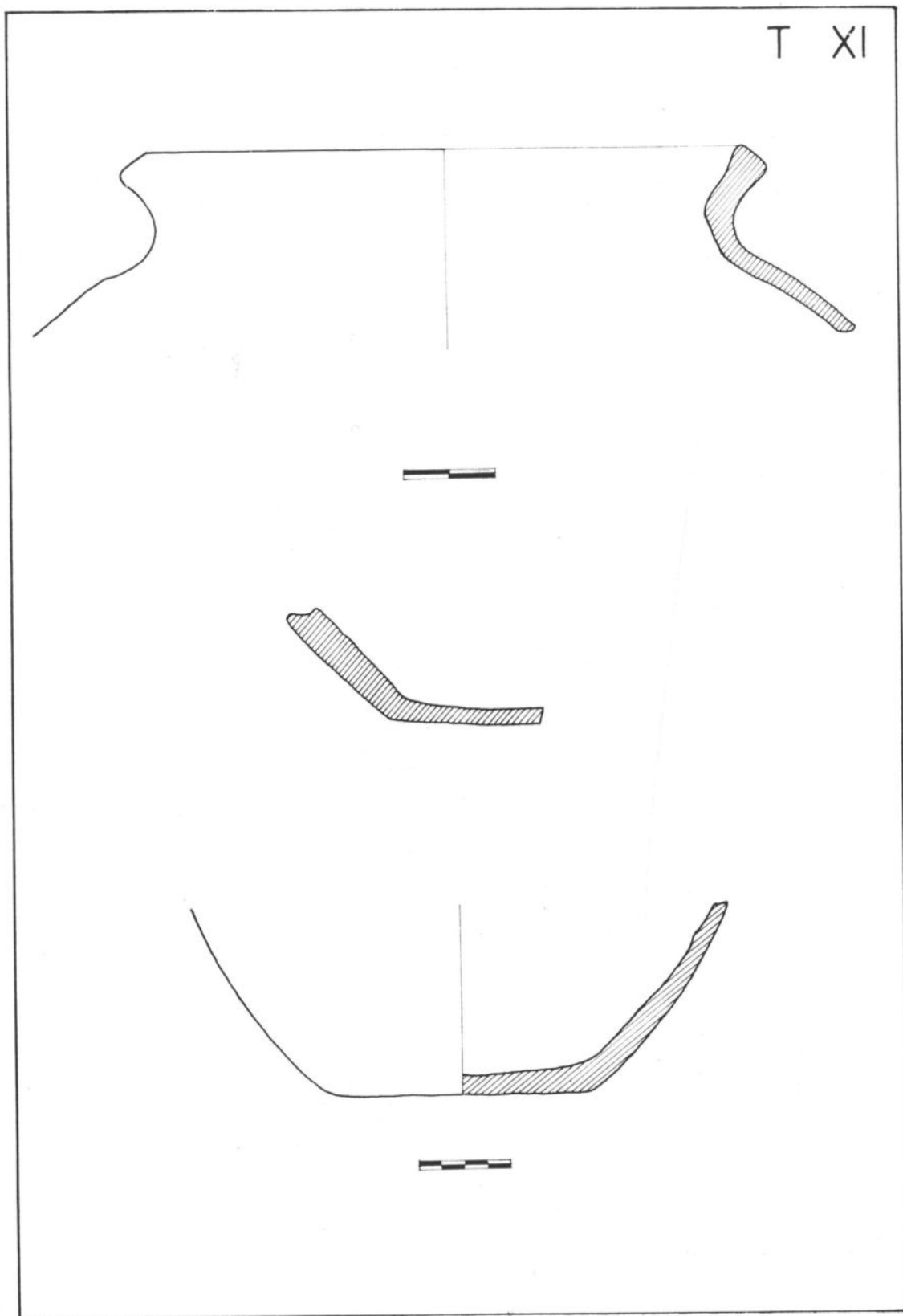

Фрагменти натписа из базилике А
Inschriftenfragmente aus der Basilika A

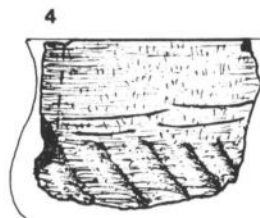
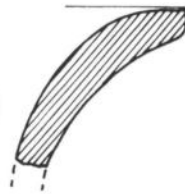
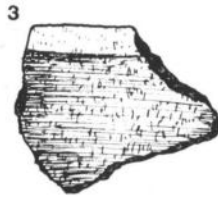
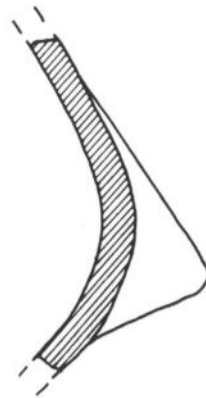
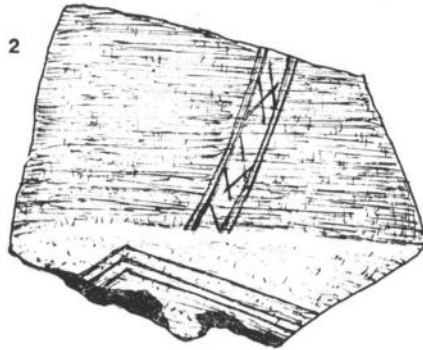
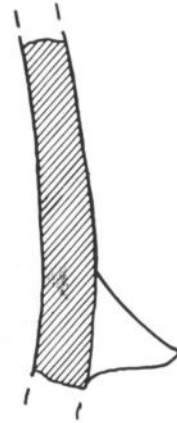
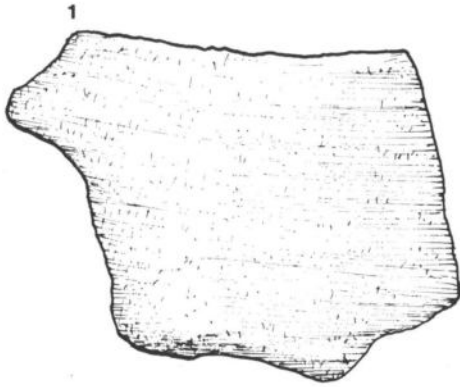

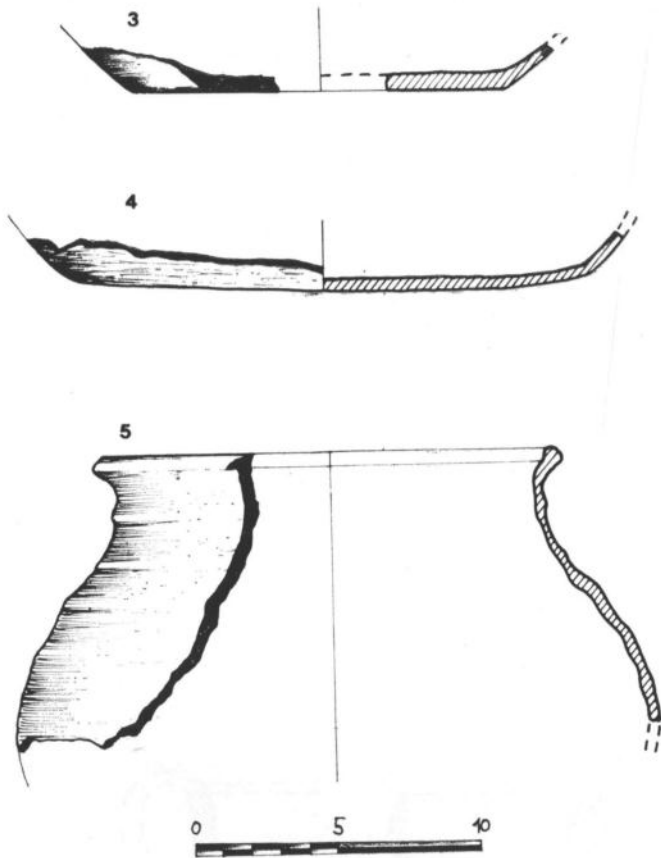
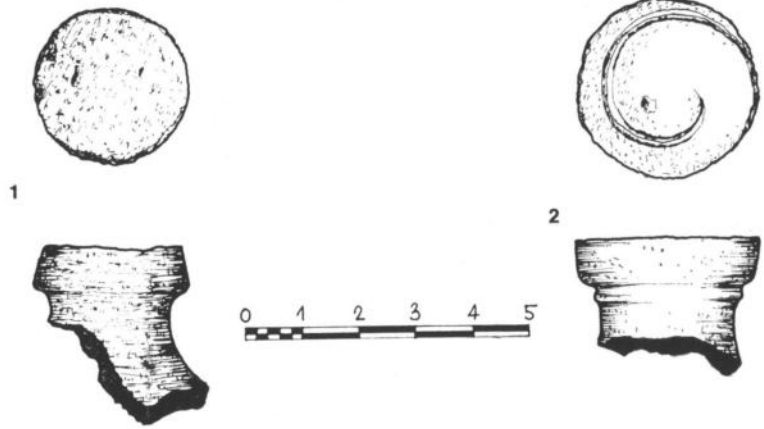
Фрагменти натписа из базилике А
Inschriftenfragmente aus der Basilika A

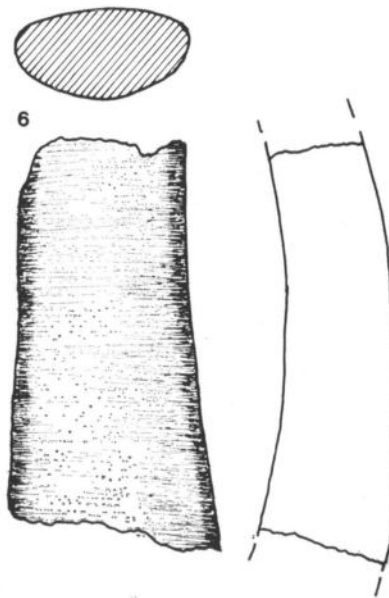
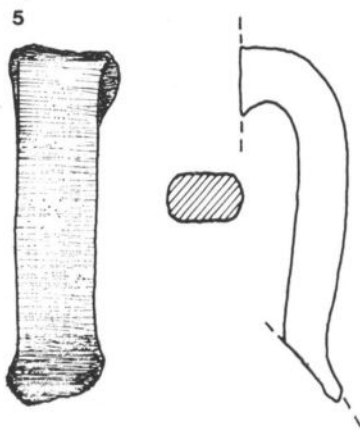
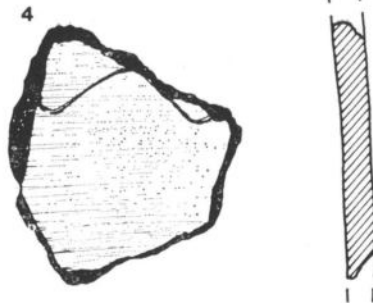
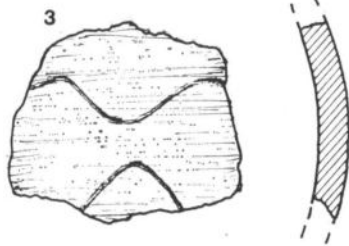
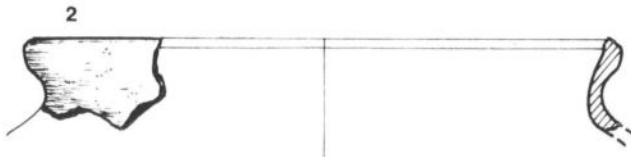
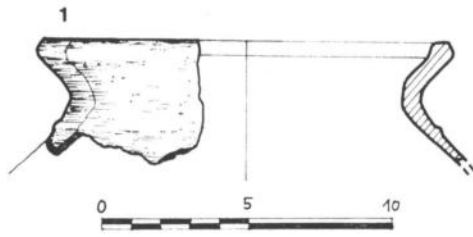
T XI

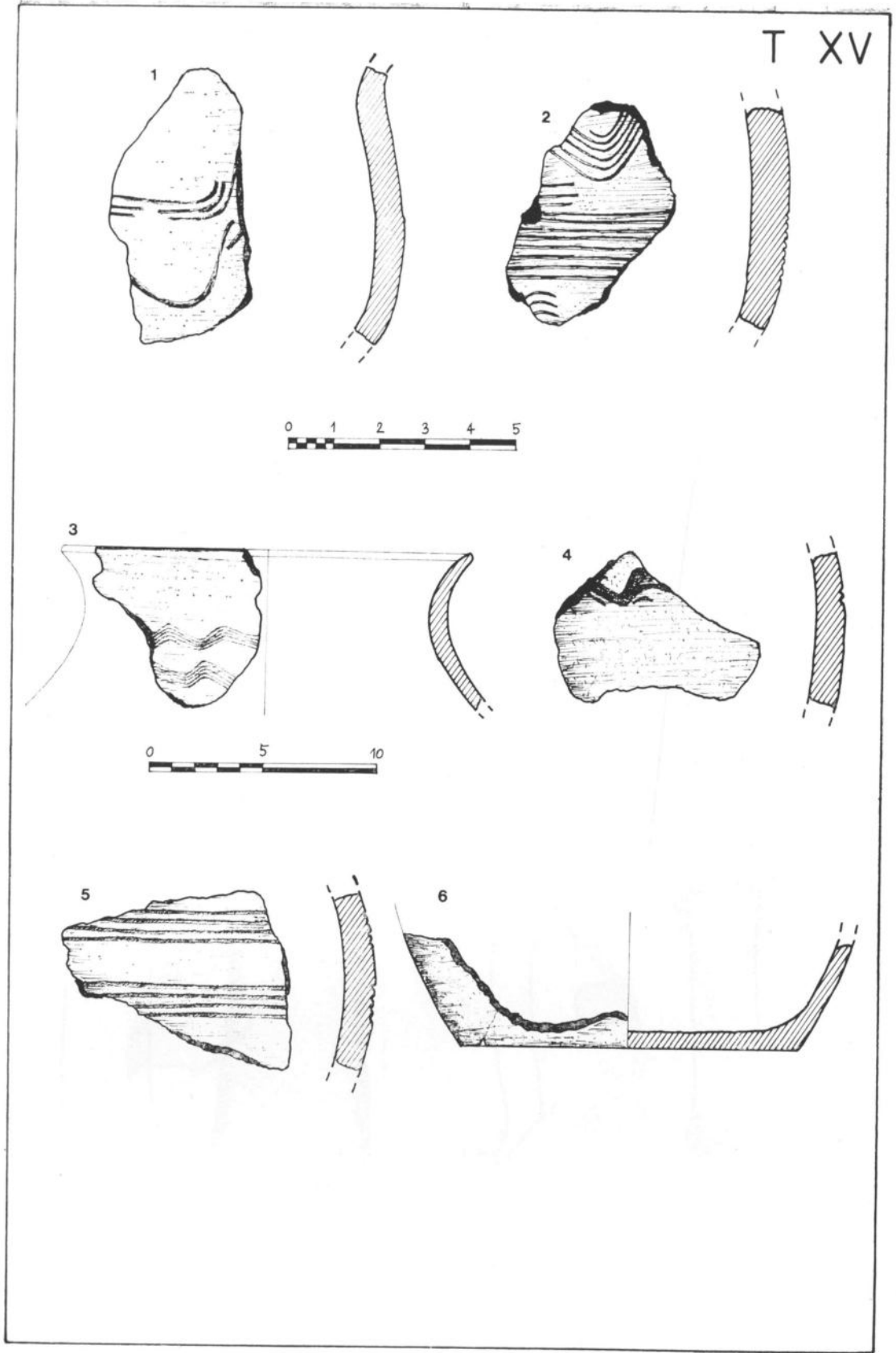
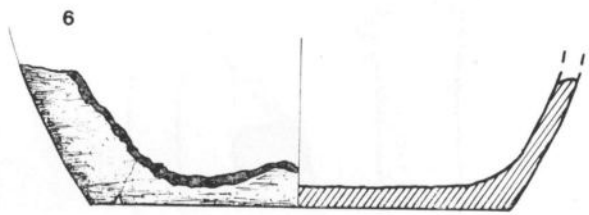
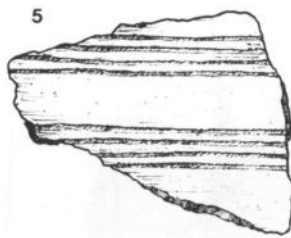
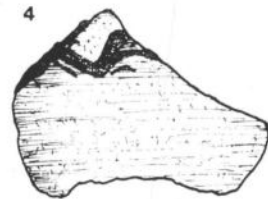
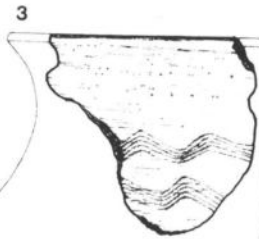
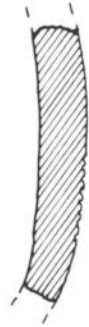
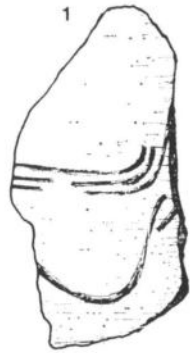
T XII

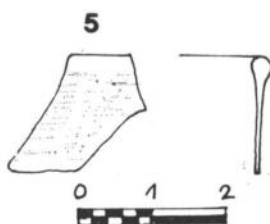
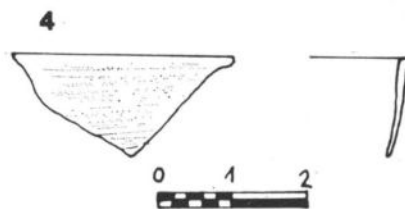
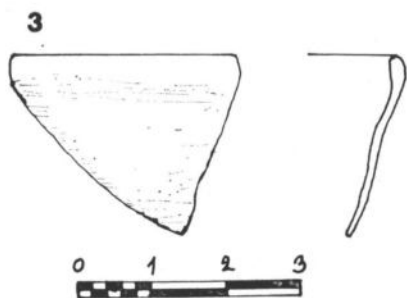
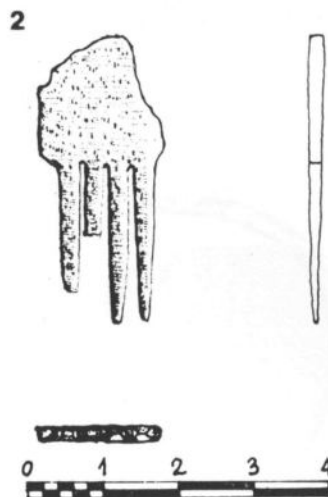

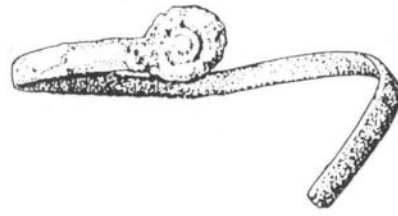

T XV

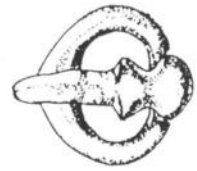

Покретни налази из базилике А
Kleinfunde aus der Basilika A

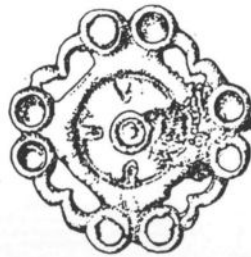
1

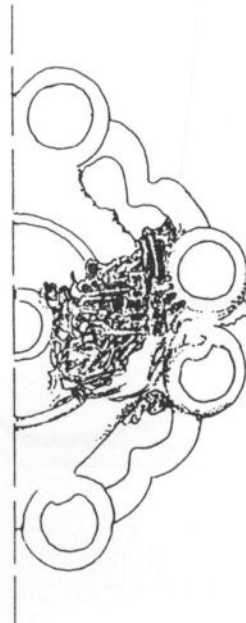
2

3

4

Гробни налази из базилике А
Grabfunde aus der Basilika A

Солид Юстина II
Solidus des Justin II

МИХАИЛО МИЛИНКОВИЋ

РАНОВИЗАНТИЈСКО УТВРЂЕЊЕ НА ЛИШКОЈ ЂАВИ КОД ГУЧЕ

Остаци утврђења, који чине предмет нашег кратког извештаја, налазе се у селу Лис, на локалитету Град (врх Ђава — ката 667). Како се одавде пружа одличан преглед над целокупним доњим Драгачевом, положај за изградњу утврђења је са стратешког аспекта изабран изузетно вешто. Поред контроле шире околне територије, омогућен је и визуелни контакт са истовременим утврђеним комплексом на Јелици, удаљеним ваздушном линијом око 9 км према североистоку (види карту).

Први о локалитету доноси вести Феликс Каниц. Он је посетио утврђење, али скицу основе није објавио. Сматрао је, што је уосталом и другде често чинио,¹ да пред собом има римски кастел. Дужину тврђаве мерио је са око 500 корака — приближно око 375 м. Уочио је правилно да је као везивно средство при зидању бедема, широког, по њему, само један метар, коришћен малтер одличног квалитета. Каниц је посебно истакао да је кастел био одлична осматрачница, износећи уверење да је, заједно са истовременим кастелима на Јелици, у Лопашу и Ртима, служио за обезбеђење римске путне мреже.²

Оскудне податке о градини у времену пред први светски рат даје Ј. Ердељановић. Помиње остатке две куле и зидове високе 2—3 м.³

Прво детаљније рекогносцирање локалитета извршила је екипа Народног музеја у Чачку у периоду између 1969. и 1972. године.⁴ Установљена је основа градине јајастог облика, димензија око 250 x 500 м. Затечени су бедеми високи и до два метра, иако без очуваних лица. Уочени су, такође, и остаци две куле на северозападној и југоисточној страни утврђења.

Овим би у главним цртама био приказан историјат истраживања локалитета.

Пошто укратко будемо скицирали његов положај на терену и облик основе утврђења, приступићемо излагању резултата сондажног ископавања.

Локалитет Град је од Гуче удаљен око пет километара према северозападу. Најлакши приступ могућ је гребеном са југоисточне стране. Јужна и југозападна оивичене су литицом и стрмом падином, северна и североисточна, на којој се простирало утврђено предграђе, нешто блажом падином (види карту микролокације). Овакав полжај диктирао је и основне карактеристике плана тврђаве, који је прилагођен терену (види таблу I). На јужној и југоисточној страни користе се стене за одбрану, бедем само попуњава слободан простор између њих. Ка најприступачијим странама постављене су куле, укупно две, колико се по конфигурацији терена и површинским остацима може закључити. Северни и североисточни бедем протезао се у непрекинутој благо извијеној линији. Од њега се одвајао бедем подграђа, чији се северни — североисточни део трасе може пратити на одговарајућем нижем положају на падини. Приближне димензије горњег града износе 155 м x 50 м, доњег 145 x 210 м — укупно 175 м x 210 м. Оквирно, брањена површина износи око четири хектара. Пошто се целокупни ареал још не може у потпуности сагледати, ови подаци могу бити ревидирани резултатима будућих истраживања. У сваком случају, византијска тврђава на лишкој Тави, захваљујући свом обиму, већ на први поглед привлачи пажњу.

У току сондажног ископавања на локалитету 1986. године постављене су укупно три сонде и вршено је површинско праћење траса бедема.⁵

Сонда 1 отворена је уз унутрашње лице северног бедема горњег града, управно на његову трасу. Бедем је на овом месту био

сачуван у малој висини и изнад нивоа тла. Укратко, овим је ископом установљена висина очуваности бедема са унутарње стране — 2,94 м. Лица бедема су зидана у мање — више правилним редовима ломљеног и притесаног камена, везаног малтером велике чврстине,⁶ док испуну чини ситнији ломљен камен измешан са малтером. Ширина бедема на овом месту износила је 1,36 м.

Стратиграфска слика у сонди 1 је, као уосталом и у другим ископима, једноставна (види таблу II). Слој шута, нарочито интензиван уз сам бедем, покривао је слој мрке земље са археолошким налазима, испод кога се наишло на здравицу. С обзиром на пад терена према бедему, може се претпоставити да је један део материјала на место сонде 1 доспео акумулацијом услед спирања. Без обзира на ову околност, јасно је уочљиво да је целокупан материјал хронолошки јединствен.

Друга сонда унутар горњег града постављена је ближе кули и улазном делу у утврђење — према страни најлакшег прилаза. Напоменимо да се старији мештани сећају остатака капије на овом делу трасе бедема, очуваних изнад ниова тла. У сонди су делимично ископана два готово паралелна зида грађена од ломљеног камена без употребе малтера. Растојање између њих износи 1,65—1,70 м, док им се ширина креће око 65 цм. Сачувани су у малој висини. На под који би их повезивао није се наишло, тако да остаје отворено питање да ли они представљају делове једног или два различита објекта. Између зидова се копало у слоју мрке земље, и, испод њега, у слоју тамномрке земље, који је покривао здравицу. У оба слоја било је археолошких налаза.

На малој заравни недалеко испод северног бедема горњег града, у ареалу подграђа, отворена је сонда 2. Сем једног ватришта и неколицине ситних уломака грнчарије у њој није било других налаза.

На покретне налазе даћемо један сумарни осврт. Гоотво сав материјал представља једну хронолошку целину. Изузетак чини врло мали број уломака сиве керамике, која се оквирно може датовати у V век. Остали налази припадају времену VI и евентуално почетку VII века. Овакво датовање потврђено је налазом златника (солида) цара Јустинијана I (у сонди 1, у слоју мрке земље), кованог у Цариграду између 542 — 565. године⁷ (види таблу V). Налази керамике у сондама 1 и 2 указују на употребу једноставних облика у претежно кухињској грнчарији. Глеђосаних уломака изузетно је мало. Од посуда је најчешће заступљен трбушаста лонац у различитим

величинама, са ка споља разгнутим ободом и испугченим дном. Понекад, он може бити украшен плитким хоризонталним канелурама. Поред лонаца, евидентиране су зделе и поклопци са дугметастим дршкама, чиме би репертоар грнчарије био исцрпљен. Наведимо да је, поред плитких хоризонталних канелура, као орнамент коришћена и валовница (табле III — IV). Остале налазе чине два гвоздена сечива од ножа, фрагмент стаклене посуде, мали део коштаног чешља и мањи број фрагментованих гвоздених предмета неодређене намене.

Посматрани у целости, остаци бедема и кула на Ђави сведоче о некад пространом и солидно грађеном утврђењу. Овај утисак појачавају на извесним деловима трасе у бедеме узидани притесани блокови неуобичајено великих димензија, неки са странама дугим близу један метар. Поменута појава заслужује посебну пажњу приликом проучавања рановизантијске фортификацијске технике у Србији. Ипак, оно што код овог утврђења највише на себе скреће пажњу је његова величина, поготову ако се упореди са истовременим околним утврдама — наравно, изузевши утврђени комплекс на Јелици, коме у овом региону по свој прилици припада функција централног места. Остала утврђења (Остра — Соколица, Вича — Стојковића градина и друга) знатно су мања по површини, док им је план основе, чини се, једноставнији. Овде се треба подсетити на заиста доминантан положај који је утврда заузимала, пре доминантан него неприступачан — као и у случају Градине на Јелици. Уз све ове елементе имамо пред собом и покретне налазе. Иако у не великом броју, они су дозволили хронолошку детерминацију локалитета. С обзиром да укупна истражена површина у 1986. години износи 29 м², јасно је да када се размишља о могућим наменама утврде њихова исказна вредност не може бити нарочито велика. Исто се може рећи и за остатке архитектуре у сухозиду, откривене унутар горњег града.

На овом месту се нећемо упуштати у пре свега недовољно истражено и доста сложено питање намене рановизантијских утврђења у унутрашњости Србије. За детерминацију функције лишког утврђења нам недостају елементи, али сматрамо да, ипак, можемо да предложимо извесна могућа решења. По свој прилици, утврди у Лису припада мешана војно — цивилна функција. Свакако да су пространи бедеми подграђа околном становништву гарантовали заштиту у тренутцима учесталих опасности. Могуће је да је то првобитно била њихова основна намена, уз стално настањен горњи град.

У оваквим ситуацијама повремена настањеност лако је могла прећи у сталну, чиме би пред нама било утврђено насеље типично за унутрашњост рановизантијског Илирика.

НАПОМЕНЕ

1. Up. A. Moscy, Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior, Budapest 1970, 59—61.
2. F. Kanitz, Römische Studien in Serbien, Wien 1892, 144; Исти, Србија, Земља и становништво од римског доба до краја XIX века, I, Београд 1985, 593.
3. Ј. Ердељановић, Доње Драгачево, антропогеографска проучавања, Београд, 1902, 167.
4. Д. Ранковић — М. Икодиновић, Извештај систематских истраживања доњег Драгачева, Зборник радова Народног музеја, IV, Чачак 1973, 162—163.
5. Ископавања су вршена у оквиру пројекта „Истраживање средњовековних градова на територији општина Чачак, Лучане и Г. Милановац“, у времену од 16. до 24 септембра 1986. под руководством М. Милинковића. Екипу су сачињавали: Милан Радовић, студент археологије, и Благота Пешић, дипломирани инжењер архитектуре.
6. Шљунак за малтер ваљен је из оближњег мајдана, који је још увек у повременој употреби. На извесним деловима трасе у бедуе су узививани притесани блокови неуобичајено великих димензија, неки са странама дугим близу 1 м.
7. W. Hahn, Moneta Imperii Byzantini, Bd. I, Wien 1973, тип бр. 7.

DIE FRÜHBYZANTINISCHE BEFESTIGUNG AUF DER ČAVA IN LIS BEI GUČA (ZUSAMMENFASSUNG)

Die Lokalität befindet sich im westlichen Serbien, nahe dem Flusstal der Westlichen Morava, in der gebirgigen Gegend der Region von Čačak. Der Standort zur Errichtung der Feste wurde gekonnt ausgewählt, unter Berücksichtigung der strategischen Aspekte. Die Lage ist eher dominant als unzugänglich, was vor allem der »treffliche Lug ins Land« bezeugt, den schon F. Kanitz, der erste Berichterstatte über die Lokalität im vergangenen Jahrhundert, bewundern konnte.

Die Höhenlage hat auch sogleich die unregelmässige Form der Befestigung bestimmt. Der Grundriss ist völlig dem Terrain angepasst — so z. B. wurden an der südlichen und südöstlichen Seite der Feste durch die Mauer nur die Lücken zwischen schon bestehenden Steilfelsen geschlossen. Derartiges Ausnützen der Gegebenheiten des Geländes ist schon mehrmals bei Befestigungen des VI — Anfang VII Jahrhunderts im Inneren Serbiens beobachtet worden — es handelt sich um ein oft vorkommendes Merkmal der frühbyzantinischen Fortifikation im Illyricum.

Die Dimensionen der Befestigung betragen ungefähr 175 m x 21 m, was eine Fläche von ca. 4 ha ergibt. Hier muss bemerkt werden dass während den im Umfang kleinen Probegrabungen im Jahre 1986. nicht das ganze verteidigte Areal festgestellt werden konnte. Immerhin ist auch hier der Flächenunterschied zwischen der sgn. Ober — und der Unterstadt bemerkbar.

Im Dauer der erwähnten Probegrabungen wurden drei Sonden gesetzt. Die erste von ihnen sollte die Schichtenfolge bei der Nordmauer der Oberstadt wie auch ihre Bauweise aufzeigen. Unter der Schuttschicht wurde nur ein Startum mit archäologischen Funden angetroffen. Es handelt sich vorwiegend um nicht zahlreiche Keramikfragmente und um einen Solidus des Justinian I, geprägt in Konstantinopel zwischen 542 — 565. Die Mauer war bis zu einer Höhe von 2,94 m

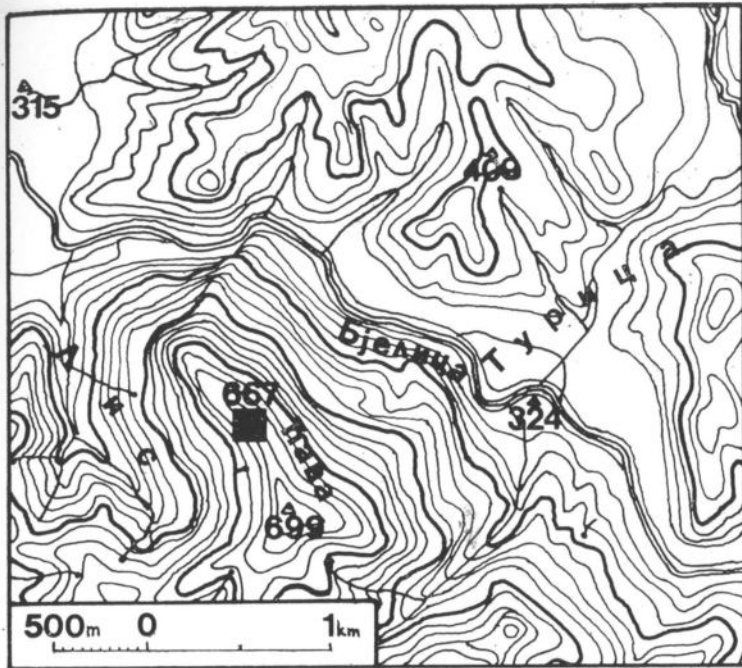
erhalten. Ihre Aussenseiten wurden durch mehr oder weniger regelmässige Reihen von zugehaunem Stein geformt, während im Inneren kleinerer gebrochener Stein eingepackt wurde. Alles ist mit gutem Mörtel fest verbunden.

Die zweite Grabung in der Oberstadt wurde nahe den bis vor einiger Zeit noch sichtbaren Torresten angelegt. Hier kamen zwei annähernd parallele Trockenmauern zutage. Ob sie von einer oder von zwei verschiedenen Objekten herkommen, ist schwer zu sagen. Zwischen ihnen wurde in zwei durch die Erdfärbung zwar verschiedenen, aber gleichzeitigen Material bergenden Schichten gegraben. Auch da bildeten Keramikfragmente das am weitesten zahlreichste Fundmaterial.

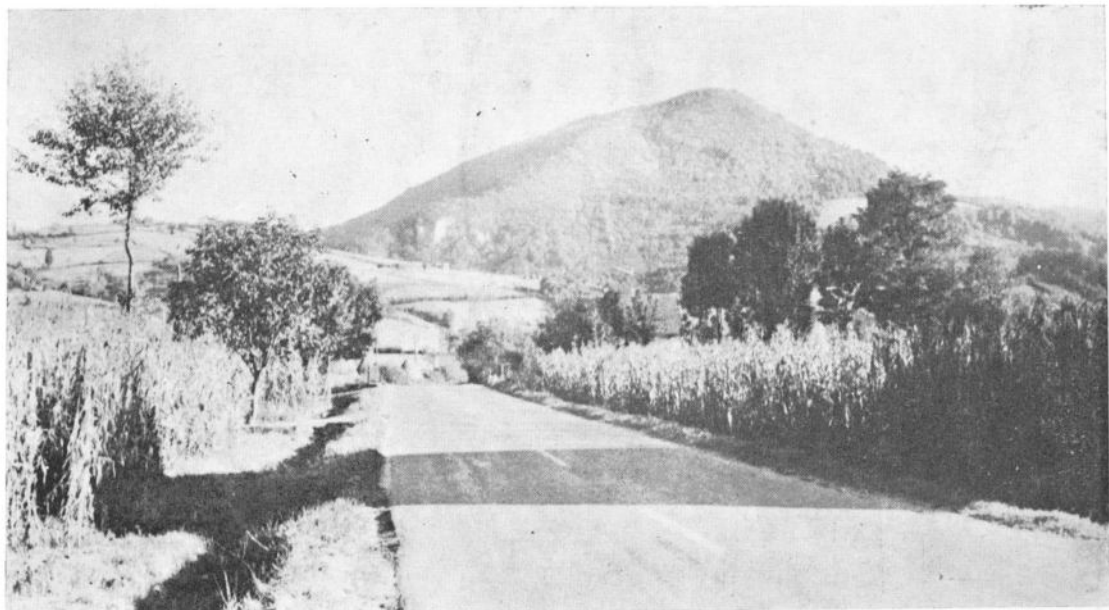
Die dritte Sonde, unweit unterhalb der Nordmauer der Oberstadt im Areal der Unterstadt angesetzt, brachte ausser einer Feuerstelle mit spärlichen Keramikfragmenten keine weiteren Funde.

Im Gesamten betrachtet ist das Fundmaterial fast ausschliesslich durch Fragmente der einfachen Gebrauchskeramik vertreten. Es kommen vor Töpfe verschiedener Grösse, Schüsseln und Deckel, alles hergestellt in Drehscheibentechnik. Sehr selten können diese Gefässe mit einer Glausur überzogen sein. Als nicht oft auftretende Ornamente sind parallele Kanneluren und die Wellenlinie zu nennen. Zwei Messerklingen, ein Glasgefäss fragment, kleine Teile eines Beinkammes und einige wenige dem Gebrauch nach wohl unbestimmbare Eisengegenstände-fragmente schliessen die Fundliste der Grabung, ausgenommen natürlich den Solidus.

Hiermit haben wir eine weitere Befestigung des VI—VII Jahrhunderts in Serbien registriert. Es stellt sich die Frage nach der Funktion solcher Wehranlagen. Mit aller Wahrscheinlichkeit dürfen wir annehmen, dass wir eine für das Innere des frühbyzantinischen Illyricum typische befestigte Siedlung der weiteren Forschung übergeben können.

Микролокација, лок. Лис — Град
 Mikrolokation, lok. Lis-Grad

Положај утврђења у Лису са севера
 Lage der Befestigung in Lis von Norden

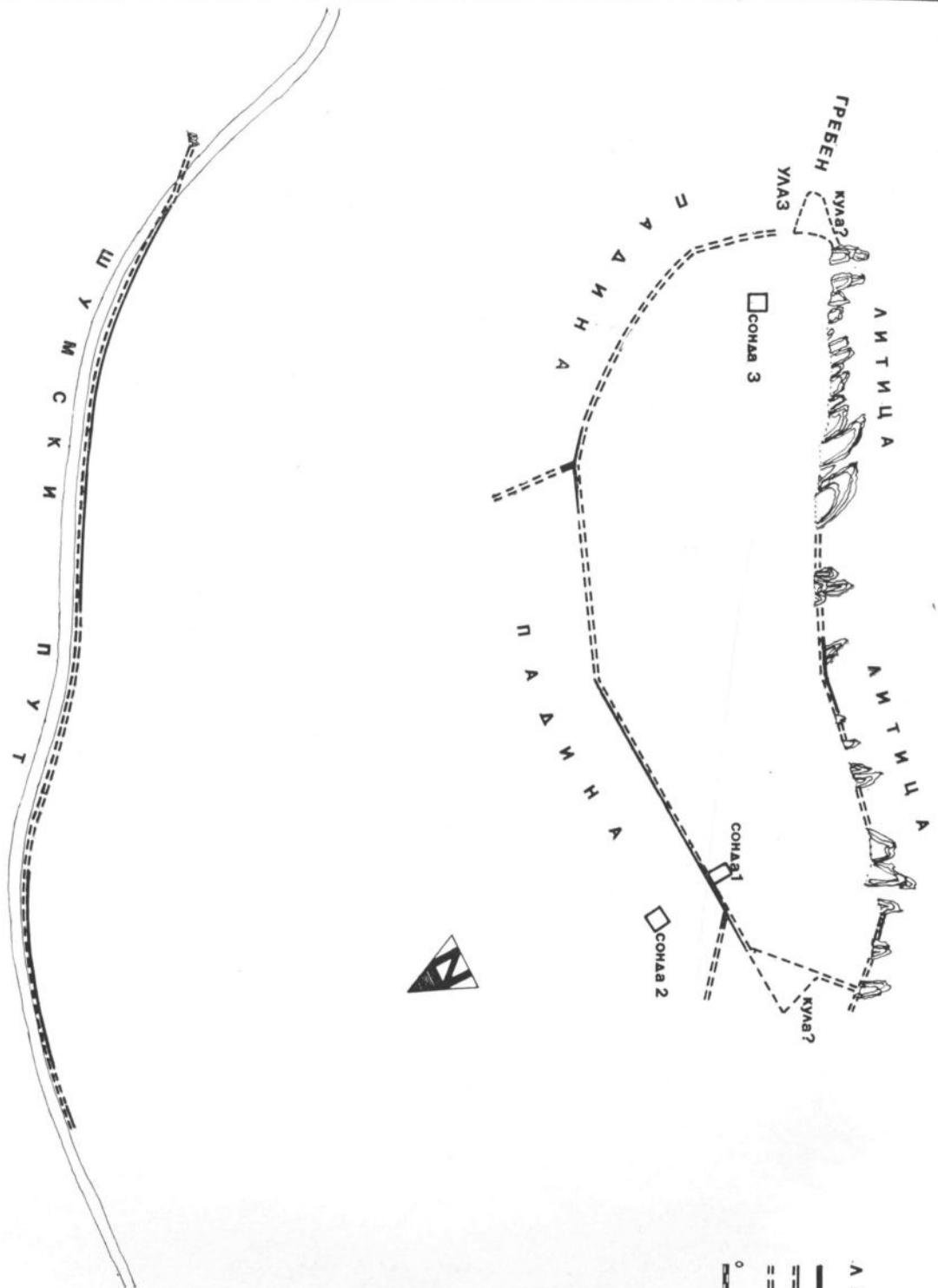
Л Е Г Е Н Д А

— Белам

— — — — — Констатовано лице Белам

==== Реконструисана граса Белам

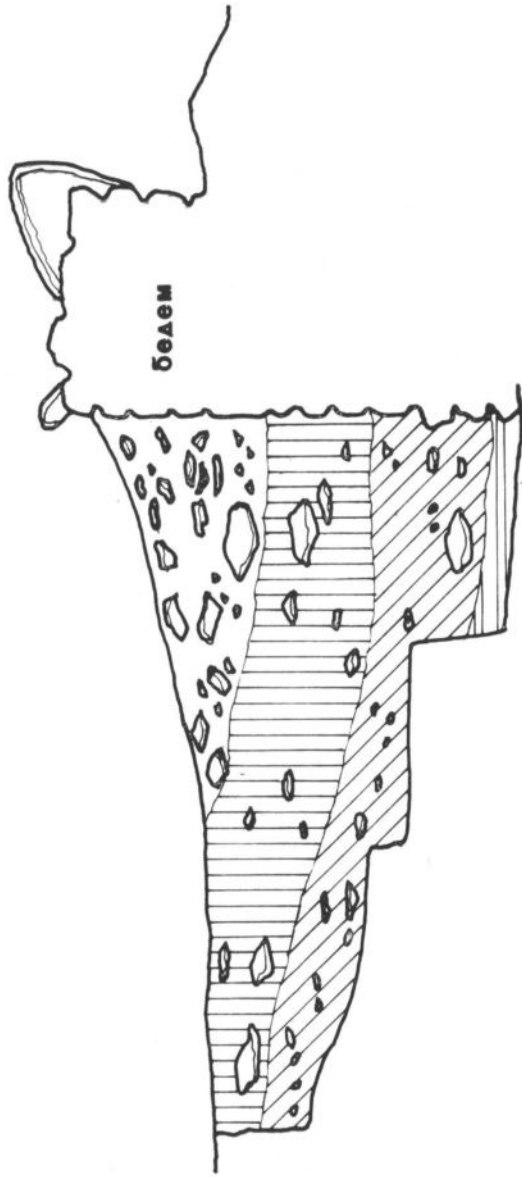
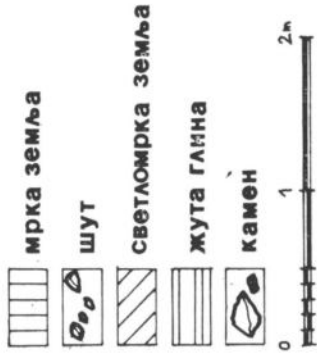
0 10 50

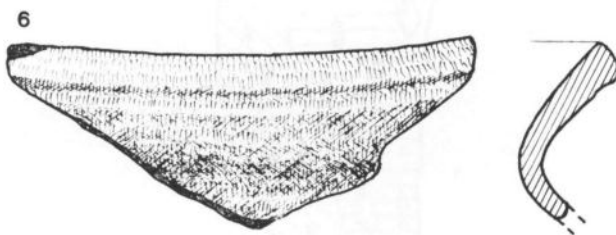
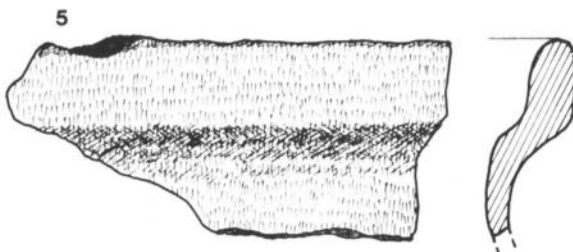
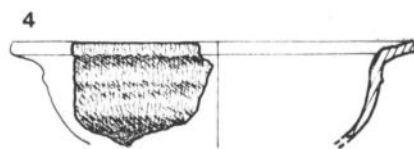
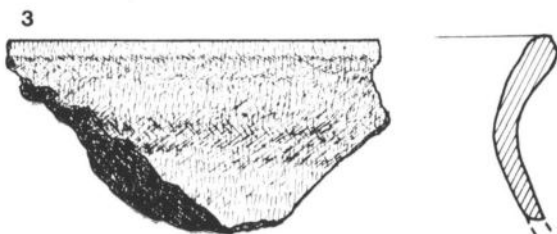
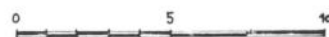
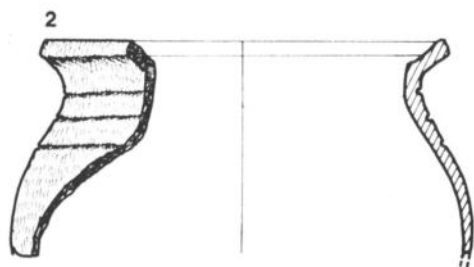
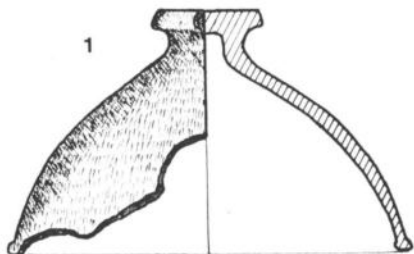
Скица основе утврђења
Grundrisskizze der Befestigung

Т II

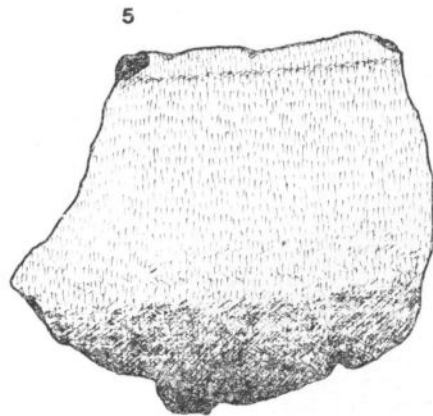
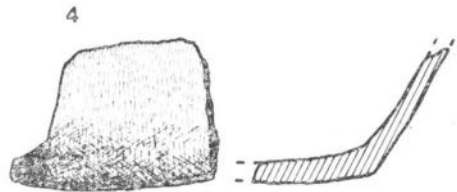
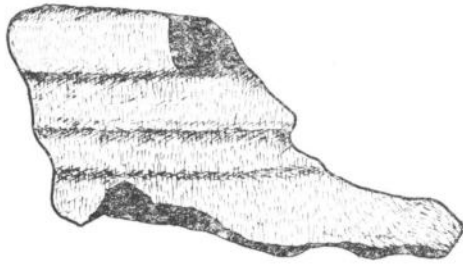
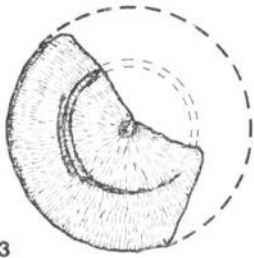
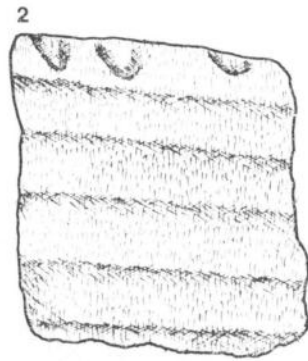
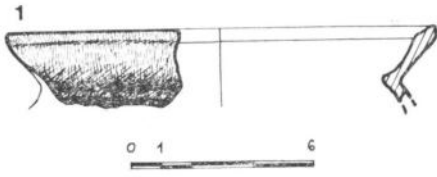
Л Е Г Е Н Д А

Сонда 1, профил
Sonde 1, profil

T IV

Аверс и реверс Јустинијановог златника

ОЛИВЕРА МАРКОВИЋ — МИЛОШ ПЕТРАШИНОВИЋ —
ВЕСНА МИХАЈЛОВИЋ

РЕЗУЛТАТИ СОНДАЖНИХ ИСТРАЖИВАЊА СТОЈКОВИЋА ГРАДИНЕ У ВИЧИ

Локалитет Стојковића градина налази се у селу Вичи, у горњем Драгачеву, осам километара удаљен од Гуче.

Први подаци о њему датирају из 1908. године из пера Косте Јовановића, који пише да у селу Вичи „има под називом Градина кречњачки крш са остацима старих зидина, где је био град који је зидала проклета Јерина“.¹

Пред други светски рат М. Протић помиње овај локалитет као Градину у Доњем Бријесту не дајући скоро никакве податке о њему, сем да се у народу верује да је то град деспотице Јерине.²

Екипа Народног музеја из Чачка је, у оквиру систематског рекогносцирања горњег и доњег Драгачева, 1967. и 1968. године посетила Стојковића градину и том приликом констатовала да су делимично очувани бедеми на северозападној и југоисточној страни, као и два објекта тада опредељена као куле, који се налазе на оси североисток — југозапад.³

Прва мања сондажна истраживања, која су пратила геодетско снимање, предузета су 1985. године ради добијања основних података о локалитету. Следеће године настављен је рад у оквиру пројекта „Истраживање средњовековних градова на територији општина Чачак, Лучани и Г. Милановац“.⁵

Градина се налази у бродовитом пределу на надморској висини од 553 м. Подигнута је на купастом узвишењу југоисточно од Вичке реке (Т. I). Северозападна страна се завршава литицом, док се са североисточне стране налази стрма падина. Најлакши прилаз утврђење има са југоисточне стране, где је падина нешто блажа (Т. I). Одлике терена су у главним цртама условиле и начин одбрањене утврђења — северозападна страна, окренута према литици, није била брањена бедемом, што има своје оправдање у фортификационом погледу, с обзиром на њену апсолутну неприступачност.

У току ископавања у 1985. и 1986. години утврђење је истражено са три сонде и два контролна рова укупне површине 15,5 м². Сонда 1/85 је постављена у југоисточном делу утврђења уз кулу 1, где се могла очекивати очувана вертикална стратиграфија. Сонде 2/85 и 1/86 су постављене унутар објекта 1, који је констатован у североисточном делу утврђења. Ров 1/86 постављен је на североисточној страни да би се утврдило даље простирање бедема, а ров 2/86 на падини, око 15 м удаљен од североисточног дела бедема (Т. I). Да би се открио тачан облик утврђења и изглед зидова, спољашње и унутрашње лице бедема су праћени плитким рововима.

Приближне димензије утврђења су 75 x 25 м, а његова укупна површина око 1.700 м². На источном и јужном делу откривена је траса бедема са кулом 1 на југоистоку. Просечна очувана висина бедема је око 0,5 м, док је његова просечна дебљина 1,6 м. Кула је правоугаоног облика, са улазом на јужној страни (унутрашњих димензија 3,10 x 4,90 м). Дебљина фронталног (источног) зида је 1,95 м, док су остали зидови тањи (просечне дебљине 1,45 м). На откривеном делу бедема уочено је седам промена правца трасе под благим угловима (Т. I). Бедем и кула су грађени од ломљеног и притесаног камења, везаног малтером. Лице бедема је зидано у не сасвим правилним редовима, док зидну масу чини трпанац заливен малтером.

У североисточном делу утврђења је констатован објекат 1, правоугаоне основе, који је само делимично очуван (Т. II). Откривена су два зида: југозападни, који је очуван читавом дужином, са улазом ширине 1,30 м и југоисточни зид, који је очуван од дужине од 7 м. Зидови су просечне дебљине 0,70 м и висине 0,80 м. Грађени су

од притесаног камена, везаном малтером, и директно належу на стену. Уз улаз објекта 1 откривени су остаци малтерне поднице дебљине 0,01 — 0,02 м. Са спољне, југозападне стране објекта, у нивоу улаза, откривена је конструкција од камених плоча везаних малтером (можда део трема), констатована само у делу уз западни угао и степенасто се спушта у правцу литице.

На североисточној падини, око 15 м од бедема, откривен је бедем подграђа у дужини од 11 м. Његова дебљина је 1,0—1,10 м, а очувана висина 0,20—0,30 м. Лица овог бедема зидана су од крупног, притесаног камена, везаног малтером, док је унутрашњост, као и код бедема утврђења, испуњена трпанцем заливеним малтером (Т. I).

У свим октопима среће се једноставна стратиграфска слика: испод површинског (хумусног) слоја наилази се на слој мрке земље, који прекрива стену. Крупније и ситније камење, фрагменти керамике и спорадично фрагменти лепа су садржај слоја мрке земље у свим откопима, сем у сонди 2/85 и 1/86, које су постављене у унутрашњости објекта 1 и где је тај слој стерилан. У рову 1/86 стратиграфска слика је нешто сложенија (Т. III). Испод површинског (хумусног) слоја наилази се на слој мрке земље, који садржи фрагменте керамике, нагорелу стаклену пасту, фрагменте кречног малтера и нагореле животињске кости. Испод овог слоја слој је мрке земље, измешане са великом количином запечених ситних фрагмената лепа, испод чега се наилази на слој мрке земље са интензивном гари и фрагментима угљенисаног дрвета. У североисточном делу рова овај слој покрива слој мрке земље, док у северозападном делу належе на здравицу. Испод наведених слојева налазе се стене. Сви слојеви имају исти, раније поменути састав, осим што у слоју са интензивном гари нема фрагмената кречног малтера.

Највећи део керамичког материјала припада посудама за свакодневну употребу — кухињском посуђу. То су, углавном, фрагменти лонца са више или мање разгранутим ободом (Т. IV—VI), равним дном (Т. VIII) и израженим раменом. Обод нагло прелази у раме, без израженог врата. На неким ободима уочава се са унутрашње стране жљоб, који служи да би на њега лакше налегао поклопац (Т. VI). Ободи су заобљених ивица (Т. VI), или равно засечени (Т. IV). Лонци су углавном лоптастог облика. Изграђени су од средње пречишћене земље са примесама ситнијег и крупнијег кварцног песка. Има их боље и лошије печених, а углавном су финије израде. Дебљина зидова и дна посуда креће се од 0,3 — 1,1 цм, а боја

варира од црвенкасто мрке до тамно мрке. На зидовима већег броја фрагмената посуда уочавају се трагови витла, док се на неколико фрагмената они не примећују, па постоји могућност да је мањи део керамике рађен руком. Осим фрагмената лонаца, пронађена су и два фрагмента обода здела (Т. VII; 2, 3). Керамика је углавном без орнамената. Издвајају се свега три фрагмента са орнаментом, и то валовницом, уоквиреном хоризонталним канелурама (Т. IX). Осим ове керамике, пронађена су три фрагмента глеђосаних посуда, од којих један фрагмент обода и два фрагмента трбуха посуде, боље фактуре. Говор целокупан керамички материјал је једновремен и на основу аналогија са одговарајућим материјалом из Царичиног града⁶ и керамике из околних рановизантијских утврђења,⁷ може се датовати у VI век.⁸ Из ове целине издвајају се једино два фрагмента обода посуде (Т. VII; 4), који се оквирно могу одредити као праисторијски.

Од осталих налаза издвајају се два фрагмента коштаног чешља (Т. X; 2). Чешаљ је двореди, са једне стране крупнијих, а са друге ситнијих зубаца. По средини чешља налази се са сваке стране по једна коштана оплата, која је причвршћена гвозденим нитнама. Оплате су украшене паралелним вертикалним урезима. Слични коштани чешљеви су налажени на већем броју рановизантијских утврђења у Србији. Као пример наводимо оне из Кладова⁹ и Радалице¹⁰ у околини Новог Пазара.

По конструкцији основе, утврђење на Стојковића градини следи опште принципе рановизантијских фортификација у унутрашњости Илирикума. Небрањене стране окренуте литицама имају многобројна истовремена утврђења, подигнута на висинским положајима широм царства. На овом месту указујемо на, у том смислу, фортификацијски аналогна решења код следећих локалитета: Ђурђевица — Берекаре и Тупи Крш — Избег у околини Тутина,¹¹ Калаја е Кафес е Шенђинг у Албанији,¹² Мадарското плато¹³ и Шумен¹⁴ у Бугарској. По свој прилици, на исти начин је решен улаз кроз бочни зид северне куле на локалитету Градиште — Таор у околини Скопља (кула бр. 2.)¹⁵ Мали број кула, као и описана техника градње, такође одговарају познатим, мањим рановизантијским утврђењима у Србији.

Посебно занимљив резултат кампање у 1986. години представља откриће бедема подграђа, које у неколико мења слику о утврђењу. Двострука линија одбране једноставно фортификацијско решење чини у извесној мери сложенијим. Свакако, садашње стање

истражености не дозвољава прецизније закључке о изгледу и облику подграђа. Сама намена утврђених подграђа није довољно разјашњена. Писани извори садрже одређене индиције да она нису била стално настањена, већ да су служила за пријем околног становништва и његове покретне имовине у тренуцима опасности.¹⁶ Док даља археолошка истраживања рановизантијских утврђења у Србији ову предпоставку не буду потврдила, треба је узети као једно од могућих решења. С тим у вези стоји и питање намене утврђења на Стојковића градини, на које се још увек не може дати коначан одговор. Сам доминантан положај у односу на околни предео пружао је погодности за обезбеђење пута, који је могао пролазити долином оближње реке. При том треба имати у виду да између утврђења у Вичи и оног на Јелици постоји визуелни контакт.

Спорадични налази згуре упућују на обраду метала. Недостатак других бројних покретних налаза не дозвољавају закључке о евентуалним осталим занатским активностима, сем о грнчарству. Чини се да је у овом тренутку најближа претпоставка о мешаној војно-цивилној намени утврђења, где рефугијална функција засигурно игра важну улогу.

Коначно, поставља се питање: У ком је историјском контексту утврђење подигнуто? Керамички материјал VI и почетка VII века датује га у немирна и несигурна времена варварских продора у Илирик,¹⁷ када је одбрана становништва постала превасходна потреба и у забаченијим брдско-планинским пределима унутрашњости царства. Стога је утврђење на Стојковића градини могуће одредити као једно од новоподигнутих у оквиру велике Јустинијанове грађевинске кампање.¹⁸ Њихов кратак век, као и често констатовани слојеви пожара и гарежи, што је индицирано и у нашем случају, само још јасније осликавају време снажних и трајних промена на прелазу из антике у средњи век.

НАПОМЕНЕ

1. Коста Јовановић, „Горње Драгачево“, Српски етнографски зборник, 11, Београд, 1908, стр. 404.

2. М. Д. Протић, „Драгачево и његови славни синови“, Ниш 1940, стр. 13.

3. Д. Ранковић и М. Икодиновић, „Извештај систематских рекогносцирања горњег Драгачева,“ Зборник радова Народног музеја, V, Чачак 1974, стр. 181—182.

4. Радовима су руководили М. Милиновић, асистент Археолошког института у Београду, и О. Марковић, кустос Народног музеја у Чачку.

5. Радовима је руководио М. Петрашиновић, дипломирани археолог, у сарадњи са В. Михаиловићем, апсолвентом археологије, и Д. Кнежевићем, студентом архитектуре.

6. Lj. Vjelaјас, „Keramika Cariћinog grada,“ Beograd, 1983, неobjављен ма гистарски рад.

7. Материјал потиче са прошлогодишњих ископавања и налази се на обради у Народном музеју у Чачку. У прилог оваквом датовању говори налаз солида Јустинијана I са локалитета Лис — Град, као и налази копче са штитастим трном и ромбоидне фибуле са стилизованим птичијим главама са локалитета Градина — Јелица.

8. Захваљујемо се мр. А. Премк и др. Б. Јанковићу на помоћи приликом обраде керамичког материјала.

9. Б. Јанковић, „Подунавски део области Аквиса у VI и почетком VII века“, Beograd, 1981, стр. 179., сл. 73 А.

10. Ј. Калић — Д. Мркобрад, „Градина у Радалици“, Новопазарски зборник, 9, Нови Пазар, 1985, стр. 45, Т. В.

11. М. Милинковић, „Рановизантијско утврђење на Бурбевизи у Берекарама“, Новопазарски зборник, 7, Нови Пазар, 1983, стр. 30, Т. И, исти; „Рановизантијско утврђење на Тупом кршу и оклона рановизантијска утврђења у Тутинској области“, Новопазарски зборник, 9, Нови Пазар, 1985, стр. 49., Т. И.

12. А. Ваче, »Fortifications de la basse antiquité en Albanie«, Monumentet, 11, Tirana, 1976, Т. IV; isti, »La forteresse de Durres et les autres fortifications environnantes pendant la basse antiquité«, Monumentet, 9, Tirana, 1975, fig. 27.

13. Д. С. Овчаров, „Византијски и бугарски крепости V—X век“, Софија, 1982, стр. 38., сл. 18.

14. Исти, стр. 32, сл. 15.

15. И. Микулчић, „Старо Скопје со околните тврдини“, Скопје, 1982, стр. 104—105, сл. 59.

16. G. Dennis, »Three Byzantine Military Treatises«, Washington, 1985, str. 35.

17. Ј. Ковачевић, »Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti«, Novi Sad, 1960.

18. Ф. Баришић, „Византијски извори за историју народа Југославије“, I, Beograd, 1955, стр. 53—72.

RESULTATE DER PROBEGRABUNGEN AUF LOK. STOJKOVIĆA GRADINA IN VIČA (ZASAMMENFASSUNG)

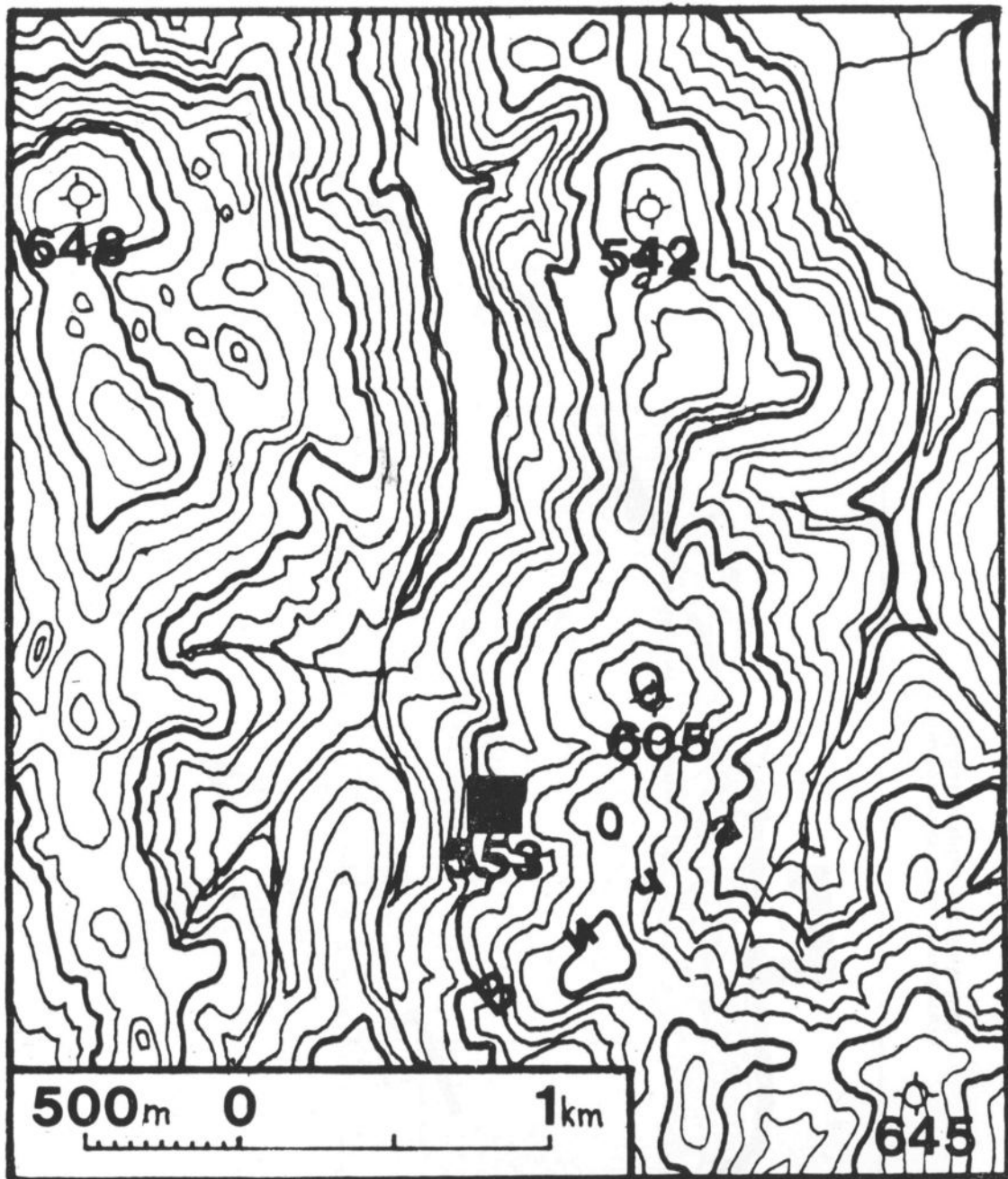
Die Lokalität Stojkovića Gradina befindet sich im Dorf Viča, in der Umgebung von Guča. In den Jahren 1985—86. unternahm man im Rahmen des Projektes »Erforschung der mittelalterlichen Städte in den Gemeinden Čačak, Lučane und Gornji Milanovac« Probegrabungen, deren Ziel es war, die zeitliche Zugehörigkeit der Festung zu bestimmen, sowie einige wichtige Angaben über ihren Grundriss zur Verfügung zu stellen. Im Gesamten wurden auf der Lokalität zwei Sonden und zwei Kontrollgräben gesetzt.

Die Form des Festungsgrundrisses ist vollkommen den Bedingungen des Terrains angepasst. Die Wälle ziehen den steilen Hängen entlang, während an der zugänglichsten Stelle ein Turm erhoben wurde. Die Felswand an der nord-westlichen Seite der Befestigung erhielt, da absolut unzugänglich, keine zusätzliche Verteidigung. Die Entdeckung eines kleineren Teiles des Unterstadtalles weist auf eine etwas kompliziertere Ausführungsart der Anlage. Die Oberstadt nimmt eine Fläche von 75 m x 25 m ein. Die Seiten der bis 1,60 m dicken Wälle wurden von zugehauenen Stein formiert, während den Kern kleinere gebrochene, mit Mörtel vermischte Steine bildeten. Der einzige bisher entdeckte Turm ist rechteckigen Plans, mit Eingang durch die südliche Seitenwand. Seine inneren Dimensionen betragen 3,10 m x 4,90 m. Die Frontwand ist 1,95 m stark, die seitlichen Mauern 145 m.

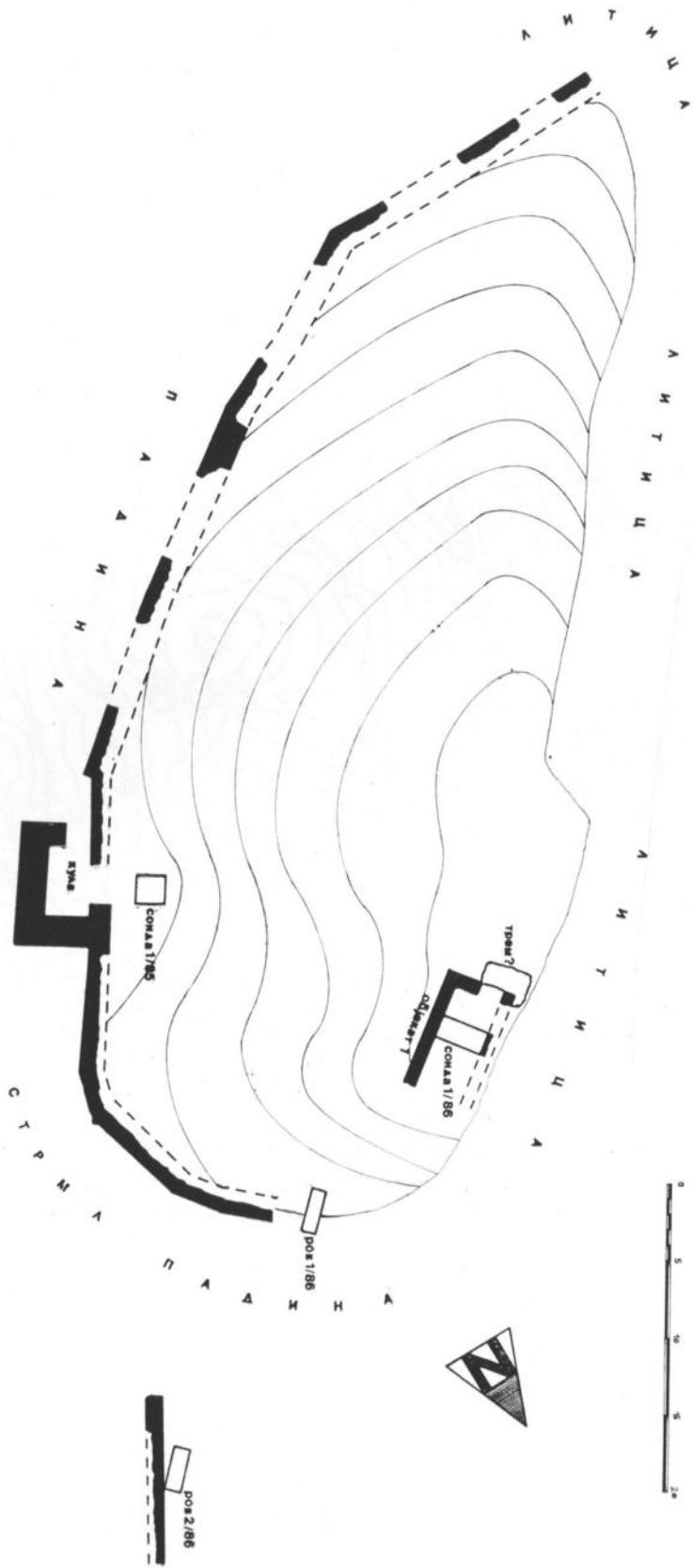
Das einzige Gebäude, das im Rahmen der Festung teilweise ausgegraben wurde, befindet sich in nordwestlichen Teil der Anlage. Das Objekt 1 hat einen rechteckigen Grundriss und ist von zugehauenen und mit Mörtel verbundenen Stein gebaut. Nahe dem Eingang in das Gebäude wurden im Inneren Reste eines 1—2 cm dicken Mörtelbodens gefunden. Ausserhalb des Eingangs entdeckte man eine Konstruktion von mit Mörtel gebundenen Steinen, die sich treppenartig gegen die Felswand streckte.

Den Grossteil der Funde macht die Keramik aus. Es handelt sich um Fragmente von Gefässen mit ziemlich einfachen Formen, um Küchengeschirr. Hauptsächlich sind es Fragmente von Töpfen. Die meisten Gefässe wurden in Drehscheibentechnik hergestellt, nur für einige Stücke bleibt die Möglichkeit offen, dass sie mit der Hand geformt sind. Ausser von Töpfen wurden auch Schüsseln — und Deckelfragmente gefunden. Nur einige Gefässe waren dekoriert. Das übliche Ornament war die mit horizontalen Kanneluren umrahmte Wellenlinie. Ebenso selten waren mit einer Glasur überzogene Gefässe.

Ausser eines zweireihigen Beinkammes und zwei eisernen Messerklingen gab es keine weiteren Kleinfunde. Anhand von Analogien mit ähnlichen Funden (vor allem Keramik) aus den umgebenden Festungen, aus Caričin Grad und anderen frühbyzantinischen Lokalitäten kann das Material aus Viča und somit auch die Befestigung in das VI Jahrhundert datiert werden. Die Annahme dass unsere Befestigung im Rahmen der grossen baulichen Tätigkeit Justinians entstand, scheint berechtigt. Seine kurze Benützungsdauer sowie das Erscheinen der Spuren von Brand und Russ verdeutlichen die Uebergangszeit von der Antike ins Mittelalter in diesen Gebieten.

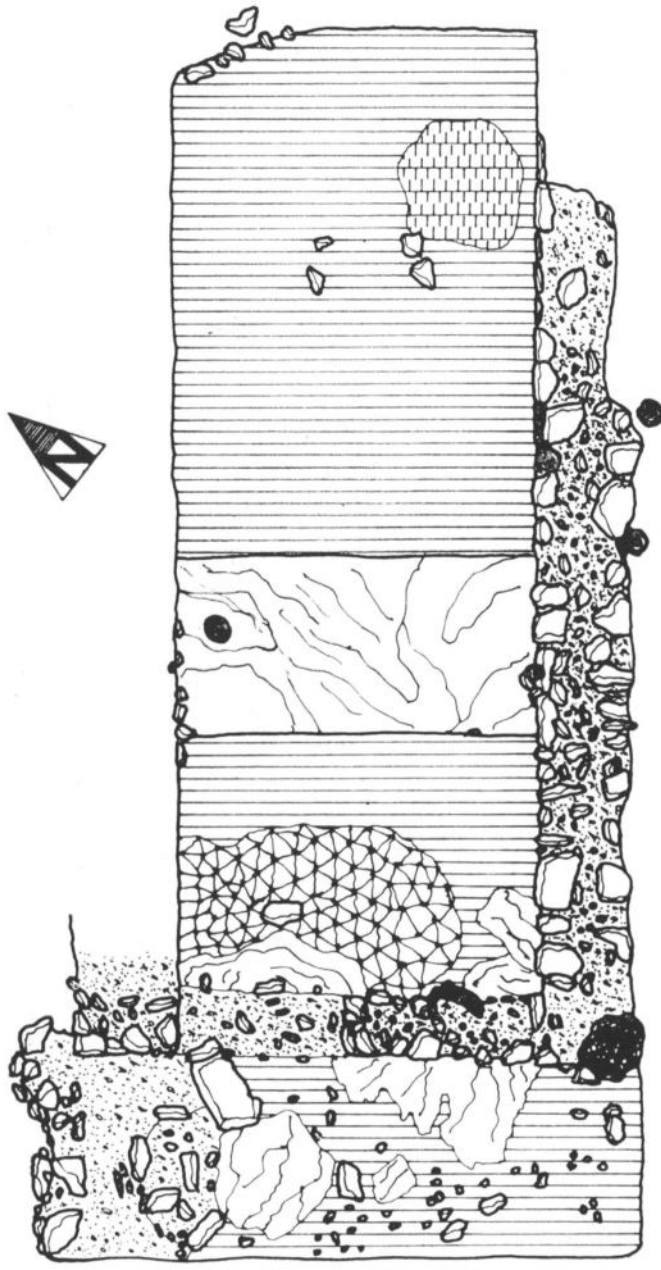
Микролокација, лок. Вича — Стојковића Градина
Mikrolokation, lok. Viča — Stojkovića Gradina

Ситуациони план локалитета
 Situationsplan der Lokalität

Т II

- Л Е Г Е Н Д А
- мрка земља
 - жута земља
 - малтер
 - малтерни под
 - камен
 - стена
 - корен стабла

Објекат 1, основа
Objekt 1, Grundriss

Т III

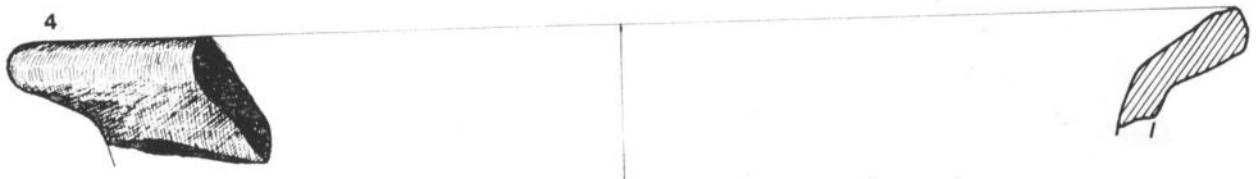
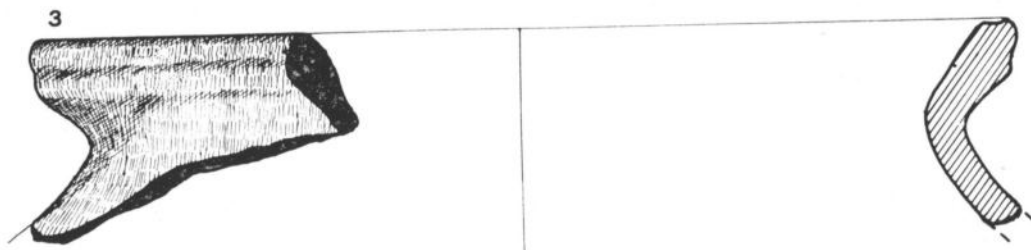
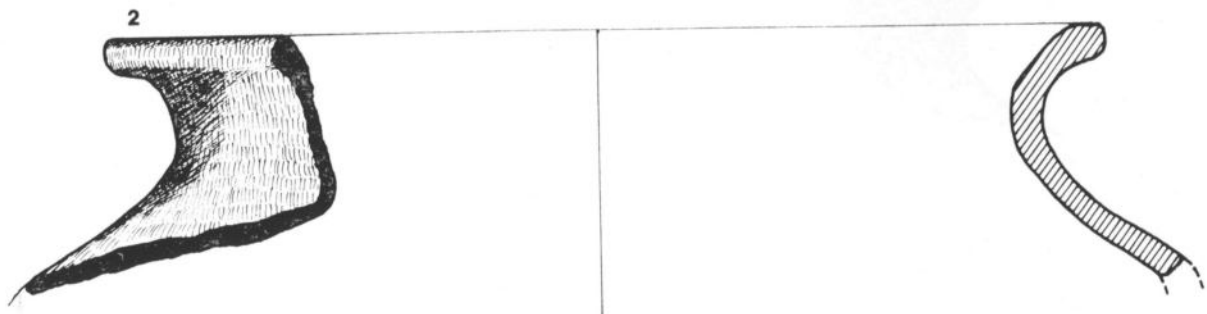
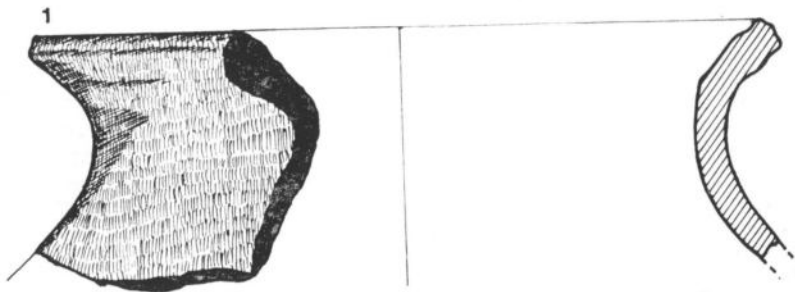
Л Е Г Е Н Д А

- хумус
- мръка земя
- запечена земя
- мръцрвена земя
- гар
- камен
- корен стабла
- коте за профиле

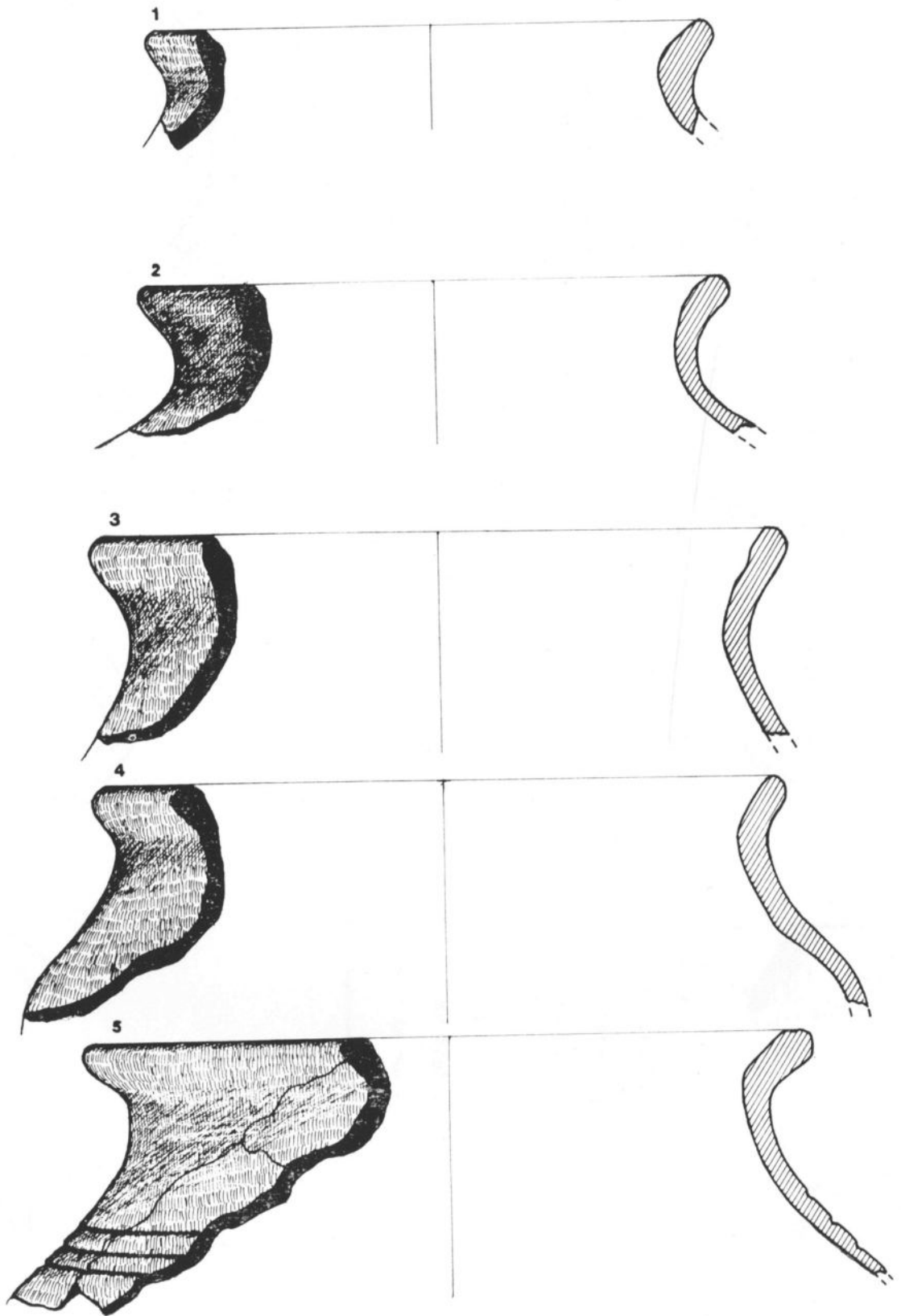

Контролни ров 1/86, основна
Контролграбен 1/86, Grundriss

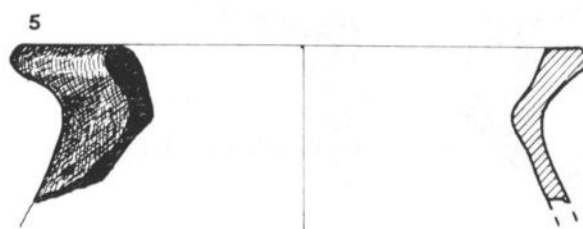
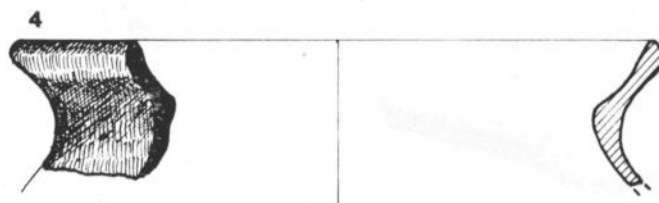
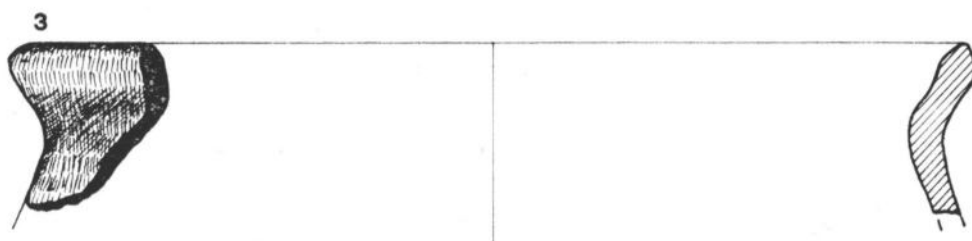
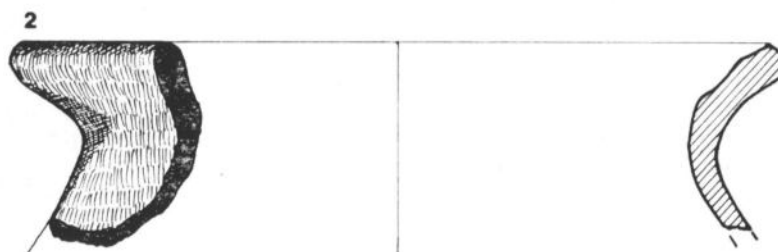
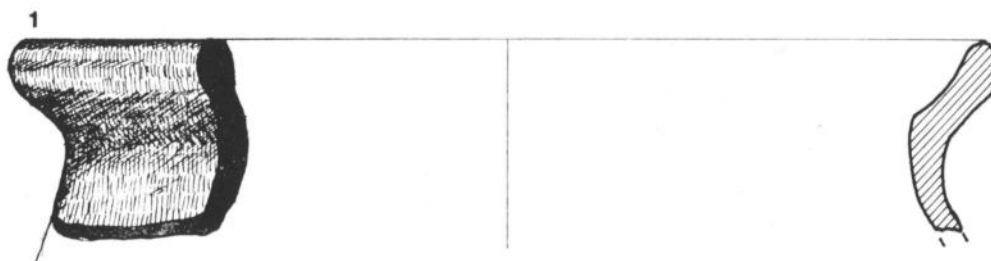
T !V

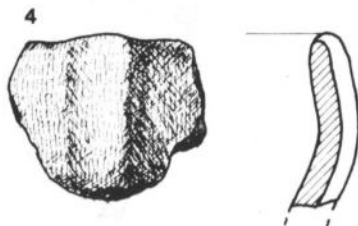
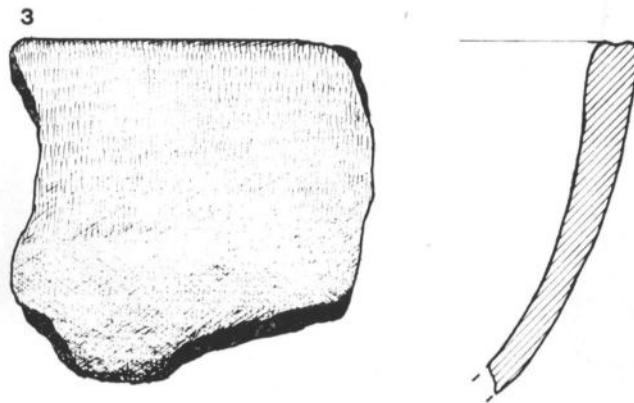
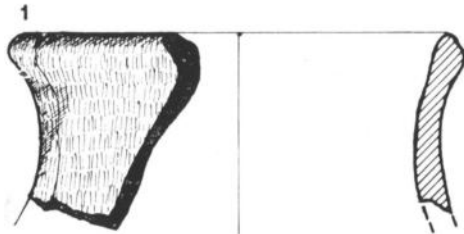

T V

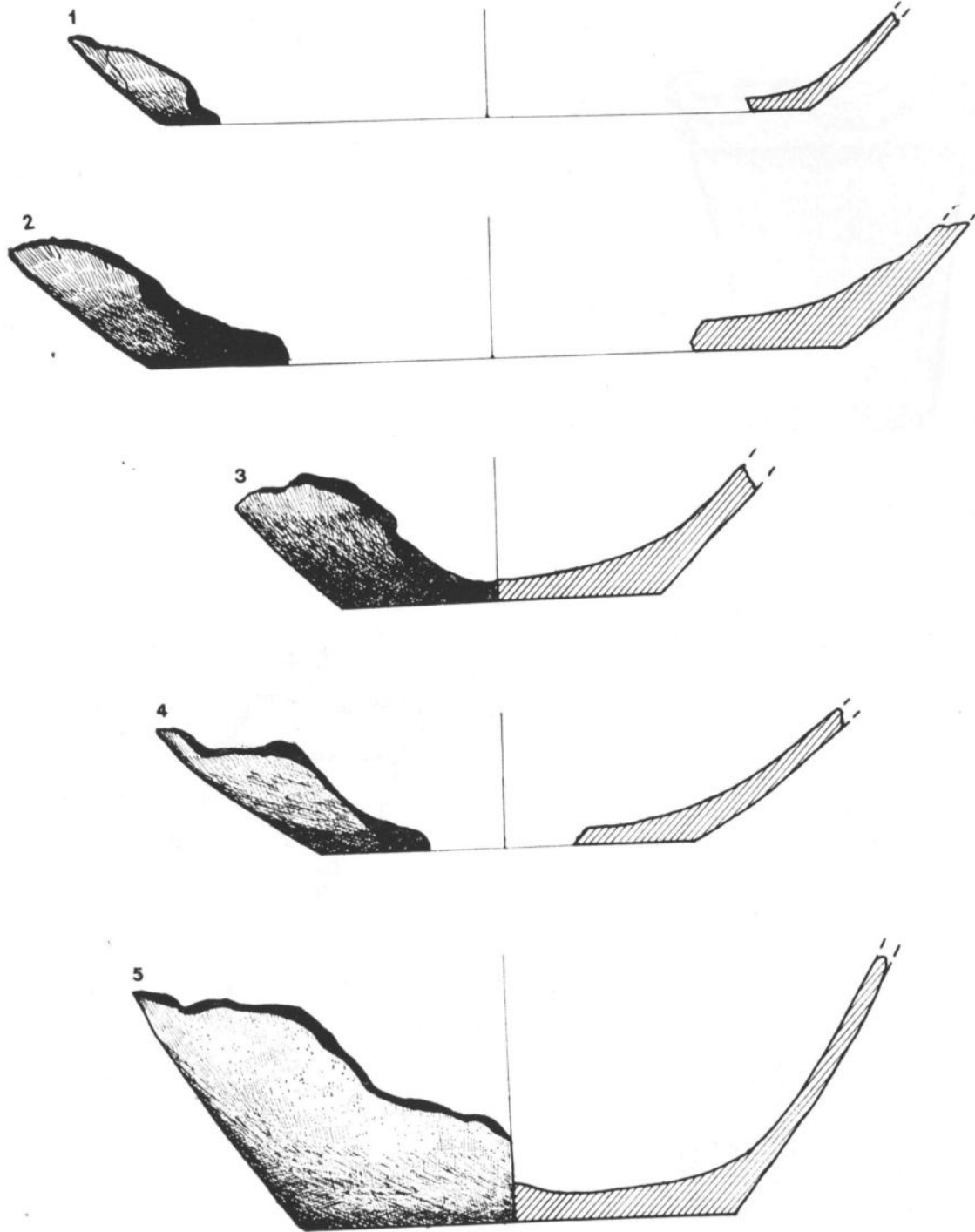

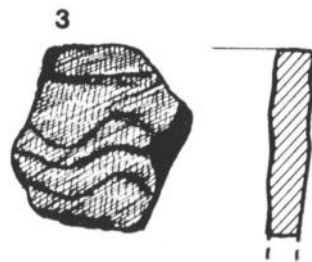
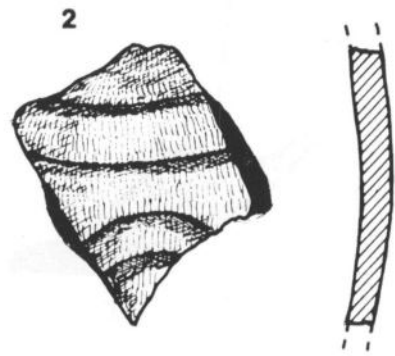
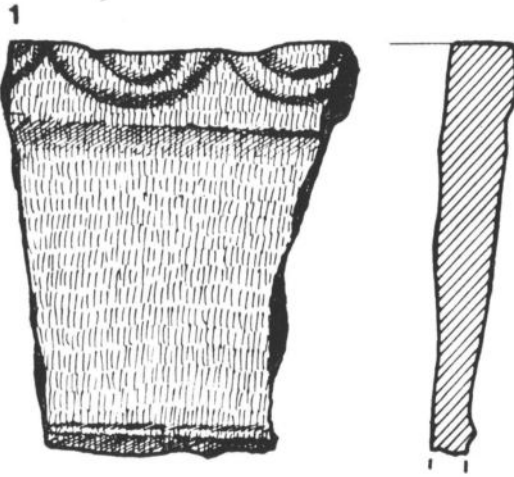
T VI

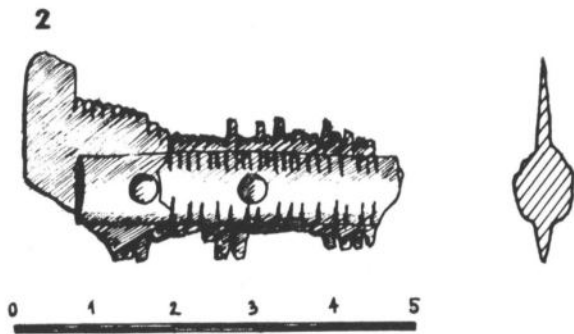
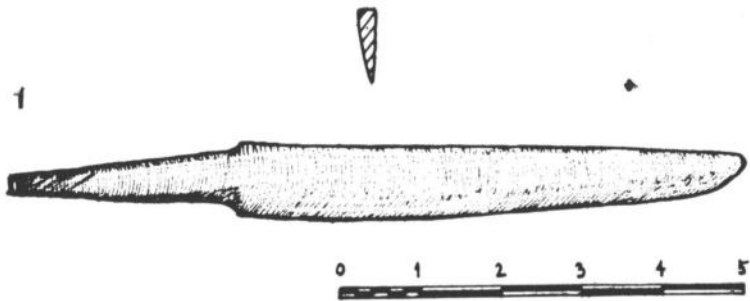

T VIII

T X

Vertical text or markings in the top left corner, possibly a page number or header.

МИЛОШ ПЕТРАШИНОВИЋ — НЕБОЈША ЛУДАЈИЋ

СОНДАЖНА ИСТРАЖИВАЊА ВИШЕСЛОЈНЕ ГРАДИНЕ У ВУЧКОВИЦИ КОД ГУЧЕ

Локалитет Градина налази се у селу Вучковици, на путу Гуча—Ивањица, у општини Лучани. У литератури га први помиње Коста Јовановић 1908. године.¹ Године 1986. приликом систематског рекогносцирања горњег Драгачева, екипа Народног музеја из Чачка регистровала је овај локалитет утврдивши постојање остатака бедема од сухозида, углавном обраслих растињем.² У оквиру пројекта „Истраживање средњовековних градова на територији општина Чачак, Лучани и Горњи Милановац“, 1986. године извршена су прва сондажна истраживања локалитета.³

Локалитет је смештен источно од насеља, на брду које доминира околним тереном (Т. I). Утврђење је прилично неприступачно, што показује да је локација брижљиво одабрана због одличног стратегијског положаја. Са северне и јужне стране налазе се литице, са истока стрма падина, док је једино западна страна нешто приступачнија (Т. II). Од северног краја, где се налази највиша кота локалитета (637 м), терен се терасасто спушта према југоистоку, где се завршава литицом. Највећа дужина утврђења износи око 250 м, а ширина му не прелази 90 м.

Пре почетка ископавања констатован је бедем од сухозида, који се пружао правцем северозапад-југоисток. Остаци бедема били

су уочљиви у висини једног реда камена. Обрасли су шибљем и травом. На јужном крају очуваног дела бедема, код унутрашњег лица, констатована је већа група камења. На западној, приступачној страни градине уочен је усек у стени у блоку латиничног слова L. Унутрашњост утврђења такође је била обрасла у шибље. Због тога је било неопходно извршити рапчишћавање површина предвиђених за сондирање. Са две сонде и два контролна рова укупно је истражено 20 м² површине. На појединим деловима локалитета земља је била потпуно спрана са стеновите подлоге. На осталим местима дебљина културног слоја се кретала од 0,20 до 0,50 м.

Сонда 1 (Т. III) постављена је уз унутрашње лице бедема према југозападу — да би се утврдила очувана висина бедема. Релативно плитак слој мрке земље (0,30), који је на стеновитој подлози, садржавао је, поред керамичког материјала, доста ситног камења, неколико фрагмената кречног малтера, металне згуре и запечене земље, па и животињске кости. Нађен је и један гвоздени нож са очуваним трном (усадником) и сечивом (Т. VII, 4). Унутрашње лице бедема представљало је уједно и североисточни профил сонде.

Сонда 2 (3 x 2 м) постављена је на мањој заравни у унутрашњости утврђења, на око 15 м од североисточног бедема. Испод слоја траве и хумуса налазио се слој мрке земље са ситним камењем, просечне дебљине 0,30 м. Овај слој је такође налегао на стену. Поред фрагмената керамике, животињских костију, металне згуре и запечене земље, издвајају се налази гвоздене стрелице (Т. VII, 3) и два гвоздена ножа (Т. VII, 5, 6).

Код североисточног дела бедема постављен је и контролни ров 1 (3 x 1 м). У слоју траве и хумуса, дубине око 0,20 м, нађено је више фрагмената металне згуре, керамике и костију. Овај слој је уједно и завршни, јер се на поменутој дубини дошло до стеновите подлоге.

Контролни ров 2 (3 x 1 м) постављен је на заравни, на југозападном крају утврђења. Слој траве и хумуса, дебљине 0,15 м, налегао је на слој светломрке земље; уједно — сиромашан је археолошким материјалом. У слоју мрке земље (0,25 — 0,55 м), сем трагова малтера и гара налаза није било. На овом делу утврђења слој мрке земље лежао је на жутој здравици.

Северозападни усек у стени био је затрпан дебелим слојем лишћа и земље. Дужи крак усека износи око 6 м а краћи око 3. Ширина усека је око 1,5 м. Правилне, готово вертикалне стране усека, као и положај у односу на само утврђење, указују на једну ва-

ријанту прилаза градинском платоу, која је чешћа на подручју западног Балкана.⁴ Због завршетка радова на локалитету, чишћење овог објекта није било приведено крају. У наносу мрке земље са ситним каменом нађени су ситнији комади кречног малтера и запечене земље, више фрагмената керамике, животињске кости, неколико аморфних уломака гвоздених предмета и део коштаног чешља (Т. IV, 1).

Дужина очуваног дела бедема износи око 30 м, просечне ширине 1,30 м. Грађен је у техници сухозида, а местимично се уочавају и трагови кречног малтера. На југоисточном крају налази се већа група камења, која би могла представљати обрушену кулу.

Од покретног археолошког материјала заступљена је углавном керамика, као и неколико већ поменутих предмета од кости и гвожђа.

Пошто су ископавања била мањег обима, на овом вишеслојном насељу градинског типа није констатован стратиграфски однос праисторијског и млађег археолошког материјала, као ни евентуална наслојавања у оквиру старијег хоризонта. Праисторијска керамика (која је заступљена са око 90% целокупног керамичког материјала) налажена је заједно са млађим материјалом у плитким, услед спирања, махом поремећеним културним слојевима.

На основу типова керамичких облика, фактуре и орнаментике, може се закључити да праисторијски материјал припада периоду старијег гвозденог доба. Најчешћи налази су плитке, коничне зделе са благо увученим, хоризонтално зарављеним или фасетираним ободом. На неким фрагментима обода констатован је низ шрафираних троуглова, урезаних на горњој страни, као што је случај код реконструисане зделе (Т. IV, 2), док се на широј фасети испод обода може наћи и орнамент текућег „S“ — мотива (Т. VI, 5). Код реконструисане зделе установљене су и три језичасте дршке испод обода. Овако орнаментисане зделе нађене су на Шенгољској градини у Расни, на „Пљосној стјени“ у Радојњи⁵ и на локалитету „Јеринин град“ у Горњој Црнући, такође градинским насељима, и спадају у керамику развијене фазе босутске групе (хоризонт II гвозденог доба Србије; од VIII до краја VI века пре нове ере.⁷ Међутим, језичасте дршке испод обода су елемент позајмљен из гласиначког културног круга, који упућује на нешто млађи период (хоризонт III за западну Србију; по М. Јевтићу од краја VII до средине V века п. н. е.⁸ Овом периоду би припадали и типови здела са увученим и фасетираним ободом. Остали типови здела са широким фа-

сетама или текућом „S“ — спиралом карактеристични су за хоризонт II.

Поред поменуте зделе, делимично је реконструисан и један суд са две дршке (Т. IV, 3). Реч је о лонцу благо разгрнутог обода, цилиндричног врата и заобљеног трбуха. Две тракасте дршке су постављене испод обода и завршавају се на рамену где се налази хоризонтална пластична трака са косим урезима. Такви урези су изведени и на самом ободу. Због грубе фактуре ова посуда вероватно није хронолошки осетљива. Најближа аналогија је лонац типа В са локалитета Градац у Ланишту,⁹ који се јавља у оба поменута периода.

Честе налазе представљају и фрагменти посуда са таласастим линијама (Т. V, 3), какви су, такође, налажени на градинским локалитетима у Ланишту, Буковчу, Белици и на „Сариним међама“ код Светозарева.¹⁰ Овако орнаментисана керамика типична је за период Босут IIIa, чије је трајање у Шумадији од око 900 до 720. г. п. н. е.¹¹

Нађено је само неколико уломака керамике са канелурама, од којих један представља део трбуха суда са вертикално раздвојеним канелурама (Т. VI, 2) и припада најмлађој констатованој фази.

Фрагменти посуђа израђених на витлу идентификовани су као касноантички. Реч је о мањем броју уломака судова за свакодневну употребу. Међу овима је издвојено неколико обода лонаца (Т. V, 1, 2; Т. VI, 1, 3, 6; Т. VII, 1, 2). Лонци су углавном јајоликог реципијента, са мање или више разгрнутим ободима, на којима се могу уочити жљебови за поклопац. Констатован је и један фрагмент глеђосане керамике.

Овај оскудни касноантички керамички материјал се, на основу аналогија из Царичиног града¹² и оближњих рановизантијских утврђења,¹³ оквирно може датovati у V—VI век. Гвоздени ножеви (Т. VII, 4—6), вероватно, такође припадају овом периоду, премда су овакви типови хронолошки неосетљиви. Слична ситуација је и са гвозденом топузастом стрелицом (Т. VII, 3), за коју нису пронађене ближе аналогије.¹⁴ Једини сигуран налаз из овог периода био би фрагментовани двореди коштани чешаљ (Т. IV, 1). Са обе стране чешља налази се по једна правоугаона оплата, причвршћена металним нитнама. Оплате су украшене паралелним урезима, са једне стране дубљим и ређим, а са друге плићим и гушћим. Најближа аналогија за овај налаз је чешаљ нађен на локалитету Стојковића градина у Вичи.¹⁵

Анализом металне згуре, која представља чест налаз, може се констатовати да је на градини била заступљена топионичарска делатност. Ради се о шљаки са високим процентом гвоздених оксида и без присуства олова, која настаје у процесу примитивне прераде гвоздене руде, што би упућивало на период старијег гвозденог доба.¹⁶

На основу досадашњих истраживања Градине у Вучковизи, можемо закључити да је овај локалитет био запоседан пре свега због повољног стратегијског положаја, што је било од виталног значаја у временима честих међуплеменских сукоба, као и у периодима најезде страних освајача. Због недостатка археолошких остатака у ближој и даљој околини утврђења, тешко је са сигурношћу говорити о карактеру насеља у старијем гвозденом добу. Присуство металне згуре и остаци архитектуре утврђења указивали би на трајнију насељеност, али, на основу расположивог материјала, не налазимо довољно података који би оправдали ову могућност.

Судећи по покретном археолошком материјалу, градина није била настањена у периоду млађег гвозденог доба, као ни у време римске доминације. Потреба за оваквим типом насеља се указала половином V века, што је сигурно повезано са провалом Хуна на Балканско полуострво. Да је халштатско утврђење било обнављано, показују остаци кречног малтера. Малобројни налази из рановизантијског периода, као и релативна близина утврђења кориштених у истом периоду, говоре о улози ове градине у грандиозном систему одбране средњег и источног Балкана. При силовитим аваро-словенским налетима крајем VI века оваква утврђења су махом напуштана, чиме се дефинитивно означава крај античког периода на овом подручју.

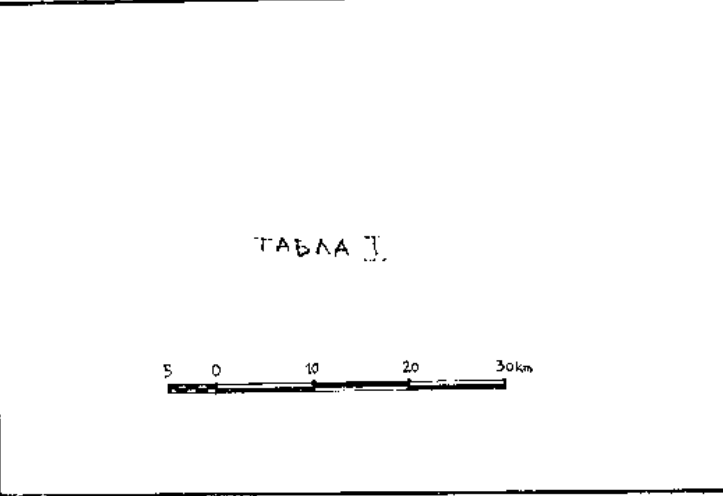
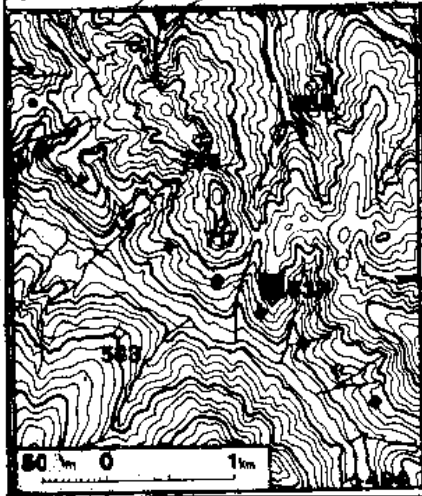
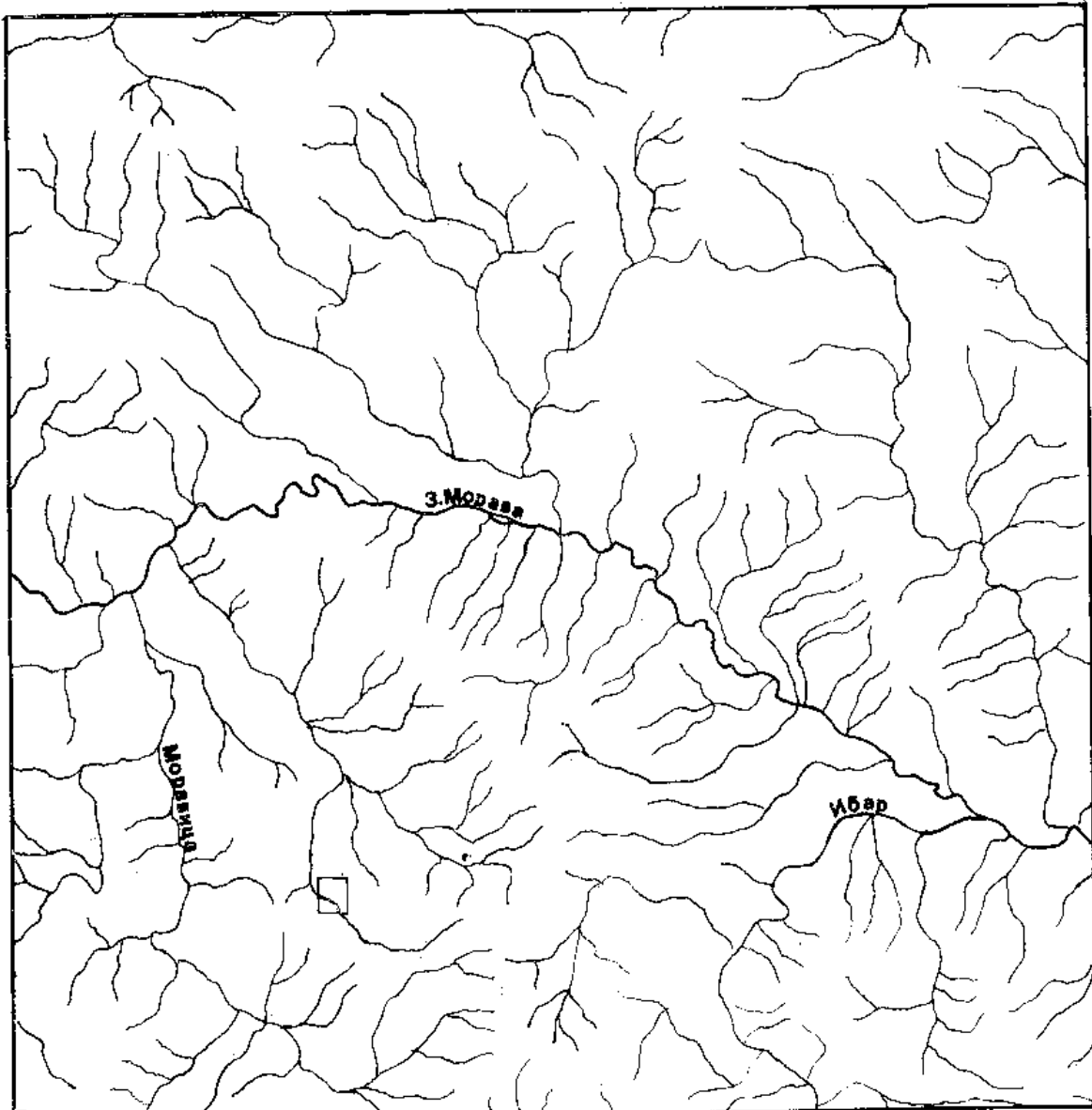
НАПОМЕНЕ

1. К. Јовановић, „Горње Драгачево“, антропогеографска проматрања, Српски етнографски зборник, 11, Београд, 1908, стр. 384.
2. Д. Ранковић, М. Икодиновић, „Извештај систематског истраживања Горњег Драгачева“, Зборник радова Народног музеја, V, Чачак, 1974, стр. 181.
3. Радовима је руководио М. Петрашиновић, дипломирани археолог, са члановима екипе: В. Михаиловић, студент археологије, и Д. Кнежевић, студент архитектуре.
4. А. Benac, »Utvrđena praistorijska naselja u zapadnom dijelu Jugoslavije«, Materijali XXII, Novi Sad, 1986, str. 27.
5. М. Јевтић, »Keramika starijeg гвозdenog doba na centralnobalkanskom području«, Beograd, 1983, str. 22—23.
6. Материјал је објављен у овом броју Зборника.
7. М. Гарашанин, „Праисторија на тлу Србије“, Београд, 1973, стр. 404 и д.
8. М. Јевтић, n. d, str. 39.
9. М. Стојић, »Gvozdeno doba u basenu Velike Morave«, Beograd, 1985, str. 69, T. 26.

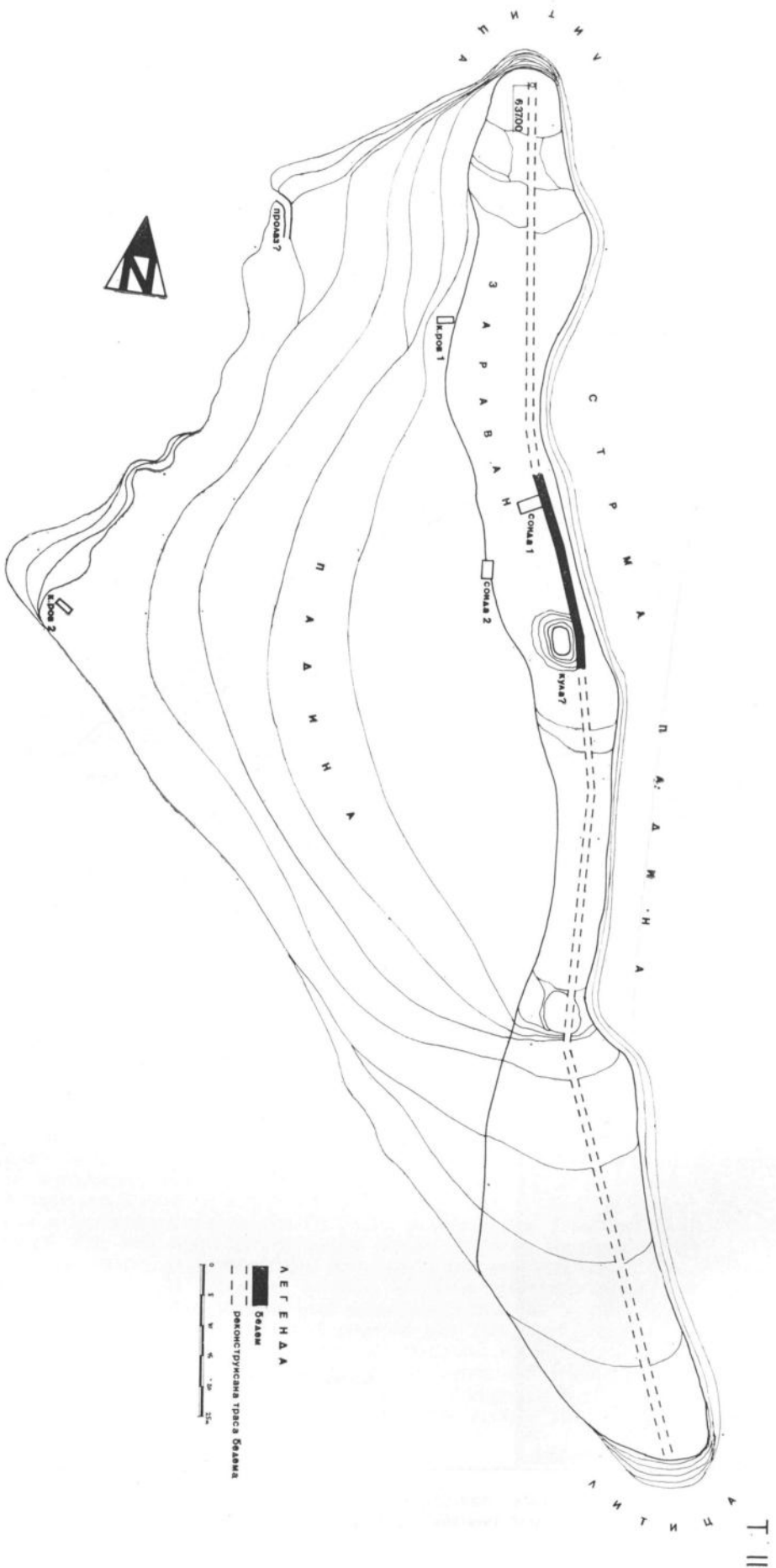
10. M. Jevtić, n. d, karta 1.
11. M. Jevtić, n. d, str. 42.
12. Љ. Бјелајац, „Керамика Царичиног града“, Београд, 1983 (необјављени магистарски рад).
13. Стојковића градина — Вича, Град — Лис.
14. Нешто даље аналогија би могла да буде аварска стрелица из Врбаса публикована у делу Д. Мркобрада, „Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji“, Београд, 1980, стр. 99, Т. СXXXVIII; недостатак описа и хронолошко опредељење отежавају поређење овог налаза са стрелицом нађеном на Градини.
15. Објављено у овом броју Зборника.
16. Анализу згуре извршила је Дијана Митић, млађи истраживач Института за нуклеарна истраживања у Винчи.

SONDAGES DES COUCHES DU PLATEAU FORTIFIÉ DE VUČKOVICA, PRÈS DE GUČA

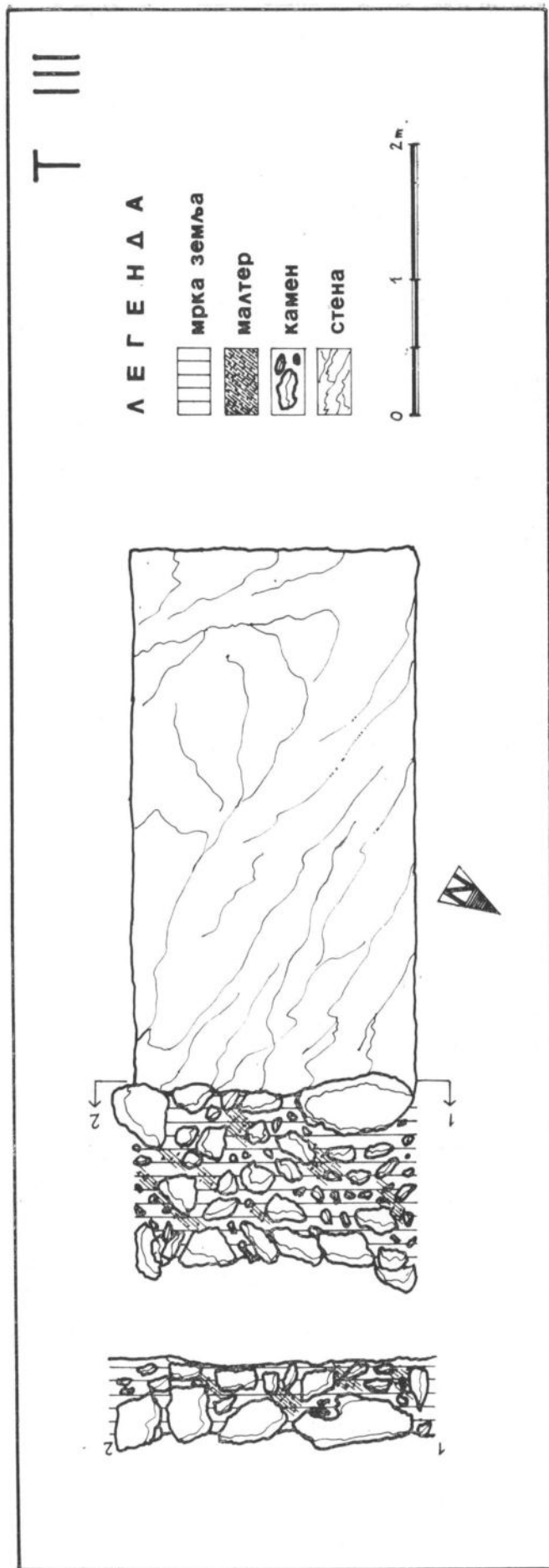
Dans la période comprise entre les Xe et VIIIe siècles avant notre ère, des tribus protoillyriennes envahirent, dans les régions centrales de la Péninsule Balkanique, des terrains difficilement accessibles et dominant les environs, dont surtout les plateaux nivelés et les hauteurs surplombant les vallées encaissées. Le plateau de Vučkovica n'est qu'une des agglomérations fortifiées, fondées dans cette période. Lors des sondages, effectués en 1986, on explora près de 20 m² de terrain, situé au sein de l'enceinte dont on avait supposé l'existence. Les vestiges des murs de l'enceinte étaient bâtis en pierres sèches: deux rangées de blocs de pierre, jointes par le remplissage (T. III). L'accès de Vučkovica était taillé dans le roc, à l'endroit le plus accessible, ce qui est une variante qui caractérise plutôt les régions occidentales de la Péninsule Balkanique (T. II). Malgré de nombreux résidus provenant de la fusion de minerais métalliques, nous ne disposons toujours pas de preuves suffisantes, susceptibles de confirmer le caractère durable de l'agglomération. La couche culturelle étant très mince et stratigraphiquement non différenciée, on n'a trouvé, à l'exception des fragments d'objets en céramique et en os, ni armes ni objets d'usage courant remontant à une période antérieure à l'âge de fer. La poterie préhistorique, qui fait près de 90% des objets découverts ici, est analogue à celle qui a été mise au jour aux endroits semblables (Rasna, Radonja, Gornja Crnuća). Parmi ces fragments de céramique les plus anciens sont ceux qui sont ornés de lignes onduleuses (T. V. 3); on les situe à l'époque comprise entre les ceux qui sont datés 900 et 720 de notre ère. La plupart de ces fragments présentent des ornements du style de Bassaraba (depuis VIIIe siècle jusqu'au VIe avant notre ère; T. IV, 2; T. VI. 5/). Tout comme à Rasna et Radonja, on remarque ici aussi un mélange d'éléments de la céramique de Bassaraba et celle de Glassinac (T. IV. 2), ainsi que des objets de céramique typiques de Glassinac (T. VI. 2). On a trouvé aussi un certain nombre de fragments de la vaisselle façonnée au tour. Il s'agit de récipients d'usage courant remontant à la basse antiquité. Nous en présentons ici quelques bords de pots (T. V. 1, 2; T. VI. 1, 3, 6; T. VII. 1, 2). Tous les fragments de céramique, dont un est verni, peuvent être situés dans les Ve et VIe siècles de notre ère. C'est à cette période qu'appartiennent un peigne en os à deux rangs de dents et à revêtement orné (T. IV, 1), probablement aussi des ceuteaux en fer atypiques (T. VII, 4-6), ainsi qu'une petite flèche en forme de massue (T. VII. 3), à laquelle on ne trouve pas d'analogies plus ou moins proches. Ces objets remontent aux premiers siècles de Byzance, lorsque, à cause de fréquentes irrptions des barbares, ce type de défense des agglomérations s'avérait nécessaire. La présence du mortier à chaux dans la partie conservée des remparts indique que la fortification du type de celles de Hallstadt fut rénovée et agrandie. Vers la fin du VIe siècle, le système de défense, pratiqué au cours des premiers siècles de Byzance dans les régions centrales des Balkans, se désagréa sous les violents assauts des Barbares et des Slaves et c'est à cette époque que la fortification de Vučkovica fut abandonnée, elle aussi.

Положај локалитета са микролокацијом
Site position with microlocation

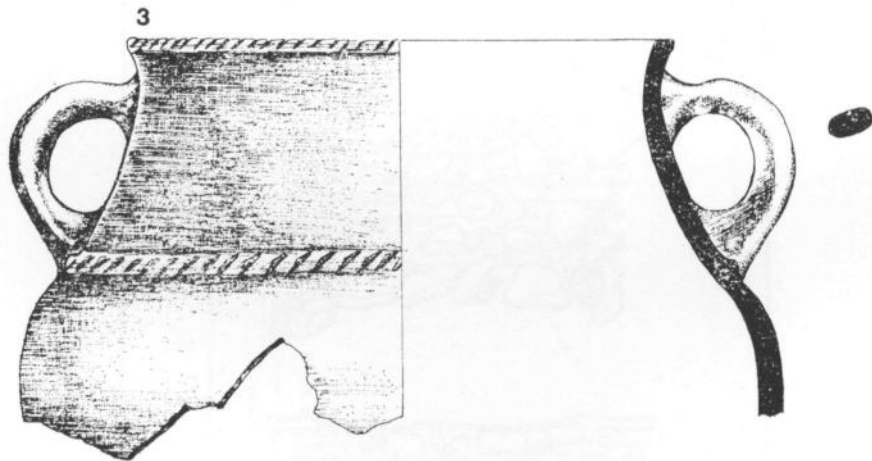
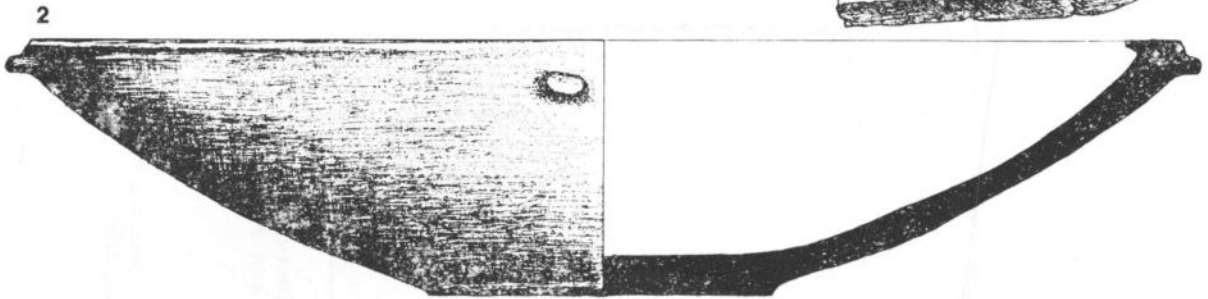
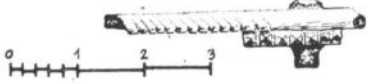
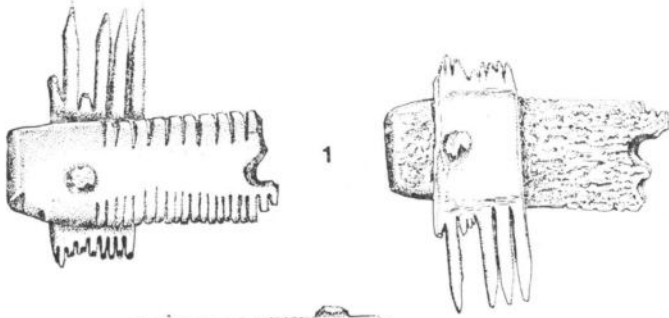

Ситуација локалитета
Site situation

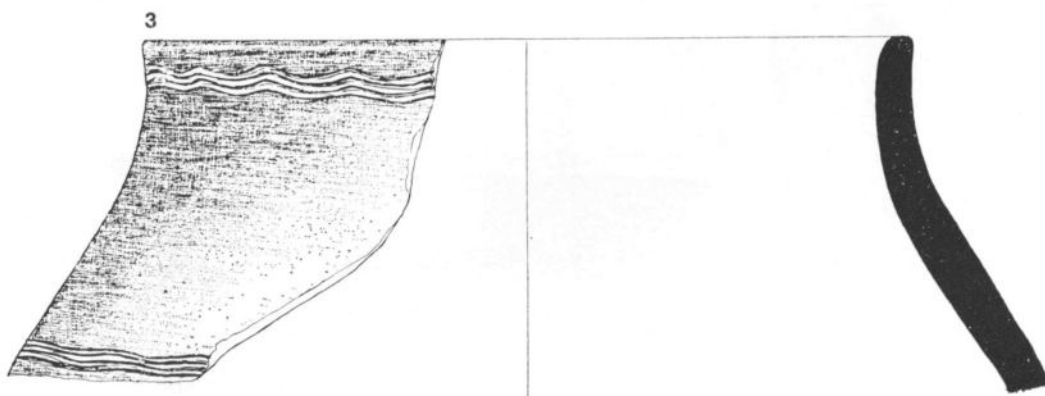
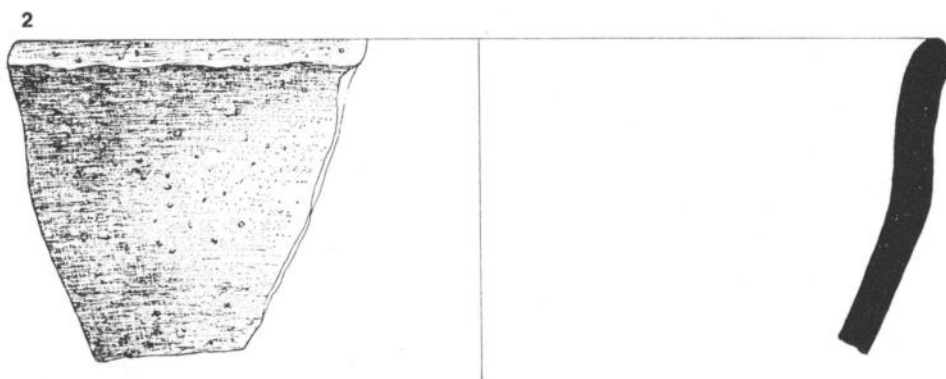
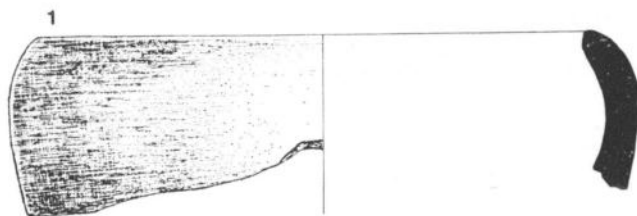

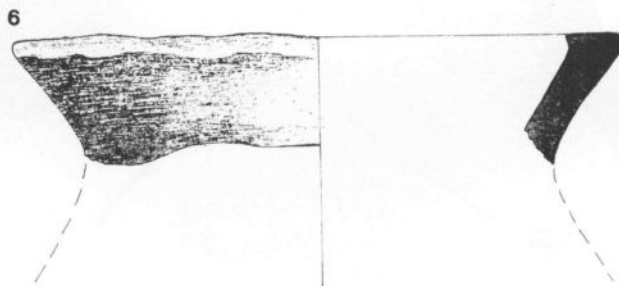
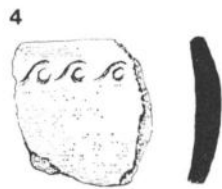
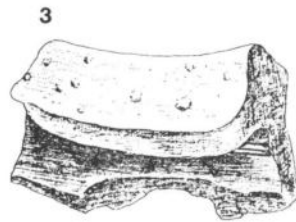
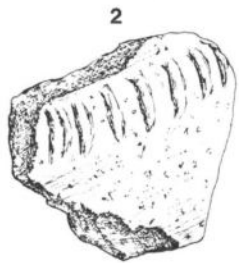
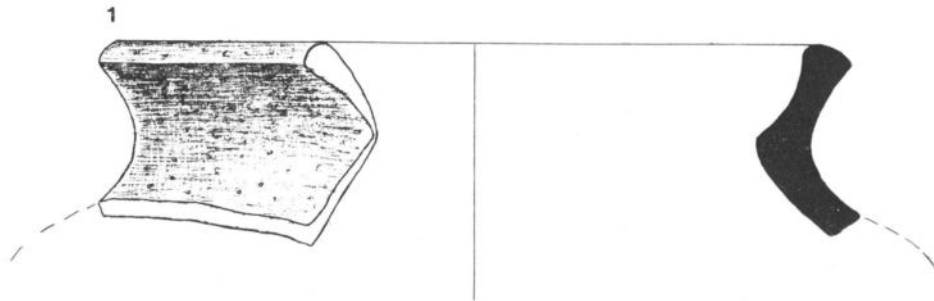
Основа и профил сонде 1
Sound 1 basis and profile

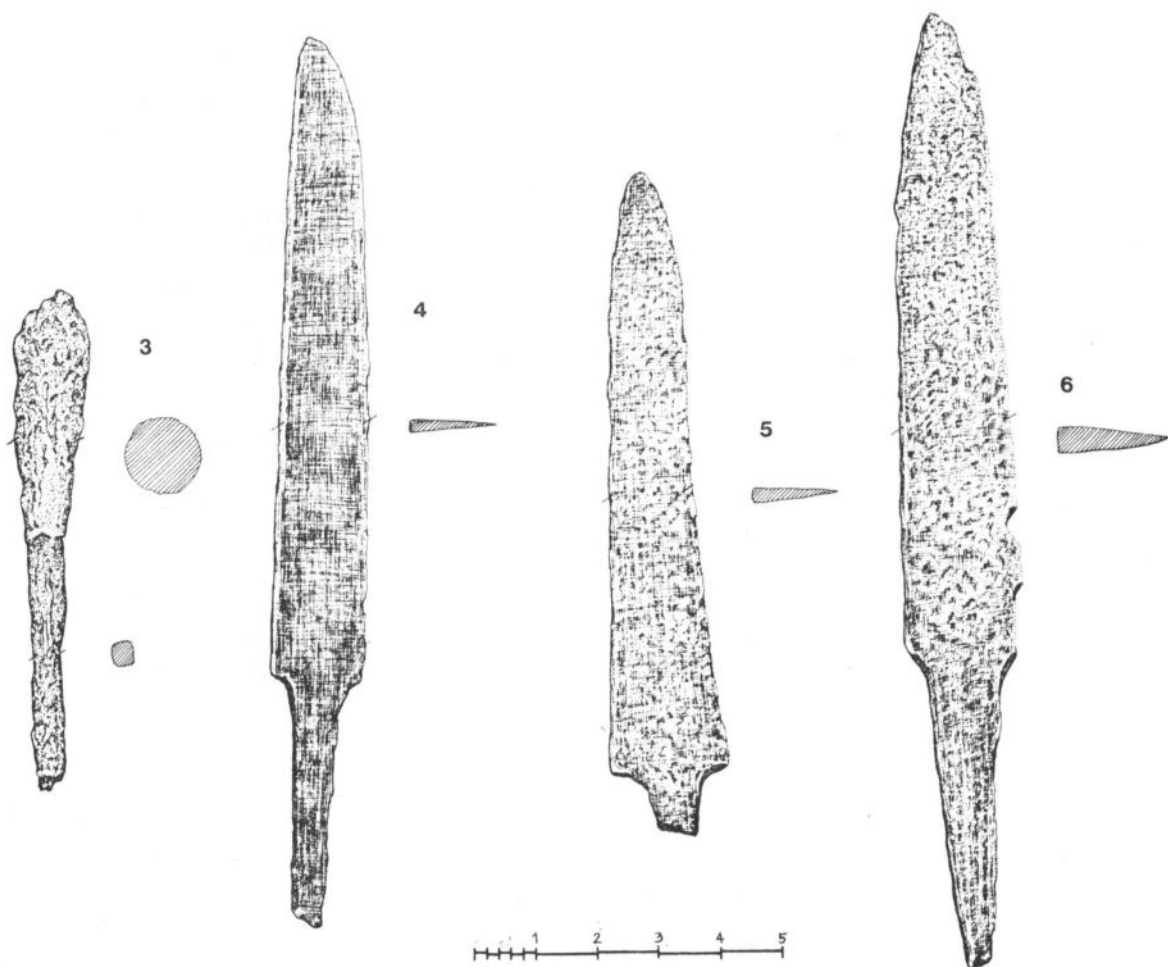
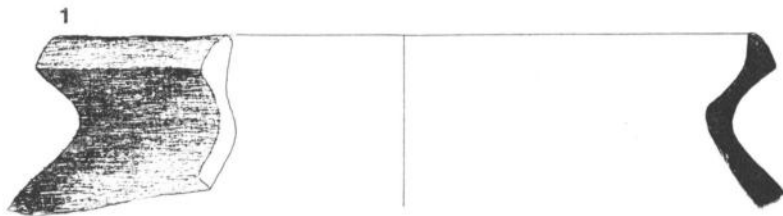
T IV

T V

НЕБОЈША ЛУДАЈИЋ — СОФИЈА ПОПОВИЋ —
Мр МИХАИЛО МИЛИНКОВИЋ

**РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ВИШЕСЛОЈНОГ НАЛАЗИШТА НА
ЛОКАЛИТЕТУ ЈЕРИНИН ГРАД—ГОРЊА ЦРНУЋА КОД
ГОРЊЕГ МИЛАНОВЦА**

Локалитет Јеринин град у Горњој Црнући смештен је на једном од висова Градине, јужног обронка Рудника, на коти 830 (види карту). Од Горњег Милановца, најближег већег насељеног места, удаљен је ваздушном линијом девет километара у правцу свериистока. Својим истакнутим положајем на јужној страни највише шумадијске планине он, пре свега, доминира мањим пољем, које чини засебну целину са његове југоисточне стране, погодну за пољопривредну производњу. Према северу и северозападу простире се још недовољно испитана брдовита област знатних рударских делатности, које су овде организоване кроз дужи низ векова (види карту микролокације).

Иако се прилаз остацима утврђења не може савладати без тешкоћа, оно, ипак, није било подигнуто на изузетно тешко приступачном положају. Једино је са јужне стране окружено литицама. Источну и западну страну чине стрме падине док се са северне,

најприступачније стране налази блажа, терасаста коса. Данас је локалитет обрастао у шибље и младу шуму. До не тако давног времена ово је место коришћено за испашу стоке тако да су се остаци утврђења, тада видљиви и изнад површине тла, налазили на чистини.

Локалитет Јеринин град се не може похвалити интензивнијим историјатом истраживања. Јован Мишковић, боравећи као штабни официр српске војске у рудничком округу крајем шездесетих и почетком седамдесетих година XIX века, забележио је топоним Градина на „јужном ћошку Рудника“ не доносећи даље податке.¹ Ни Ф. Каниц, описујући свој пролазак кроз „питому долину Горње Црнуће“ 1860. године,² не даје ближе податке о Градини, за коју једино сасвим хипотетично дозвољава могућност да је могла бити место столовања великог челника Радича Поступовића.³

Прва, сондажна, ископавања локалитета предузета су 1986. године.⁴ Постављене су три сонде (укупна истражена површина 30 м²) којима је у главним цртама сагледана основа утврђења, као и његова стратиграфска слика. Сонде 1 и 2 постављене су на трасама северног и источног бедема. Место сонде 3 одређено је недалеко испод северног бедема ради провере могућности постојања подграђа. Поред тога, основа утврде реконструисана је и помоћу праћења површинских трагова (Т. И).

Утврђење је неправилно, конфигурацији терена прилагођене основе, највеће дужине и ширине приближно око 105 X 55 м. Сем доста скучене заравни на самом врху, местимично огољеном ерозијом (кота 830), терен унутар брањеног ареала је према свим странама нагнут у благом паду. Трагови бедема се најјасније уочавају осипинама камена на северној и северозападној страни.

Фортификација је била најпространија у свом северном делу, у коме се траса бедема у основи извија у благом луку. Ка средишњем и јужном делу индицирано је мање сужење утврде. На јужној страни она је очигледно била омеђена литицама. Положај улаза, евентуалних кула, као и других могућих појединости на трасама бедема остаје непознат. Описани снимак основе може доживети допуне и измене резултатима будућих истраживања.

Извесне недоумице око евентуалног постојања утврђеног подграђа уноси осипина крупног камења, која се од трасе северозападног бедема у дужини од неколико десетина метара спушта низ падину. Детаљније испитивање ове више метара широке англомерације камења превазилазило је оквире овогодишњег сондажног ис-

копавања. Ради добијања даљих индиција за постојање подграђа постављена је поменута сонда 3, недалеко испод северног бедема, на благој терасастој падини. У овом ископу мањих димензија затечена је искључиво здравица, без археолошких налаза. Иако се тиме још увек не може дефинитивно оспорити егзистенција подграђа, она, ипак, остаје мало вероватна.

Бедем је најпотпуније сагледан у сондама 1 и 2, где су установљени његови сачувани остаци. Зидан је у техници сухозида, без и мало малтера. Лица су формирана неправилним рађањем крупнијег ломљеног камена везаног блатом док је испуну чинио махом ситнији трпанац. У сонди 2, у којој су констатована оба лица, ширина бедема износи 1,26 м. Поменути трагови бедема уједно представљају једине остатке архитектуре евидентиране овогодишњим ископавањем (Т. II и Т. III).

Стратиграфска слика установљена сондама 1 и 2 истраживаче ставља пред нешто сложенији проблем. Пре њеног описа потребно је подсетити се на конфигурацију терена у утврђењу, који је на скоро свим странама у паду према беду. Ова околност довела је до спирања тла са врха узвишења ка остацима бедема формирајући акумулацију покретног археолошког материјала уз његову унутрашњу страну. Услед тога дошло је до интензивнијег мешања налаза који потичу из различитих епоха.

У обе сонде се испод танког површинског слоја наишло на мрку земљу измешану са камењем различите величине. Овај слој је покривао светло-мрку земљу, такође измешану са камењем. Испод ње се наилазило или на стену или на здравицу без археолошких налаза.

ПРАИСТОРИЈСКА ГРАДИНА

Културни слој богат је праисторијским археолошким материјалом. Поред уломака керамике, од праисторијских налаза констатовано је и неколико предмета од кремена (пар стругача, одбици и једно језгро) док се временска припадност извесног броја фрагмената гвоздених и бронзаних предмета неодређене намене не може са сигурношћу установити. Нађена је и већа количина згуре. За њу се могло претпоставити да припада праисторијском периоду због релативно малог процента олова (испод 1%), што није случај са згуром из каснијих периода. Међутим, високи проценат гвожђа (49,79%) упућује да овде можда и није реч о топионичарској шља-

ки него о природном лимониту који је налажен у ковачким радионицама.⁵

Праисторијска грнчарија чини нешто већи део свог керамичког материјала и може се одредити у старије гвоздено доба. Посуде су добро печене, мрке, светло мрке и црне боје, са фактуром која варира од изразито грубе (углавном код већих судова) до fine, понекад и са глчаном површином. Глина од које су прављени керамички предмети била је измешана са крупним честицама лискуна и калцита, а констатоване су и честице пирита, па неких металних минерала (нарочито код касноантичке керамике).⁶

Пошто су се фрагменти посуда у малом броју случајева спајали по старим ломовима, реконструисано је тек неколико судова. Међу овима је издвојен крушколики суд (дубока здела?), украшен са две широке канелуре и мотивом хоризонталног „лажног шнура“ испод обода и на рамену (Т. VI, 5). Овакав облик срећемо од хоризонта Босут IIIb па до краја старијег гвозденог доба у српском Подунављу, типолошки обрађеног као пехар.⁷ На градини у Горњој Црнући констатовано је више фрагмената који припадају овом керамичком типу (Т. V, 3; Т. VI, 2 и Т. VII, 2).

Најчешће су налажени фрагменти здела. Код овог типа посуда је највише коришћена орнаментика. Поред текуће „S“—спирале шрафираних троуглова и „лажног шнура“, присутан је и мотив гранчице (Т. VII, 1), па хоризонтални низ убода (Т. VI, 3). Зделе су такође украшене хоризонталним или косим фасетама (Т. IV, 4, 8; Т. V, 1, 4 и Т. VI, 3, 6), као и хоризонталним или косим канелурама (Т. IV, 4, 7; Т. V, 1, 5; Т. VI, 1, 3, 6—8 и Т. VII, 1). Овакве зделе налажене су у Љуљацима, Расни, Радојњи, Корману,⁸ Вучковици⁹ и припадају хоризонту керамике украшене у Басараби стилу (хоризонт II старијег гвозденог доба Србије, 700—550. г. п. н. е.).¹⁰ Здела са језичастом дршком и канелурама испод ње (Т. VI, 6) се издваја из овог круга и припада нешто млађем хоризонту (хоризонт III, од половине VI до краја V века п. н. е.). Сличне зделе налазимо на градинском насељу у Радојњи.¹¹ Овом хоризонту би припадао и део већег суда (Т. IV, 3), затим здела са задебљалим непрофилисаним ободом и косим канелурама (Т. VI, 8), па неколико фрагмената мањих посуда орнаментисаних хоризонталним тачкастим убодима Т. V, 6 и Т. VII, 4).

Констатовано је више уломака мањих судова, за које је тешко утврдити да ли су делови шоља или пехара. Нађен је и већи број фрагмената грубих посуда — лонаца и питоса (Т. IV, 1; Т. VI,

4 и Т. VII, 3, 5). Реч је о већим судовима благо разгрнутог или непрофилисаног обода, украшеним хоризонталним пластичним тракама, крупним „лажним шнуром“ (Т. VI, 4) и вертикалним канелурама на дршкама или изнад њих (Т. IV; 2, Т. VII, 5).

Међу керамиком се издваја неколико фрагмената трбуха посуда орнаментисаних низом троугластих убода и „лажним шнуром“ одвојених широким урезима (Т. IV, 6). Овакав начин украшавања карактеристичан је за најстарију фазу Басараби културе.¹²

У подножју градине, на имању Славише Ђорђевића из Горње Црнуће, пронађено је неколико фрагмената керамике, који хронолошки одговарају праисторијском материјалу са градине. Ови налази указују на чињеницу да је и непосредна околина градине била насељена у периоду старијег гвозденог доба.

Констатовани су површински налази и на оближњем локалитету Кешевац. Реч је о керамици за коју налазимо аналогije у басену Велике Мораве из прелазног периода гвозденог доба, по М. Стојићу хоризонта Ic¹³ (Т. V, 2). Нешто даље аналогije за ове налазе постоје у керамици позног периода западносрпске варијанте Латинске групе; по М. Гарашанину период гвозденог доба I за територију Србије.¹⁴ Налази из овог периода нису потврђени на градини.

Градинска насеља су честа појава у развијеном гвозденом добу на подручју централног Балкана. Подизана су на појединим доминантним, тешко приступачним локацијама, најчешће по ободима котлина, и представљају склониште за становништво у случају опасности. Међуплеменски сукоби, као и продори плачкашких хорди, највероватније су узрок подизања утврђених насеља одбрамбеног карактера. На Јеринином граду није пронађен одбрамбени ров или евентуални остаци кула, што би указивало на трајнији тип насеља. Релативна удаљеност од великоморавске котлине (где је потреба за трајним утврђењима већа), као и установљени једновремени налази у подножју градине, говоре у прилог констатацији о повременом коришћењу ове локације. Већа количина згуре (?) вероватно упућује на појачану ковачку активност, првенствено за израду оружја. С обзиром на близину рудишта (Рудник), могуће да је на градини била заступљена и топионичарска делатност, која је захтевала већи број људи и добру организацију. Најзад, насеље је напуштено у млађем гвозденом добу када су на ширем подручју централног Балкана већ потпуно формиране племенске групе са развијеном друштвеном организацијом.

КАСНОАНТИЧКА ГРАДИНА

С обзиром на истражену површину (сонде 1 и 2) на локалитету Јеринин град—Горња Црнућа, пронађена је сразмерно велика количина покретних налаза, нарочито керамике. Осим праисторијске керамике и неколико камених алатки, готово сви налази припадају периоду касне антике. Касноантички материјал може се сврстати у следеће групе: предмети од метала, предмети од стакла, предмети од камена, новац и керамика; и тим редоследом ће бити обрађени.

У групи металних предмета најбројнији су они од гвожђа, иначе јако кородирани и оштећени, па им је тешко одредити намену. Могу се издвојити два фрагментна сечива ножа са усадником и потковица, пронађени у слоју мрке земље у сонди 1.

Предмети од бронзе нису тако бројни: у сонди 1, у слоју мрке земље, уз сухозид пронађена је фрагментована бронзана алка, а у слоју жуте земље фрагмент бронзаног лима са рупицама за закивке (оплата); у сонди 2, у слоју мрке земље, пронађене су цвчица од бронзаног лима и прстенаста фибула. Овај тип фибула развио се из омега-фибула крајем III века, а посебно је карактеристичан за IV век.¹⁵ Фибула је правоугаоног пресека са крајевима који су истањени и увијени, а украшена је уз спољну ивицу урезима (Т. XI, 5).

У сонди 1, у слоју мрке земље са камењем, пронађен је фрагмент оловног предмета аморфног облика.

У обе сонде, у слоју мрке земље са камењем, пронађено је више фрагмената стакла зеленкасте боје, на основу којих није могуће утврдити облике посуда. Интересантна су два фрагмента стаклених посуда гањих зидова, зеленкасте боје, украшена пластичним тамноплавим тачкама. Овакав украс карактеристичан је за сферичне пехаре IV века¹⁶ (Т. XI, 2 и 3).

У исту групу спада фрагмент наруквице од стаклене пасте црне боје. На основу налаза из затворених целина овакве наруквице датују се у другу поолвину IV века¹⁷ (Т. XI, 4).

Предмети од камена представљени су са четири бруса пронађена у сондама 1 и 2.

На локалитету Јеринин град откривен је само један римски бронзани новчић, у сонди 2, у слоју мрке земље. Новац је цара Валентинијана II и номиналне вредности АЕ 4. После чишћења било је могуће утврдити да је новац типа SALVS REI PVBLICAE: на

аверсу је портрет цара са дијадемом и натпис DN VAL[entinian]VS PF AVG, а на реверсу је Викторија (окренута на леву страну на којој је христогорам) која левом руком вуче заробљеника и натпис SALVS REI PVBLICAE (због општећења није читка ознака ковнице). Овај тип новца кован је 388. године у Италији, Илирику и на Истоку.¹⁸

Најбројнији међу налазима су фрагменти керамичких посуда. Поред бројних површинских налаза, у обе сонде откривена је знатна количина керамичког материјала, који припада касноантичком периоду. Може се приметити да је слој мрке земље био богатији овом врстом налаза него остали слојеви.

Фрагменти керамике на овом локалитету припадали су посудама за свакодневну употребу — облицима за припремање и узимање хране, углавном лонцима и зделама. Технологија израде керамичких посуда је лоша. Коришћена је земља са локалног глиништа, па су оне углавном уједначене фактуре, од средње пречишћене земље са ситнијим и крупнијим зрнима песка. Недовољно познавање израде грнчарије огледа се и на лошем и неуједначеном печењу посуда, као и на посној глеђи, чији се остаци налазе на појединим фрагментима (око 50% керамичког материјала).

Од керамичких судова јављају се лонци, зделе, поклопци, крчазе, један суд са две дршке и једна патера.

У керамичком материјалу из сонди 1 и 2 и површинским налазима могу се издвојити шест типова лонаца. Овај облик посуда је најбројнији.

Најчешћи тип лонца је са косо разгнутим ободом, профилисаним једним жљебом за налегање поклопца и са лоптастим трбухом који се наставља на обод (Т. VIII, 1). Јављају се и варијанте са ширим ободом (Т. VIII, 2) и са дршкама (Т. VIII, 3). Овакви лонци одговарали би типу лонца 27 Олге Брукнер,¹⁹ типу II/23 Ане Премк²⁰ и типу I/1 Љиљане Бјелајац,²¹ као и типу II/42 из типологије керамике Народног музеја у Чачку.²² Поменути тип лонца карактеристичан је за IV век, а траје и током V века.

Фрагменти овог типа су од средње пречишћене земље са ситнијим зрнима песка, неуједначено печени, у свим нијансама сиве боје, па сивкасто-црне и црвенкасто-смеђе боје, а чине 44,4% свог керамичког материјала.

Други по заступљености је тип лонца са косо разгнутим ободом и лоптастим трбухом, који може да има кратак врат (Т. VIII, 4) или може да буде без врата (Т. VIII, 5). Овај тип би одговарао лон-

цу 19 и 17. О. Брукнер,²³ типовима II/26 и II/25 А. Премк и може се датовати у IV век.

Фактура и боја фрагмента оваквих лонаца је као код претходног типа, а заступљен је са 13,3%.

Следећи тип лонца је сразмерно редак, а половина налаза који му припадају потиче са површине, не из сонди. То је лонац са хоризонтално разгрнутим ободом, који се наставља у конични врат, жљебовима одвојен од трбуха (Т. VIII, 7). Одговарао би типу I/13 Јб. Бјелајац и датује се у IV век иако се готово исти лонци јављају и касније до VI века. Лонци овог типа рађени су од средње пречишћене земље са ситнијим зрнима песка, глеђосани су маслинасто-зелено, а у једном случају и наранџасто, а чине само 3% керамике.

Међу површинским налазима уочен је и лонац са косо разгрнутим, оштро профилисаним ободом са жљебом са унутрашње стране и лоптастим трбухом (Т. VIII, 6). Он одговара типу I/15 Јб. Бјелајац и датује се у IV—V век. Фрагменти овог типа су од средње пречишћене земље са ситнијим зрнима песка, сиве и црвенкасто-смеђе боје, а чине 1,5% керамике.

Следи тип лонца — питоса дебљих зидова са вертикалним, благо разгрнутим ободом (Т. VIII, 8), који одговара типу II/21 А. Премк и може се датовати у III—IV век. Он је од лошије пречишћене земље са крупнијим зрнима песка, црвене боје и заступљен је са 2,2% у керамичком материјалу.

Поред ових, нађен је и један фрагмент лонца лошије фактуре, са уским, благо разгрнутим ободом, сивкастоцрне боје, рађен на спором витлу (Т. VIII, 9). Одговарао би типу I/19 Јб. Бјелајац и датује се у VI—VII век. Ово је једини фрагмент керамике који се може приписати периоду млађем од почетка VI века.

Зделе су други по бројности облик у керамичком материјалу. Евидентирано је пет типова здела.

Најбројнији су фрагменти биконичних здела са разгрнутим ободом, које могу бити оштрије профилације (Т. IX, 1) или благо биконичне (Т. IX, 2), а горњи конус им је увек краћи од доњег. Овакве зделе одговарају типу здела 62 О. Брукнер,²⁴ а типовима I/5 и I/13 А. Премк и могу се датовати у IV—V век. Поменути тип одговара типовима I/1 и I/1a, типологије керамике Народног музеја у Чачку. Те су зделе израђене од средње пречишћене земље са ситнијим зрнима песка, уједначено су печене, сиве, црвенкасто-смеђе и црвене боје. Понекад се јављају остаци маслинасто-зелене глеђи. Овај облик је трећи по заступљености и чини 10%.

Констатован је и тип зделе са хоризонтално разгрнутим ободом и канелованим трбухом (Т. IX, 3). Он одговара типу I/4c типологије Народног музеја у Чачку. Поменути тип је од средње пречишћене земље са ситним зрнима песка, светло сиве боје и чини само 0,8% керамике.

Јавља се и тип калотасте зделе са хоризонтално разгрнутим ободом (Т. IX, 4) који одговара здели 86 О. Брукнер,²⁵ типу I/3 А. Премк и припада времену IV—V века. Фактура и боја овог типа су као и код биконичних здела, а заступљеност је 1,5%.

Међу површинским налазима су и две зделе-траонице. Једна је конична са ободом посувраћеним ка унутра и пластичним хоризонталним ребром, које је украшено валовницом (Т. IX, 9), а друга, такође конична, има обод посувраћен ка унутра и жљебљен (Т. IX, 5). Оне су рађене од средње пречишћене земље са ситнијим зрнима песка, црвене су боје, са маслинасто-зеленом глеђосаном унутрашњом површином. Прва одговара типу траонице 4 О. Брукнер,²⁶ а друга типу I/2 А. Премк и I/6 типологије Народног музеја у Чачку. Обе траонице карактеристичне су за IV век.

Крчази су слабо заступљени и чине само 3% керамике. Издвајају се три типа крчага.

Крчаг са коничним, прстенасто профилисаним и жљебљеним ободом, који је маслинасто-зелено глеђосан (Т. IX, 6) одговара крчагу 40 или 41 О. Брукнер²⁷ и датује се у III—IV век.

Тип крчага са тролисним, прстенасто профилисаним ободом (Т. IX, 7) датује се као претходни, а одговара типу крчага 43 О. Брукнер.²⁸

Фрагментован крчаг без обода (Т. IX, 8) карактеристичан је по свом украсу и на основу типологије. О. Брукнер²⁹ вероватно се може датовати у IV век.

Поклопци су доста бројни, што је и разумљиво с обзиром на број лонаца и здела са којима чине целину. Могу се издвојити три типа. Први је поклопац коничних страна са ободом проширеним ка унутра (Т. X, 3). Доста је бројан и чини 6,6%. Други је тип поклопца калотастог облика са проширеним ободом (Т. X, 4) који је четврти по заступљености керамички облик на Јеринином граду, а чини 8% керамике. Следећи је поклопац коничних страна са задебљалим ободом (Т. X, 5) и нешто је слабије заступљен од претходних-са само 1,5%. Поклопци су израђивани од средње пречишћене земље са ситнијим и крупнијим зрнима песка, неуједначено су печени, а има их сиве, црвене и жуте боје. Иако су хронолошки слабо осетљи-

ви, могу се, на основу облика посуда уз које су коришћени, одредити у IV—V век.

Поред ових керамичких облика, на Јеринином граду је у слоју светло мрке земље, у сонди 1, пронађен суд мањих димензија са две дршке (Т. X, 1). Он је биконичан са дужим горњим конусом и благо разгрнутим вертикалним обдом и са две или три дршке, од средње пречишћене земље са ситнијим зрнима песка, маслинасто-зелено глеђосан. Овакви судови биконичног облика са две или три дршке су латенске традиције и јављају се од I до IV века у римској керамици. Наш суд се може, због глеђосане површине, датovati у III—IV век.

Фрагмент керамичке патере је површински налаз. Она је коничног облика са пластично проширеним ободом са обе стране дршке, која недостаје, израђена од средње пречишћене земље са зрнима песка, црвене боје печења (Т. X, 2). И ова патера се може сместити у широки временски распон од I до IV века.

Дршке посуда су обично тракасте, правоугаоног или кружног пресека или тракасте са жљебовима (Т. X, 6 и 7). Посебно је интересантна дршка маслинасто-зелено глеђосане посуде са пластичним брадавичастим украсом (Т. X, 8).

У сонди 1, у слоју мрке и светло мрке земље, пронађени су фрагменти посуде (?) већих димензија, црвене боје, са хоризонталним пољима интензивно зелене глеђи (Т. XI, 1), која не припада периоду касне антике. Оквирно, ова посуда би се могла датирати у XVI—XVII век.

Може се закључити да су готово сви облици керамичких посуда уско хронолошки одређени у IV век са могућношћу да се јављају већ у III веку и да су се наставили у V век. Неки од помених типова лонаца произвођени су и касније, у току VI века, али на овом локалитету нема поузданих доказа за такву датацију.

Сви покретни налази са локалитета Јеринин град код Горње Црнуће, осим фрагмента лонца који се датује у VI—VII век и посуде из времена турске доминације, припадају периоду праисторије или касне антике. Иако се до ових резултата дошло на основу сондирања ограниченог обима, они постављају питање живота градинских насеља у касноантичком периоду IV—V века на овом подручју.

О градинама из периода IV—V века у Србији мало се зна, јер оне нису биле систематски истраживане. Оваква насеља су на Балкану постала нарочито бројна у доба касне антике, у IV веку,³⁰

када су често поново насељаване праисторијске градине, што је случај и на Јеринином граду. Још увек је недовољно јасна њихова намена, као и разлог настајања у IV—V веку. Могуће је да су то била утврђена села или рефугији.³¹ Исто тако, могле су постојати ливнице и радионице за обраду метала, груписане у мање фортификације у рудним областима, као што је рудничка, где се налази наш локалитет. Подсетимо се на велику количину металне згуре у сондама 1 и 2, што би могло да говори у прилог таквој тврдњи.

Интересантна је појава бедема на Јеринином граду, израђеног у техници сухозида и установљеног у обе сонде. Уколико би припадао касноантичком периоду, што је несигурно због поремећене стратиграфије, представљао би врло ретку појаву,³² или би био темељна зона палисаде. За сада бедем није могуће везати за неки одређенији временски период, док се о локалитету као о фортификацији у класичном смислу може говорити само условно.

На локалитету Јеринин град нема доказа о евентуалном постојању хоризонта из VI века, јер су сви касноантички налази, као што је наведено, датовани у период од III до V века.

НАПОМЕНЕ

1. Ј. Мишковић, „Опис рудничког округа“, Гласник СУД, књ. XXXIV, Београд, 1872, 301.
2. Ф. Каниц, „Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века“, I, Београд, 1985, 331.
3. Ф. Каниц, нав. место.
4. Ископавања су трајала од 24. до 30 септембра 1986. под руководством М. Милиновића, асистента Филозофског факултета у Београду. Екипу су сачињавали: Милан Радовић, студент археологије, и Душанка Кнежевић, студент архитектуре. Испитивања су спроведена у оквиру научноистраживачког пројекта „Истраживање средњовековних градова на територији општина Чајак, Лучани и Г. Милановац“, финансираног од стране Основне заједнице науке у Чајку. Носилац пројекта је Археолошки институт у Београду (у сарадњи са Народним музејом у Чајку). У току боравка на терену и по завршеним ископавањима чланови екипе и аутори су уживали предусретљивост, пре свега, Душана Борђевића, земљорадника и сакупљача старина из Горње Црнуће, мр Радослава Милића дипломираног инжењера геологије из Рудника, као и Михаила Симовића, дипломираног инжењера пејз. арх. из Горњег Милановца. Њима желимо на овом месту да изразимо своју захвалност.
5. Анализа згуре извршена је посредством геолога мр Радослава Милића из Рудника.
6. Анализа састава глине извршила је Маја Милосављевић, геолог из „Гвозавода“ у Београду.
7. Р. Медовић, »Naselje starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju«, Београд, 1978, 30, Т. LX.
8. М. Јевтић, »Keramika starijeg gvozdenog doba na centralnobalkanskom području«, Београд, 1983, 37.
9. Материјал је објављен у овом броју зборника.
10. М. Гарашанин, „Праисторија на тлу Србије“, Београд, т. II, 1973, 404.

